

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Pärandtehnoloogia õppekava

Angelika Nöps

**METALLNIPLISPITSIDE LEVIK EESTI RAHVARÕIVASTEL
18.–19. SAJANDIL EESTI RAHVA MUUSEUMI KOGUDE
PÕHJAL, NENDE KASUTAMISE OTSTARVE JA PITSIDE
REKONSTRUEERIMINE**

Magistritöö

Juhendajad: Ave Matsin, MA

Kaitsmisele lubatud .....

(juhendaja allkiri)

Eeva Talts

Kaitsmisele lubatud .....

(juhendaja allkiri)

Viljandi 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. METOODIKA	8
1.1. Uurimismetoodika ja allikad	8
1.2. Valim	10
1.3. Andmete kogumine ja süstematiseerimine	10
2. NIPLISPITSI AJALUGU JA ÜLDINE ISELOOMUSTUS	13
2.1. Lühike ülevaade maailma niplispitsi ajaloost.....	13
2.2. Metallniplispitside ajalugu	16
2.3. Eesti pitside eelnev uurimislugu.....	34
2.4. Niplispitsi valmistamise tehnoloogia.....	37
3. EESTI METALLNIPLISPITSIDE LEVIK, OTSTARVE, PÄRITOLU JA MATERJALID ..	40
3.1. Metallniplispitside levik ja kasutamise otstarve Eestis	40
3.2. Eestis kasutatud metallpitside päritolu	46
3.3. Metallniplispitside valmistamiseks kasutatud materjalid.....	52
4. TEHNILISED VÕTTED METALLNIPLISPITSIDE VALMISTAMISEKS	57
4.1. Ülevaade rekonstrueeritud pitsidest.....	57
4.2. Tänapäevased metallniplispitsi valmistamise töövahendid ja materjalid.....	59
4.3 Metallniplispitsi mustrite joonistamine ja pitsi valmistamise eksperimendi tulemused	61
KOKKUVÕTE	70
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	72
SUMMARY	75
LISAD	77
Lisa 1 Metallpitsiga kaunistatud esemete andmebaas	77
Lisa 2 Rekonstrueeritud pitside nimekiri	103
Lisa 3 ERMi fotod originaalpitsidest	104
Lisa 3.1 Anseküla põlle (ERM A 290:413) originaalpitsi foto	104
Lisa 3.2 Kadrina pottmütsi (ERM 16362) originaalpitsi foto	104
Lisa 3.3 Kullamaa kabimütsi (ERM 17346/1ab) originaalpitsi foto	105
Lisa 3.4 Käina tanu (ERM A 590:3709) originaalpitsi foto	105
Lisa 3.5 Käina raagtanu (ERM A 716:105) originaalpitsi foto	106
Lisa 3.6 Lääne-Nigula kabimütsi (ERM 10777) originaalpitsi foto.....	106

Lisa 3.7 Muhu põlle (ERM A 291:178) originaalpitsi foto	107
Lisa 3.8 Põltsamaa tanu (ERM 19319) originaalpitsi foto	107
Lisa 3.9 Rakvere tanu (ERM A 293:3) originaalpitsi foto	108
Lisa 3.10 Ridala kabimütsi (ERM A 509:3778) originaalpitsi foto	108
Lisa 3.11 Vaivara käiste (ERM 15514) originaalpitsi foto	109
Lisa 3.12 Varbla kabimütsi (ERM A 621:205/ab) originaalpitsi foto	109
Lisa 4 Rekonstrueeritud pitsi joonis, muster ja foto	110
Lisa 4.1 Anseküla põlle (ERM A290:413) pitsi rekonstruktsioon	110
Lisa 4.2 Kadrina pottmütsi (ERM 16362) pitsi rekonstruktsioon	111
Lisa 4.3 Kullamaa kabimütsi (ERM 17346/ab) pitsi rekonstruktsioon	113
Lisa 4.4 Käina tanu (ERM A509:3709) pitsi rekonstruktsioon	115
Lisa 4.5 Käina raagtanu (ERM A716:105) pitsi rekonstruktsioon	116
Lisa 4.6 Lääne-Nigula kabimütsi (ERM 10777) pitsi rekonstruktsioon	117
Lisa 4.7 Muhu põlle (ERM A291:178) pitsi rekonstruktsioon	119
Lisa 4.8 Põltsamaa tanu (ERM 19319) pitsi rekonstruktsioon	120
Lisa 4.9 Rakvere tanu (ERM A293:3) pitsi rekonstruktsioon	122
Lisa 4.10 Ridala kabimütsi (ERM A509:3778) pitsi rekonstruktsioon	123
Lisa 4.11 Vaivara käiste (ERM A290:413) pitsi rekonstruktsioon	124
Lisa 4.12 Varbla kabimütsi (ERM A621:205/ab) pitsi rekonstruktsioon	125

SISSEJUHATUS

Niplispitsiga tegeledes, selle saladusi sügavamalt tundma õppides ja pitsimaailma suurust tunnetades mõistsin, et eestlased võivad olla uhked oma esivanemate oskuse üle niplispitsi valmistada. Nad on seda väga aeganõudvat käsitööliiki sedavõrd hinnanud, et kaunistasid pitsidega kõige silmapaistvamaid rahvarõivaste osi – tanude ja käiste ääri ning põlli, lisaks pealinikuid, särke ja üksikuid tubaka-, käsitöö- ja laualuraamatukotte. Ka meie tänapäeva rahvarõivaste valmistajad võiksid tunnetada pitside tähtsust ja kasutada rahvarõivaste juures ajalooliselt Eestile iseloomulikku pitsi.

Varem olen koos Maris Rauaga koostanud raamatu *Eestimaa pitsid. Niplispitsi õpetus ja mustreid*, milles on toodud lisaks niplispitsi algõpetusele ka paarkümmend rahvusliku niplispitsi mustrit, mis on pärit Eesti Rahva Muuseumi kogudes olevatelt esemetelt. Enamik raamatus leiduvatest pitsidest, v.a Kihnu põlle pits (ERM A 290:410), on valmistatud linasest niidist. Arhiivis töötades ja pitse uurides nägin, et paljudel esemetel on kaunistuseks kasutatud niplispitsi tehnikas valmistatud metallniplispitsi. Siit tekkis soov seda pitsiliiki lähemalt uurida ning jagada tehtud järeldusi avalikkusega ka magistritöö kujul.

Rahvarõivad on olulised eestlase identiteedi kujunemisel ning elavad edasi laulu- ja tantsupidude traditsioonis. Autentsete rahvarõivaste valmistamine nõuab erinevate esemete tehnoloogiate tundmist ning valmistamisoskust. Peale magistritöö valmimist on välja selgitatud pitside levik ja üles joonistatud mustrid, välja selgitatud puuduv tehnoloogiline teadmine, mida rahvarõivavalmistajad saavad kasutada autentse rahvarõiva loomisel. Minu töö pole siiski mõeldud niplispitsi õpetamiseks, vaid selles esitatud materjali kasutamine eeldab niplispitsi tegemise oskust.

Minu arvates tuleks autentsete rahvarõivaste valmistajatel rohkem tähelepanu pöörata rahvarõivaste kaunistamisel kasutatud metallniplispitsidele. Ka meie tänapäeva rahvarõivaste

valmistajad võiksid kasutada rahvarõivaste juures ajalooliselt Eestile iseloomulikku pitsi. Pole alust väita, et metallniplispitse valmistati Eestis. Lähemat uurimist väärivad mitmel pool Euroopas valmistatud metallpitsid (nt Abenberg, Saksamaal (Stang 2013)) ning nende võrdlemine Eestis kasutatud metallpitsidega konkreetseid pitse kõrvutades ning vaadeldes. Ajaloolisest taustast ja 18. ning 19. sajandi algul valitsenud rahvaloenduse metoodikast tuleneb, et toona loeti üle eelkõige mehed vanuses 15–60 aastat, aga naised ei loetud (Linnus 1975). Seega ei pööratud tähelepanu naiskäsitöömeistritele. Seevastu kogumikus *Eesti rahvakultuur* on Elle Vunderi koostatud artikkel pealkirjaga *Naiste käsitööd*, milles artikli autor avaldab arvamust, et pitsipõimimine Eestis on olnud seotud kutselise käsitööga (Viires jt 2008: 163). Üksikuid vihjeid naiskäsitööle annavad Eesti Rahva Muuseumi (edaspidi ERM) kogudes olevad metallpitsiga kaunistatud esemete legendid ja etnograafilise arhiivi kirjalikud materjalid. Seega jääb meie oletada, kas niplispitsi tegi igaüks endale ise või on tegu ostukaubaga ning niplispitsi valmistasid siiski oma ala meistrid. Mul ei ole õnnestunud leida Eestist tõendeid selle kohta, et pitsi oleksid valmistanud mehed, kuigi mujalt maailmast on piisavalt näiteid, et pitsi valmistati perekondadena ja see ei sõltunud tegija soost ega vanusest.

Tuleb tõdeda, et Eesti rahvarõivastel kasutatud metallniplispitsid on saanud põhjendamatult tagasihoidliku tähelepanu osaliseks. Erinevalt teistest pitsiliikidest, mille uurimisega on 20. ja 21. sajandil siiski tegeldud, puuduvad metallniplispitside kasutamise kohta uuringud.

Magistritöös käsitlen ajaperioodi 18. sajandi algusest kuni 19. sajandi lõpuni, mil heegelpits surus tagaplaanile ajalisel ja teostuselt rohkem ressursi vajava niplispitsi. Selleks, et mõista täpsemalt metallpitsidega kaunistatud rahvarõivaste tausta, peavad meil olema teadmised sel ajal praeguse Eesti alal valitsenud poliitilistest, majanduslikest ja hariduslikest oludest. Kohapeal on kindlasti valmistatud linaseid pitse, kuid metallniplispitside Eestis valmistamise kohta andmed puuduvad. Ilmari Mannineni raamatust *Eesti rahvarõivaste ajalugu* (Manninen 1927 [2009]) leiame viite, et pits on olnud olulisel kohal eesti rahvarõivaste juures (*ibid* 1927 [2009]: 37).

Magistritöö **eesmärk** on saada uut teavet eesti rahvarõivastel kasutatud metallpitside leviku, tehnika ja valmistamise tehnoloogia kohta ning luua eeldused nende pitside laiemaks valmistamiseks ja kasutamiseks tänapäeval.

Eesmärgist tulenevad **uurimisküsimused** on järgmised:

- Millistes Eesti piirkondades on kasutatud rahvarõivaste kaunistamisel metallniplispitsi?
- Milliste rahvarõivaosade (esemete) kaunistamisel on metallniplispitsi kasutatud?
- Kas metallniplispitse on ajalooliselt valmistatud kohapeal või on tegu impordikaubaga?
- Millised tänapäevased materjalid sobivad ajalooliste metallpitside rekonstrueerimiseks?

Uurisin metallpitse, mida on kasutatud Eesti rahvarõivaste kaunistamiseks. Esemed asuvad Eesti Rahva Muuseumi kogudes ning nende alusel koostas nimekirja (lisa 1) 223 esemest. Nimekiri ei ole lõplik, kuid piisavalt suur, et saaks teha üldistusi metallniplispitsiga kaunistatud esemete leviku kohta Eestis. Välja on jäetud teiste muuseumide kogudes olevad esemed, mis autori arvates ei oleks oluliselt muutnud uurimise lõpptulemust, vaid suurendanud töö mahtu. Pitside nimekiri on koostatud esemete piltide alusel, sest ainult nende järgi on võimalik tuvastada, millist tehnoloogiat kasutades on esemete küljes olevad pitsid valmistatud. Piltide järgi tuvastamine oli kõige tõhusam meetod metallniplispitsi leidmiseks, sest see andis kõige täpsema tulemuse. Teiseks võimaluseks oli ka esemete legendid, kuid nendes on sageli kaunistuselemendid kajastamata.

Magistritöös on neli kirjalikku peatükki. Lisaks valmis 12 rekonstrueeritud pitsi tööproovi, mis on varustatud mustade raamide ja paspartuudega ning on seega sobilikud näitusel eksponeerimiseks. Sai valmis kolm rekonstrueeritud etnograafilist eset – Kadrina pottmüts (ERM 16362), Põltsamaa tanu (ERM 19319) ja Ridala kabimüts (ERM A 509:3778), mis on kaunistatud minu niilatud metallniplispitsiga. Nende eesmärgiks oli taastada vanade esemete eeskujul sarnased esemed. Samuti andis see võimaluse näidata tänapäeval valmistatud metallniplispitsi ja esemeid ning võrrelda neid muuseumis olevate esemetega.

Kirjaliku töö algul annan ülevaate töö metoodikast ja valimist ning andmete kogumisest ja süstematiseerimisest. Töö teine peatükk sisaldab ülevaadet pitside ajaloo ja niplispitsi valmistamise kohta. Kolmas peatükk kajastab analüüsi, mis sisaldab Eestis kasutatud metallpitside levikut ja otstarvet, kirjeldades ka metallpitside valmistamiseks kasutatud materjale. Neljandast osast leiate metallpitsi valmistamise tehnoloogilised võtted, kasutatud materjalide ja pitside rekonstrueerimise kirjeldused ning järeldused.

Magistritöö poleks valminud paljude inimeste abita, kellele avaldan tänu. Eelkõige tänan oma juhendajaid Eeva Taltsi ja Ave Matsinit abi ja nõuannete eest. Samuti tänan Eesti Rahva Muuseumi koguhoidjaid, tänu kelle tööle oli mul võimalik tutvuda muuseumiesemetega. Tänan häid sõpru Marianne ja Lothar Stangi Saksamaalt, kelle hobiks niplispits, kes tundsid huvi minu uurimistöö vastu, kelle lai silmaring ja hingeline toetus olid väga olulised töö valmimisel. Nende poolt lendu lastud ideed ning siiras huvi Eesti pitside vastu pakuvad mulle ka edaspidi inspiratsiooni ja suunavad niplispitsi uurimisega edasi tegelema.

Täna ka magistritöö eelretsenseerijaid Merike Saaremetsa ja Lilian Bristolit, kes näitasid kätte töö kitsaskohad. Täna Külli Valku, Maret Lehist ja Maris Kõivu, kes olid abiks praktiliste esemete valmistamisel. Täna Priit Halbergi sisukate vestluste ja magistritöö teostumisele kaasaaitamise eest. Head nõu ja tunnustust olen saanud Jutta Reichmannilt ja Saksamaal asuva Abenbergi Muuseumi praeguselt juhatajalt Inge Strobelilt ning endiselt juhatajalt Franz Kornbacherilt. Nende toetav suhtumine ja siiras huvi Eesti metallpitside vastu, kui rääkisin neile oma uurimistöö teemast, veenis mind vajaduses teemat uurida. Täna resümee tõlkijat Leena Pungat. Olen tänulik oma tööandjale ja kolleegidele, kes suhtusid mõistvalt minu õpingutesse töö kõrvalt. Lõpuks tänan ka oma perekonda, kes on mind igati toetanud ja mõistab ka edaspidi minu kirge teha ja uurida niplispitsi.

1. METOODIKA

1.1. *Uurimismetoodika ja allikad*

Kuna metallniplispitside leviku ja kasutamise otstarbe määramisel ei olnud võimalik vahetult suhelda 18.—19. sajandil Eesti rahvarõivaid kandnud inimestega, teha nõ etnoloogi kombel välitöid, siis pidin leppima vaid muuseumis talletatu uurimisega. Minu järeldused võivad olla eriilmelised ja paljuski vastuolulised, kuna pole uuritud inimeste sotsiaalset käitumist mõjutavaid faktoreid. Need faktorid algavad materiaalistest tingimustest ja sotsiaalsest positsioonist ning lõppevad emotsioonide, ideede, kultuuritraditsioonide, uskumuste ja stereotüüpide maailmaga. Inimese otsuseid, tema teadvust kujundab ümbritsev maailm, teatud epohhile ning keskkonnale iseloomulikud väärtused ja ideaalid määravad inimese eluhoiakud ja –vormid. Iga inimene juhindub nii või teisiti ühiskonnast kehtivatest normidest ja väärtuskriteeriumidest, ükskõik, kas pidades nendest rangelt kinni või võideldes nende vastu. See, kuidas talurahvas 18.—19. sajandil riietus, ei olenenud ainult tema tahtest – eksisteeris terve hulk seda tahet kas otseselt või kaudselt mõjutanud faktoreid (looduskeskkond, majanduslik situatsioon, religioossed tõekspidamised jne). (Põltsam-Jürjo 2013: 8–9)

Eesti rahvarõivaste kaunistamisel on kasutatud niplispitsi tehnikas valmistatud metallpitsi. Uurimisvaldkonna määramisel lähtusin valmistamise tehnoloogiast ja arvatavast algmaterjalist. Rekonstrueerimisel saame nüüdisajal rääkida pigem pitside tehnoloogiast, vähem algselt pitsi valmistamiseks kasutatud originaalmaterjalidest. Tänapäeval püüame materjalid asendada sobivatega ja neid kasutades valmistada vanadele pitsidele sarnased pitsid. Esemete rekonstrueerimine ja valmistamine on pärandtehnoloogiline uurimisharu, mis keskendub pigem käelisele tegevusele. Seejuures on olulised uurija eelnevad teadmised tehnoloogia ja käsitletava uurimisvaldkonna ajaloo, sotsiaalse, majandusliku ja kultuurilise aspekti kohta. Taustateadmised võimaldavad eksperimenteerida ja luua uusi esemeid, kasutades vanu töövahendeid ja tehnoloogiat.

Metallpitse on algupäraselt nimetatud kard- ja brokaatpitsideks ning kuld-kardpitsideks. Viimased on rahvapärased nimetused, mis ei kajasta pitsi valmistamise tehnoloogiat ega materjali. Mõiste selguse mõttes on minu töös kõikide pitside ühine termin **metallniplispits**.

Käesoleva uurimistöö algmaterjal pärineb Eesti Rahva Muuseumi (ERM) esemekogudest, millele on algus pandud juba 20. sajandi algul, mil Eestis algatati etnograafiliste esemete aktiivne kogumistöö. Muuseumi esemekogud ei anna küll võimalust otseselt tutvuda esemete valmistamise tehnoloogiaga, so osalusvaatluse või teadmiste kogumise teel otsekontaktide kaudu meistritega, kuid siiski võimaldavad esemed näha struktuuri kohta käivat teavet ja omadusi ning mõista eseme konteksti. Minu ülesanne on mõista esemete funktsiooni ja keskenduda nende esemete kaunistamiseks kasutatud metallniplispitside valmistamise tehnoloogia uurimisele. Eesmärgiks on metallniplispitside valmistamise oskuse säilitamine/ellu äratamine, seda eelkõige käeliste oskuste ja metallpitsi valmistamise kui kogemuse edastamise kaudu. Tõenäoliselt ei ole antud töö raames valminud pitsid valmistatud samal viisil kui muuseumiesemete pitsid ning osa töövõtteid on taastatud nõ kunstlikult. Töös kasutan ka Saksamaal Abenbergi muuseumis ja saksa niplajate poolt saadud metallpitsi valmistamise nõuandeid. Rekonstrueeritud pitsid on välimuselt sarnased muuseumiesemetega. Kuid vaid tehnoloogiliselt taastatud ese ei pruugi edasi anda eseme täielikku konteksti. Töös välja toodud tehniliste võtete valikul olen lähtunud oma varasematest niplispitsi õpetamise kogemustest.

Uurimistöö eesmärkide saavutamiseks läbisin järgnevad etapid:

- tutvusin metallpitsi ajaloo ja varasemate uurimustega;
- sõnastasin uurimisteema ja eesmärgid;
- koostasın www.muis.ee andmebaasi põhjal valimi;
- uurisin esemeid ERMis;
- kogusin täiendavat taustinformatsiooni (EA);
- analüüsisin kogutud andmeid;
- joonistasin metallniplispitside mustrid;
- niplasin metallniplispitsid;
- valmistasin muuseumis olevate esemete rekonstruktsioonid ja vormistasin tööproovid nii, et neid oleks võimalik tutvustada laiemale huviliste grupele.

Pitside joonistamiseks tellisin ERMist eritellimusel fotod, et nende järgi joonistada üles pitside mustrid. Pitside niplamisel ja mustrite kontrollimisel kasutasin teiste niplajate abi. Nendelt saadud tagasiside ja parandusettepanekud mustrite kohta aitasid leida optimaalseima lahenduse lisa 4 materjalide kohta. Rekonstrueeritud esemete valmistamise usaldas professionaalsele tikkijale ja peakatete valmistajale, seda eelkõige sellepärast, et valminud esemed oleksid võimalikult sarnased muuseumis olevatele esemetele. Samuti ei olnud minu eesmärk antud töö raames arendada oma tikkimise oskust ega õppida peakatete valmistamist, vaid keskendusin metallpitside uurimisele.

1.2. Valim

Eesti rahvarõivastel kasutatud metallniplispitside leviku ja kasutamise otstarbe välja selgitamiseks koostas 2014. aasta jooksul www.muis.ee andmebaasi alusel andmebaasi (lisa 1), millesse kandsin jooksvalt fotodega varustatud museaalide põhjal andmed esemetest, mille kaunistamiseks oli kasutatud metallniplispitsi. Valimi koostamise www.muis.ee andmebaasi alusel valisin seepärast, et ERMi esemekogu alajaotuse all Eesti ja eestlased on 103 000 museaali (www.erm.ee (03.03.2015)). Seega ei oleks olnud võimalik tutvuda kõikide fondis olevate objektidega ning samuti ei oleks paremat ja kiiremat tulemust andnud ka esemete legendidega tutvumine. Eelneva muuseumitöö kogemuse kaudu teadsin, et enamiku esemete legendides ei ole märgitud nende kaunistamise viise. ERMi kodulehe andmetel on ligi 50% muuseumi esemetest kättesaadavad veebipõhiselt kirjete või kujutistega www.muis.ee andmebaasis. Seega sattus valimisse hinnanguliselt umbes 50% metallpitsiga kaunistatud esemetest. Ainus võimalus saada ülevaade metallpitsiga kaunistatud esemetest oli fotode kaudu. Fotode uurimisel keskendusin vaid nendele esemetele, millel foto järgi on võimalik tuvastada metallpitsi olemasolu.

1.3. Andmete kogumine ja süstematiseerimine

Koostas tabeli, millesse märkisin eseme numbri, kihelkonna, nimetuse, valmistamise aja ja legendi. Lisaks lisasin tabelisse ka märkused, mida pidasin vajalikuks töö algfaasis ning neid töö lisa 1 toodud ei ole. Koostatud lisa 1 andmete põhjal on metallniplispitsiga kaunistatud esemed järgmised: naiste peakatted (184) ja käised (17), põlled (5), palmikud (2), abud (2), seelikud (6),

lahttaskud (2), tubakakotid (1) ning 4 eseme külge kinnitamata kardpitsi. Seega on metallniplispitsiga kaunistatud esemeid, mis on riietuses silmapaistval kohal.

Teine fookus minu töös on metallniplispitside valmistamine. Tehnoloogiliste töövõtete kindlaks tegemine ainult muuseumiesemete kaudu on üsna keerukas. Töövõtete välja selgitamiseks tellisin ERMist eritellimusega fotod. Fotode põhjal oli võimalik tuvastada iga niidi liikumist pitsis. Varem tutvusin välja valitud 12 esemega ka muuseumis, tegin märkmeid pitsi laiuse, värvuse, materjali jms kohta.

Lisas 1 toodud pitsidest valisin välja 12 erinevat. Eelnevalt olin hinnanud riske ning valimi koostamisel pidanud oluliseks erinevaid piirkondi/kihelkondi, esemeid, nende valmistamisel kasutatud materjale ja dateeritud vanust.

Lähtuvalt kaalutlustest koosneb rekonstrueeritud pitside valim järgnevast:

- erinevad piirkonnad ja kihelkonnad (Anseküla Kullamaa, Käina, Lääne-Nigula, Muhu, Põltsamaa, Rakvere, Ridala, Vaivara, Varbla);
- erinevad esemed (2 põlle, 4 kabimütsi, 1 pottmüts, 2 raagtanu, 2 tanu, 1 käised);
- erinevatest materjalidest pitsid (3 hõbedast ja 13 kuldset);
- kõige vanem pits (Kadrina pottmüts ERM 16362).

Kokku kuulus rekonstrueerimisele 12 pitsi, millest omakorda kolmele valmistasin töö käigus ka esemed. Audentsete esemete rekonstrueerimise eesmärk oli valminud metallniplispitse näidata võimalikult sarnaselt nende ajaloolisest taustast ja kasutamise otstarbest lähtuvalt. Samuti andis esemete rekonstrueerimine kogemuse, kuidas toimub metallniplispitsi kinnitamine esemete külge.

Töö käigus oli vaja plaane korrigeerida. Ootamatult raskeks kujunes metallpitsi materjali hankimine. Samuti ilmnas, et algselt ei osanud ma tähelepanu pöörata kõigile hiljem vajalikuks osutunud metallpitsi valmistamise tehnoloogilistele aspektidele ning vaatamata sellele, et olin eelnevalt tutvunud muuseumis esemega ja mul oli pitsist väga hea kvaliteediga pilt, osutus vajalikuks korduv käimine muuseumis, et täpsustada pitside valmistamise tehnoloogiat ja töövõtteid.

Kahjuks ei ole võimalik ERMi muuseumiesemetele teha metallpitside materjaliuuringut. Seda eelkõige sellepärast, et mul puuduvad vastavad seadmed materjaliuuringute läbiviimiseks ning ka muuseumiga kokkulepe, et ma võiksin esemeid muuseumist välja viia. Samuti võib materjaliuuring põhjustada esemetele kahjustusi. Metallniplispitsi materjalide uurimise seisukohast tuleb leppida Sari Marjut Rainne (Rainne 2008) 18. sajandi matustest pärinevate arheoloogiliste metallpitside materjaliuuringute tulemustega. Toetudes Sari Marjut Rainne uurimusele Jaani seegi kalmistult leitud arheoloogiliste pitside kohta (Rainne 2008), kus ta väidab, et kuld- ja hõbeniidist valmistatud kulunud või moest läinud pitse on ajapikku hulganisti üles sulatatud. Seda olulisem on muuseumides talletatud ajalooline materjal metallpitsidega kaunistatud esemete uurimisel.

2. NIPLISPITSI AJALUGU JA ÜLDINE ISELOOMUSTUS

2.1. *Lühike ülevaade maailma niplispitsi ajaloost*

Pits on erinevates tehnikates valmistatud võrgulise mustriaga tekstiil. Töövahendite ja -võtete järgi eristatakse nõel-, niplis-, sõlm-, võrk-, heegel-, varda-, süstik- ja teisi pitse. (Schöner 1988: 12) Arheoloogiliste leidude ja kirjanduslike allikate põhjal võib oletada, et pitsitaolisi kudumeid tunti juba kauges minevikus (vanas Egiptuses, Kreekas jm.). Pitside valmistamine tänapäevases mõistes hakkas keskaegses Euroopas arenema 15. sajandil. Pitside leviku kõrghooajaks loetakse 16.–17. sajandit. Levinumad tehnikad olid siis nõela- ja niplispits, juhtivateks maadeks aga Itaalia, Flandria ja Prantsusmaa. Vene kroonikates leidub vihjeid kardpitsidele juba 13. sajandist. (Konsin 1967: 3) Kõige varasemad kirjalikud allikad Venemaa metallpitside kohta pärinevad 1258. ja 1288. aastast. Arheoloogilised pitsid leiud aga 1428. aastast ja mõni aasta hilisemast, samuti 15. sajandi, mausest. (Linnove 1947: 12).

Niplispitsi dateerimine varasemasse aega kui 15. sajandisse ei ole pitsi ajaloo uurijatel õnnestunud. Kuigi mitmetes ürikutes kirjeldatakse pitsi, ei ole kirjalike andmete alusel võimalik kindlaks teha pitsi valmistamise tehnikat. Samuti teeb kirjalike andmete alusel pitsi dateerimise raskeks see, et minevikus nimetati kõiki pitse ja äärekaunistusi posamentideks. Seega saame niplispitsi valmistamise kui käsitööt tehnika algusajaks lugeda 15. sajandit.

Vanim säilinud dateeritud niplispits pärineb 1502. või 1522. aastast. Selleks on pitsi fragment Margareta Trolle surilinalt (sele 1). Pits on valmistatud palmikpitsina. Margarita Trolle sündis 1475. aastal Taanis ja abiellus 1498. aastal rüütel Jens Holgersen Ulfstandiga. Pits pärineb Vallby kirikust perekond Ulfstandi krüptist. Kiriku ümberehitamisel 1870. aastal avati ka krüpt ja leitud pits viidi hoiule Lundi Kultuurimuuseumisse, kus ta aastaid niisama seisis. Hetkel on pits hoiul Lundi Kultuurimuuseumis. Alles mõne aasta eest läbi viidud uuring näitas et stiililt on tegu Veneetsia palmikpitsiga, mille valmistamisel ei ole padjal olnud alusmustrit ja see on nõ vabakäepits. 2,5 cm laiune pits on valmistatud linasest niidist ja koosneb kolmest osast. Pitsis

esineb vigu ja ebareeglipärasusi, seepärast arvatakse, et selle on teinud pigem amatöör kui professionaalne pitsiniplaja. Margarita Trolle suri 1522. aastal, seega on pits valmistatud varem. Selle analüüsi alusel saame väita, et Taanis tehti niplispitsi juba enne 16. sajandi keskpaika, Rootsisis aga alles 1600. aasta paiku. (Knoff 2007: 27–28)

Sele 1. Maaailma vanim dateerimist võimaldav säilinud pits. Asub Lundi Kultuurimuseumis. Foto: Lars Westrup. (Allikas: Knoff 2007: 27)

Raamatu *Lace a History* (Levey 1983) autor Santina M. Levey on liigitanud pitsid ajajärgude kaupa. Kõige varasemaks ajajärguks on 16. sajandi teine pool. Aastatel 1560–1620 tehtud pitse nimetatakse *reticella* pitsideks. Nimetuse all *reticella* võib leida eelkõige nõelapitse, aga ka niplist. Paljud terminid on niplis- ja nõelapitsil sarnased ning kui erinevad põhjavõrgud ei leia täpset kirjeldamist, siis ei ole nende pitside eristamine vaid kirjelduse järgi võimalik. Autori väitel niblati sel ajal ka kuldpitse. (Levey 1983: 15)

Niplispitsi triumfiks peetakse perioodi 1620–1675. Sel ajajärgul valmistati niplispitsi Itaalias Genovas ja Milanos ning mõlemas piirkonnas kujunesid välja ainult antud regioonile iseloomulikud pitsid. Milano pitsi peetakse paelapitsi liigiks, mille omapärane joon on paela sisse niblatud muster. Milano pits kannab pitsimaailmas nimetust *milanese*. Lisaks tõusis pitside valmistamise juhtivaks piirkonnaks Flandria. Pitsi valmistati ka Prantsusmaal ja Inglismaal ning see levis paljudesse Euroopa piirkondadesse. Selles perioodis eristatakse barokkajastu pitse, mille valmistamise aeg jääb ajavahemikku 1650–1710. Siinkohal tuleb rõhutada Milano niplispitsi erilisust ja Flaami pitsi. Niidipitside kõrval valmistati ka metallpitse. (*ibid* 1983: 31–41)

Klassikalise pitsi perioodiks peetakse ajajärku 1690–1789, mil arenesid pitsitööstused. *Tööstus* tähistab pigem niplajate suurt arvu, mitte aga masinaid ega töö mehhaniseeritust. Pitsimaailma „suurlinnad“ olid Brüssel, Veneetsia, Mechelen ja Alençon. Viimases valmistati siiski nõelapitsi. Sellest ajajärgust pärinevad niplispitsi tüübid *valencienne*, *brabant*, *lille*, *blonde*, *tulle* ja *binche*. Sel perioodil valmistati ka metallpitsi. Pitsi valmistamise oskus oli levinud Iiri- ja Šotimaale, Taani, Itaaliasse, Hispaaniasse ning mujale Euroopasse. (*ibid* 1983: 43–63)

1780–1815 valitses uusklassitsism. Võeti kasutusele võrku valmistav masin, mis töötas iseseisvalt ning valminud toode sarnanes käsitsi valmistatule. Pits oli väga populaarne. Järgneb periood 1810–1851, mil tehti käsitsi niplispitsi, kuid tülli valmistamine käis juba masinatega. Masinatöö muutis pitsi inimestele kättesaadavamaks. Pitsi kasutati rohkesti ja see oli suursugune, kuid kättesaadav ja lubatud vaid kõrgemast seisusest seltskonnale – aadlikele ja aristokraatidele. (*ibid* 1983: 77–84)

Viimaseks perioodiks, mil on veel võimalik eristada erinevaid pitsitüüpe, on ajavahemik 1851–1867. Laienes pitside eksport ning seetõttu muutus raskeks pitside valmistamise koha täpne määramine. (*ibid* 1983: 98–107) Moes oli must pits. Pitsiliigi mõistena tuli kasutusele *torchon*. Sel perioodil hakati tegema ka heegelpitsi, mis tõrjus ajamahukama ja aeganõudvama niplispitsi tasapisi kõrvale.

Enamik pitsiliike on saanud oma nimetuse piirkonnalt, kus neid valmistati, st päritolu järgi. Siiski võib väita, et pitsitegijad liikusid ühest kohast teise ja seetõttu ei pruugi nimetused tähistada just seda kohta, kus sellist pitsi esimesena tegema hakati. Tänapäeval ei ole võimalik liigitada käsitsi valmistatud pitse nende päritolu järgi. Inimeste mobiilsus ja lai valik kirjandust võimaldab pitsiniplajatel õppida ja viia ennast kurssi paljude erinevate pitsiliikidega ning pitsi valmistades valida enda jaoks sobivam või pitsi jaoks parim tehniline lahendus.

Niplispitsikunsti kriisi tunnuseid võis märgata juba Brüsseli 19. sajandi pitsides, kui niplatud tülltaust asendati masintülliga. Esimene tüllmasin leiutati Inglismaal 1809. aastal. Mandrile jõudis see mõni aasta hiljem ja pärast täiustamist Prantsusmaal levis 19. sajandi kolmekümnendatel aastatel üle Euroopa. 1874. aastal täiustati pitsimasinat veelgi ja pits loomingulise kunstialana kaotas Euroopas oma tähenduse. (Kuma 1998: 3)

Hea ülevaate pitside valmistamise aja alguse kohta leiame Erika Knoffi raamatust *Klöppelspitzen. Eine Zeitreise* (sele 2) (Knoff 2007: 30). Kaardile on märgitud aastarvud pitside esmamainimise kohta ning kui see ei ole teada, siis oletatavad sajandid, mil vastavas piirkonnas pitsi valmistama hakati.

Sele 2. Varasemad teated niplispitsi tegemisest. (Allikas: Knoff 2007: 30)

2.2. Metallniplispitside ajalugu

Käesoleva magistritöö üks eesmärk on anda ülevaade niplispitsi tehnikas valmistatud metallpitside kasutamise kohta Eesti rahvarõivastel. Jutta Klein oma raamatus *Geklöppelte Metallspitzen* (Klein ja Haarmann 2001: 39) tõdeb, et niikuinii on raske vanemaid niblatud kuld- ja hõbebitse välja selgitada, sest üldiselt on neid kõiki nimetatud posamentideks. Tänapäeval

nimetatakse posamentideks narmaste või tuttidega äärispaela ja kaunistusnööri. Varasemal ajal tähendas posament nii äärt, kaunistuspaela kui ka pitsi (Palliser 1902: 26). Algselt valmistati posamente ilma masinateta, ainult niite keerates ja palmitsedes, enamasti kullast ja hõbedast, millele lisati vahel juurde ka värvilist siidiniiti. Ülestähendusi leidub alates 1560. aastast. Üks vanimaid detailseid näiteid on Leychesteri krahvi varaloendis 1584. aastast: „35 magamisaset, detailselt kirjeldatud, millest viis olid dekoreeritud tikandiga ja 12 pitsidega. Kaheksa korda on eriliselt mainitud niplispitsi, näiteks voodil nr. 6 oli baldahhiin ja eesriided kaunistatud karminpunasest siidiniidist ja kullaniidist niplispitsiga. Teised mööbliesemed olid sarnaselt kaunistatud, nagu ka punase satiini ja kuldse niplispitsiga madal kandiline tumba. (Levey 1983: 15)“ Kuldpitse kasutati alates 17. sajandist riietusesemete kaunistamisel meelsamini kui linaseid, pidid ju selle aja rasked damast- ja brokaatkangad paremini istuma. Poola kuningannal Katharinal (25.09.1533 – 28.02.1572) oli punasest sametist alusseelik, mis oli kaunistatud kullast ja hõbedast äärega. 17. sajandi esimesel poolel välja antud määrused kehtestasid reegleid ja keelde erinevate pitside kohta. Neis mainiti ka kuld- ja hõbepitse, mis annab tunnistust nende pitside ulatuslikust kasutamisest. (Klein ja Haarmann 2001: 39)

Kuni 18. sajandi keskpaigani räägiti *hispaania pitsidest*, kui mõeldi metallpitsi. Hiljem hakati neid nimetama *leoni* või *lyoni* pitsideks. Nimetus võib tuleneda Hispaania linna Leoni nimest, kus neid pitse valmistati. Kuid on ka võimalik, et mõeldud on Prantsuse linna Lyoni. Lyon oli siis nn leoni pitsi tööstuse keskus, kus mähitud kuldniite ja traati valmistati ja tsingiti, see tähendab kaeti vasktraate messingiga. Tehnoloogia muutis materjali odavamaks, kuna ei kasutatud ehtsat kulda, ja nii said pitsid rahvale kättesaadavamaks. Neid metallpitse kasutati rahvarõivaste – tanude, vestide ja rätide kaunistamiseks. Koduses majapidamises kasutati metallpitse linikute, patjade, kardinate ilustamisel ja äärepitsidena. Metallpitse kasutati laialdaselt ka kirikutekstiilidel, nendega kaunistati isegi pühakute figuure (*ibid* 2001: 39–41).

Jutta Klein ja Mariet Haarmann kirjutavad raamatus *Geklöppelte Metallspitzen*, et tänapäeval on kuld- ja hõbepitsid moest täiesti kadunud. Nende arvamuse kohaselt võib niilatu kuld- ja hõbekaunistusi leida Skandinaaviast ja Tšehhi Vabariigist Vamberkist. Saksamaal Schwarzbergi niplispitsi manufaktuuris tehti kuni 1993. aastani nn leoni kuld-, hõbe- ja vaskniidist moodsaid pitsesemeid ja aksessuaare. (*ibid* 2001: 41)

Itaalia

Itaalias oli kuld- ja hõbepitside valmistamine levinud kogu maal – nii Sitsiilias, Firenzes, Napolis, Luccas, Milanos, Torinos, Genovas kui Veneetsias. Pitsid ei olnud ainult ekspordiartiklid, neid kandsid ka rikkad itaallased. Itaalias kehtestati samuti reeglid pitside kandmise kohta. Veneetsia andis 1542. aastal välja seaduse, mis keelas juudi geto elanikel kuld- ja hõbepitside kandmise. Moe muutumisega 18. ja 19. sajandil muutusid kergemaks ja õhulisemaks kangad ja pitsid, mistõttu kahanes nõudlus metallpitside järele. Tagajärjena kadus Itaalia pitsitööstus. (*ibid* 2001: 42)

Hispaania

Hispaania daamid kandsid veel 17. sajandil tosinat või rohkem alusseelikut, mis olid valmistatud hinnalisest riidest ning kaunistatud kuni vööni kuld- ja hõbepitsidega. (*ibid* 2001: 44) Kuigi Hispaania importis väga palju pitse, valmistati neid laialdaselt ka kohapeal. Barcelona, Talaverna de la Reina, Valencia ja Sevilla olid väga kvaliteetsete metallpitside keskused. Sevillas lõppes metallpitside tootmine 1808. aastal, kui kulla kvaliteet langes ja see omandas punaka varjundi. Mõned aastad hiljem hankis juudi suguvõsa Kaadis kuld- ja hõbepitside valmistamise monopoli. (Palliser 1902: 92, 101) Salamanca ja Lagartera olid olulised keskused, kus pitse valmistati, kuid peamiselt enda tarbeks. Samuti oli see Madridi lähedal Toledos ja Segovias. Seal kanti väga kauneid rahvarõivaid, mille põlled ja seelikud olid kaunistatud arvukate kuld- ja hõbepitsidega. (*ibid* 1902: 100)

Prantsusmaa

Prantsusmaa kõige pikema ajalooga pitsitööstus on arvatavasti Auvergne'i piirkonnas, keskused Aurillac ja Le Puy. Auvergne'i läbisid kaubateed Hispaaniast Itaaliasse. 19. sajandil nimetasid Le Puy niplajad oma pitse isegi hispaaniapäraselt *las puntas*. Siid- ja metallpitse valmistati Le Puy's ainult ekspordiks. Aurillaci metallpitsid jõudsid Hispaania turule ja sealt lõpptarbijani. (Levey 1983: 26)

Prantsumaal kehtisid samuti riidetust reglementeerivad määrused. 1613. aastal anti välja määrus kuld- ja hõbetikandite ning Milano posamentide kandmise kohta. See oli katse keelata metallpitside valmistamine. Määruse rakendumisel aga hakkasid sagenema pettused – litreid müüdi tihti ehtsa kullana. (Klein ja Haarmann 2001: 45)

Piirangutest hoolimata maksis Prantsusmaa pitside eest tohutuid summasid Itaaliale ja Flandriale. Isegi kuninganna emal oli tohtus koguses kullast posamente ja kõiki keelatud pitsitüüpe. Kuna see kõik kahjustas Prantsuse riigikassat, asutas Jean-Baptiste Colbert, kellest sai 1661. aastal kuniga finantsnõunik, abifondi ning pitsimanufaktuurid. Metallpitse hakati tööstuslikult valmistama Aurillacis, Le Puy's, Arras's ja Pariisi ümbruses, neist Aurillacis ja Le Puy's oli metallpitsi niplamine juba varem levinud, samuti Lyonis. Prantsusmaa teadaolevalt esimesed mustiraaamad anti välja Lyonis – *Livre Nouveau de Patrons* aastaarvpuudub. Teine, *Fleurs des Patrons*, ilmus 1549. aastal ning sisaldas kuld-, hõbe-, siidi- ja teiste pitside mustreid. (*ibid* 2001: 45)

Lyonis niplati pitsi Saksamaal Nürnbergis valmistatud nn varest kullast, mis võimaldas hoida hinda madalal, kuid tagas vajaliku läike. Sellised pitsid olid Hispaanias ja Hispaania asumaades populaarsed. Odavaid pitse, mida nimetati *Campagne* [e. k *maakoht*] ja *Gueuse* [e. k *kerjus, sant*], valmistati Pariisi lähedal külades. Mõlemat pitsisorti on mainitud 1660. aasta raamatus *Le Révolte des Passments*. Seal kirjeldati *la gueuse* pitsi kui „vaest ja väga armetut” – kehva, mida võib leida vaid varjupaikadest ja vaestemajadest, ning kui neid sealt leitakse, siis peab need valmistajale tagastama, sest see pits on järjekindlalt kehv. (Levey 1983: 27) Prantsuse kuninga Louis XIV majandusminister Jean-Baptiste Colbert nõudis, et prantsuse pitsid oleksid kõrgel tasemel ja nii jälgis ta „heade” pitside tootmist. Hugenott Simon Chatelain valmistas Pariisi ümbruses hea kvaliteediga *Point d'Espagne* [e. k *Hispaania punkt*] pitsi. Ta sai Colbert'ilt isikliku garantii. (Palliser 1902: 100) Pärast seda, kui Louis XIV 1685. aastal Nantes'i edikti tühistas, algas hugenottide tagakiusamine. Protestantlikud pitsitegijad lahkusid Prantsusmaalt, sest seal ei olnud enam turvaline. Nad asutasid tööstusi ja kauplusi Šveitsis Genfis ja Saksamaal Hamburgis. Hugenott Zacharias Chatelain jätkas oma metallpitside kaupluse pidamist Amsterdamis. (Levey 1983: 38)

Arras's valmistatud metallpitsid olid kõrges hinnas. Sellest annab tunnistust fakt, et Inglise kuninga Georg I kroonimispidustuste jaoks 1714. aastal telliti Arras'st 345 jardi (315,5 meetrit) pitse. Normandias niplati kauneid *blonde*'i pitse, mida Caenis tihti ka kuld- ja hõbeniidist valmistati. Vahel lisati pitsidele pärleid. Pariisist põhja pool Iles'is valmistati musta siidipitsi koos väärismetallist niitidega. Kuigi Prantsusmaal oli juba kasutusele võetud niplispitsimasinad, tehti Normandias 19. sajandi keskel *chantilly* pitsi ka metallniitidest. (Palliser 1902: 240)

Calais's aga valmistati samal ajal pitsimasinatega *blonde*'i pitsi, seda ka kuld- ja hõbeniitidest (Klein ja Haarmann 2001: 46).

Inglismaa

Juba 1378. aastal andis kuningas Richard II välismaistele kaupmeestele loa Inglismaal kuld- ja hõbetraate müüa, need olid lõngad Küprosel, Veneetsias, Luccast ja Genovast. See impordilitsentsi süsteem ei pruukinud tingimata olla pitsidega seotud. Dokumentides on see märgitud kui *purled with laotun*. See on üks metall- ja traadipitsi liik, mida on leitud ka [Vana-Rooma linnast] Herculanearumist. Seda on ka teistes Euroopa piirkondades lühiajaliselt kasutatud. Kuld- ja hõbepitsid jõudsid Inglismaale 15. ja 16. sajandil peamiselt Itaaliast, eelkõige Firenzest, Veneetsias ja Genovast. Pettusi oli väga raske takistada, sest sageli olid niidid pealt kullatud, seest aga pliist. Kui pitse Henry VII ajal (troonil 1485–1509) kanti, siis olid need suure tõenäosusega siiski kullast ja siidist. Viimane Inglise monarhide poolt kehtestatud seadus, millega välismaiste pitside kandmist piirati, kõlas nii: „Kõik, kes selliseid pitse omavad, võivad neid hoida ja kanda kuni nelipühadeni”. Seadus oli aga mõeldud pigem maapiirkondades elavate nn siidinaiste kaitseks ja eeliseks, et nad saaksid valmistada posamente. Henry VIII kehtestatud seadust kulude kokkuhoiust uuendas kuninganna Mary I: „Kaelused, mis on valmistatud väljaspool Inglismaad, on kõikides seisustes parunitele keelatud. Naistele, kes on allapoole *dame*'i (Briti impeeriumi ordu naisliikme) staatust, on igasugune kullast või hõbedast põimitud või posamentpits, mis välismaal valmistatud, keelatud.” (*ibid* 2001: 46) Kuninganna Elizabeth I armastas pidulikkust ja ka pitse. Tema kraed olid kõige suuremad Euroopas (sele 3). Sestap kutsuti teda Prantsusmaal „Inglismaa koletiseks“. Kraed olid peenest ja õhulisest pitsist, mis oli valmistatud kullast ja hõbedast ning kaunistatud vääriskividega. Elizabeth tarbis tohututes kogustes kullast ja hõbedast tehtud nõela- ja niplispitse, millele oli lisatud pärleid ja litreid. Elizabethi valitsemisajal tulid moodi taskurätid. Kaunimad neist olid kuldpitsiga. Neid jagas ta uusaastakingitustena. Pitsid olid Genovast, samuti Prantsusmaalt. Kuninganna ei põlanud ära vask- ega hõbepitse. (Palliser 1902: 285–314)

James I tütre Elizabeth I pulmadeks anti 1613. aastal välja riietumise kataloog, kus oli üles loetud üle 1100 naela (Inglise mõodusüsteemis hrl kas 453,6 või 373,2 g) kuld- ja hõbepitse, pluss märkimisväärne kogus pitse, mis juba rõivastuse küljes. Metallpitse müüdi nende kõrge kulla- ja hõbedasisalduse tõttu kaalu järgi. (Klein ja Haarmann 2001: 47) Näiteks on 1749. aastal Tallinna saksa kaupmehe Hinrich Hoffmeisteri varandusinventari loendis üles märgitud vana

Sele 3. Kuninganna Elisabeth I (1558–1603) portree. (Allikas: <http://www.activityvillage.co.uk/elizabeth-i> (07.01.2015))

kuld – ja hõbepitside kaal (Pullat 1997: 478), ehk siis kaupmehel oli kindlasti vaja pitse müües neid kaaluda. Kaalu järgi pitse on üles märgitud teise Tallinna kaupmehe Wilceim Brincki varaloendis 1750. aastal ja neid on 12 loodi [1 lood = 12,8 g] (*ibid* 1997: 518). Kiusatus materjali ehtsuse osas petta oli suur. Aastal 1590 toimus [kohtu]protsess lord Henry Berkeley ja tema õmbleja vahel, mille sisuks oli hõbepitside maksumus uuel ülikonnal. Teener leidis, et kokkulepitud summa eest nägi pits halb välja. Salaja, ilma lordi teadmata, lasi ta pitsi eemaldada ja kaaluda. Sellega selgitas ta välja, et arvele on märgitud vale kaal. (Klein ja Haarmann 2001: 47) 1620. aastal eksportisid mitmed firmad märkimisväärses koguses kuld- ja hõbepitse Indiasse Golkonda kuningale (Palliser 1902: 329).

Inglismaal andis James I kuldpitside valmistamise patendi Sir Giles Mopassonile. Sellele järgnes perekond Villers. Selleaegne uudis teatas, et kuld- ja hõbepitse vajati 10 000 naela väärtuses kuus. Igatahes olid pitsid väga armastatud. Kel piisavalt raha, võis pitse igalt poolt osta. Eriti armastatud olid pitsid Adelingi juures. Portsmouthi hertsog lasi 1672. aastal valmistada ülikonna, millele väljastatud arve on veel säilinud. Selle kohaselt vajas rätsep 22 küünart hõbepitsi ja lisaks

6 tosinat hõbedast nööpi. Selline luksus oli tihti väga liialdatud. Ülikonnad, enamasti brokaadist, olid nii tihedalt tikitud või (ja) pitsidega kaunistatud, et kangast ei olnud enam võimalik näha. Lady Fanshawe kirjeldab ülikonda, mida kandis tema mees, kui ta Charles II saadikuna käis esimesel audientsil Hispaania kuninga Philipp IV juures, nii: „tumedast brokaadist, üheksa hõbe- ja kuldpitsist triibuga, mis olid nii laiad kui käsi, mille vahel olid veel kitsad read pitse“. (Klein ja Haarmann 2001: 47)

17. sajandil Londonis rajatud siidi- ja metallpitside tööstus jätkas tegevust ka 18. sajandil. St. Giles Cripplegate'i kogukonnas oli 1743. aasta andmetel 1000 hõbe- ja kuldpitsi niplajat ning hõbe- ja kuldnööpide tegijat. See annab tunnistust jõupingutustest, mida tehti metallpitside nõudluse rahuldamiseks. (Levey 1983: 16)

Saksamaa

Saksamaal hakati metallniplispitsi valmistama arvatavasti 16. sajandil. Vanimast saksakeelsest muustriraamatust, mis anti välja Zürichis 1561. aastal, võib lugeda, et Itaalia kaupmehed tõid esimesed niplispitsid Saksamaale Šveitsist 1536. aastal. Raamatu autori sõnul oli siidi- ja kuldniidi kasutamine eelkõige seotud usuliste vajadustega. (Klein ja Haarmann 2001: 48)

Saksimaal Annabergis elas aastatel 1514–1575 Barbara Uttman (ka Uthmann). Ta oli niplispitside hulgimüüja, niinimetatud „pitsikaupmees“, mis tähendas, et „tegeleb üksi 900 ääre pitsi tegijaga“ ning on naisena tegev meeste ametis, so kaupmehena. Oletatavasti on pitsitegijate hulka arvatud nii posamendi tegijad kui niplajad. See pitsitööstus hõlmas ka Madalmaade ning šotlastest ülesostjaid ja rändkaupmehi, kes samuti raskeid kuld- ja hõbepitse osta soovisid. Juba 1571. aastal kurtis linnakohus „äärepunujate“ invasiooni üle, kes linna „punutismaaks“ muutsid. Samalaadsete „ebamugavuste“ üle olid mures ka Madalmaade kaupmehed, kes hiljem oma kolleegidega Savoie'st ühinesid. Kahjuks ei sisalda see teade täpsemaid andmeid, milliseid pitsisorte Saksimaal ja Böömimaal Erzgebirges ja Vogtlandis niplati. Paul Jacob Marperger kirjutab 1710. aastal oma raamatus: „Edasi läksid peened ja leoni kuld- ja hõbepitsid [...] ja olid lihtsad inimesed, kes valget ja musta pitsi niplates valmistasid, saades selle eest töötasu tehtud küünarte eest/ mõningatel juhtudel maksti ka kaalu järgi/ töölised aga pidid sama palju tagasi andma kui neile antud oli/ kui kuld- ja hõbeniite anti/ siiski tegi mõni vahelt/ seda sõlmede arvelt/ mida kulda ja hõbedat ära lõigates saadi/ mida aga ka valgete ja

siidipitside juures oli/ mida nad siis kokku korjasid/ kaalule juurde panid/ mis niimoodi välja antud kogusega sama oli“. (*ibid* 2001: 48)

Saksamaa võttis 17. sajandi lõpus ja 18. sajandi alguses vastu palju usupagulasi Prantsusmaalt. Seeläbi paranes ja laienes pitsitootmine. Kui varem viidi Prantsusmaalt pitse Saksamaale, siis nüüd vastupidi. Hugenotid asutasid paljudes Saksamaa piirkondades pitsivabrikuid, sealhulgas Hamburgis, Hannoveris, Berliinis jne. Leipzgis loodi kümme kuld- ja hõbepitsi vabrikut. (Palliser 1902: 265)

1836. aastal oli Erzgebirges niplispitsi tegemisega seotud 30 000 inimest. Nad valmistasid eelkõige pitse niidist, vähesed siidist, veel vähem kullast ja hõbedast. Ka Annabergis tulid posamentide kõrvale „lyoni kaubad“. Kuld- ja hõbepaelte ning -pitside valmistamine oli seal kanda kinnitanud alates 1849. aastast. Sel ajal pakkus Annaberg konkurentsi nii Lyonile kui Pariisile. Carl August Gerischeri firma Annabergis valmistas käsitsi niblatud kuld- ja hõbeääriseid kleitidele, patjadele, kardinale ja lambikuplitele. See firma ei olnud kindlasti ainus. Ameerika nõudlus Erzgebirge pitside ja posamentide järele oli nii suur, et Ameerika Ühendriigid määrasid Annabergis ametisse isegi oma eriesindaja. Veel 20. sajandi vahetusel tehti kauneid kuldseid ja hõbedasi äärispaelu Bermsgrünis, Schwarzenbergenis, Oberwiesenthalis ja ka Böömimaal Gottesgabis. Pärast 1920. aastaid on Freithali/Döhleni metallpitse kasutatud Freiburgi rahvarõivaste juures. Üks daam jutustas, et tema vanaema oli seal niplispitsi teinud. Tasu selle töö eest oli väga madal, ta olevat saanud vaid 10 Reichpenni ühe meetri niblatud pitsi eest. Kui vanaema ükskord sellest tööst loobuda sai, siis põletas ta niplispitsipadja- ja pulgad ära. (Klein ja Haarmann 2001: 49)

Kuld- ja hõbepitse ei kasutatud vaid Saksimaal rahvarõivaste juures. Rahvarõivad olid väga sageli metallpitsidega kaunistatud. Paljudes Saksamaa osades kandsid abielus naised kuld- ja hõbepitsist tanusid, mis näitasid nende seisust ja positsiooni, mida neile võimaldasid abikaasa ja ühiskond. Mõningates Sileesia ja Böömi piirkondades oli metallpitsist peakaunistused, mis nägid välja nagu kroonid. Väga erilised olid Egeri (Egerland) ja Chebi (Tšehhi) tanud (sele 4), meie mõistes siiski pottmütsid. Mõningad neist olid üleni kaetud kuld- ja hõbepitsiga.

Sele 4. Peakate Saksamaalt Halsachist. Foto: Jürgen Kucka (Allikas: Gantner jt. 2006:44)

Ka Švaabimaa ratastanud, mille "ratas" on tehtud kuldsest pitsist, ning mida on kantud alates Bodenseest (Bodenist) kuni Šveitsini, näevad suurepärased välja (sele 5).

Sele 5. Ratastanu Saksamaalt. Asukoht: Klöppelmuseum Abenberg. Foto: A.Nöps

Saksamaa metallpitsi keskuseks peetakse Nürnbergi ja selle ümbrust. Märkimist väärib St. Egidiusse kirik Nürnbergis. Kiriku mahapõlemise [1696] järel otsustasid gildid, et iga gild saab kirikus erilise tooli ja tooli seljatoele märgitakse gildi tunnussõnad. Üks neist käsitsi valmistatud

toolidest on posamentide valmistajate gildi oma, millesse kuulusid ka pitsitegijad. See kujutab endast elegantse teomustriga ümbritsetud seljatoe reljeefi, mida kaunistab inglisea. Tooli seljatoel on oskuslikult teostatud erinevad mustrid, kooslus sarnaneb mustiriraamatule, ja pealdis kannab aastaarvu 1718. (Palliser 1902: 267)

17. sajandi lõpus asutati Kesk-Frangimaale Leoni tööstus (*Leonischen Industrie*), kui A. Fourniet tuli Lyonist Rotheri. Rotheri on ka praegu vabrikumuuseum, kus võib tutvuda metallniitide valmistamise ja nendest metallpitside tegemisega. Niblatud kuld- ja hõbepitse on selles piirkonnas valmistatud alates 18. sajandi algusest. Metallpitse on kasutatud rahvarõivastel (tanud ja põlled) ning ka surnukroonidel. Teised suured tegijad olid "kloostritöölised" või "ilutegijad", seda eriti Lõuna-Saksamaal, kus võib näha üllatavalt kallilt rõivastatud "taevast peigmeest" ehk Jeesuslast. Neid lapsukesi, mis on tehtud puust, vahast või elevandiluust, kinkisid kloostreile nunnad kloostrisse tulles. Mida paremal elujärjel oli perekond, seda kallim oli kingitav "trööstija". Riidetud siidi ja sametisse, kaunistatud kuld- ja hõbepitside, pärlite ja kallsikividega, pidid need saabuvald nunnasid trööstima. Arvatavasti tehti neid kuld- ja hõbepitse Nürnbergi lähedal Abenbergis, sest alates 1830. aastast on seal tugeva franki-leoni traditööstuse taastudes nimetatud pitsi üha rohkem valmistatud. 1833. aasta talvel oli seal 240 meistrit ja kuni 700 niplajat. Abenbergist eksporditi sajandivahetusel suur kogus kuld- ja hõbepitse, millest osa oli tehtud ehtsast kullast ja hõbedast. Kuid pärast esimest maailmasõda langes käsitsi niblatud metallpitside nõudlus järsult. Tänaasel päeval on Abenbergis niplispitsimuuseum, kus näidatakse palju kuld- ja hõbepitse. (Klein ja Haarmann 2001: 51)

Skandinaavia

Kas ja kus Skandinaavias metallpitse valmistati, ei ole teada, kuid neid on kasutatud. Krahvinna Leonora Christina Ulfeldt oli väga nõrdinud, kui temalt 1663. aastal Kopenhaageni vanglas taheti ära võtta siidist kullast pitsiga kaunistatud alusseelik ja selle asemele anda linasest materjalist seelik, kuhu pitsimuster oli ainult peale trükitud. 1959. aastal leiti Valloby kirikus kuningas Frederik IV (troonil 1699–1730) lapse säilmetega sark. See oli kaunistatud kuldpitsi ja tikanditega. Ei ole teada, kas need pitsid imporditi või niblati Taanis. Skandinaavias on kuldpitsidega kaunistatud ka rahvarõivatanusid. (*ibid* 2001: 51)

Šveits

Šveitsis on niplispitsi valmistatud juba sajandeid. Vanim saksakeelne mustiraamat ilmus 1561. aastal Zürichis Christoph Froschaueri trükikojas. Kahjuks on raamatu autor teada ainult initsiaalidega R.M. (*ibid* 2001: 52) Zürichis tehti ilmselt palju kuld- ja hõbepitse (Palliser 1902: 271). 17. sajandil olid rasked siidipõlled kaunistatud ja ääristatud kuldpitsidega. Pitse kasutati samuti kleitide kaunistamiseks. Tänapäeval on ehedad rahvarõivad Šveitsis väga hinnas. Rahvarõivaste juurde kuuluvad erinevad kuldpitsidega tanud – seda Schwyzi, Luzerni, Appenzelli, Freiburgi, Valaisi, Graubündeni ja St. Galleni kantonis. Graubündenis kaunistati kuldpitsidega ka kaela volditud suurt õlarätti. (Klein ja Haarmann 2001: 52)

Austria

Seda, et keiser Franz I Stephani (1745–1765) õukonnas kanti kuld- ja hõbepitse, võib näha Martin von Mytens Noorema 1756. aasta maalilt (sele 6). Keisri keebil, jakil ja pükstel on kuldpitsid. Tema tütar kannab *blonde*'i, mis on valmistatud hõbeniidist. (*ibid* 2001: 52)

Sele 6. Keiser Franz I Stephani perekond 1756. aastal. Maali autor Martin von Mytens (Allikas: <http://www.habsburger.net/de/medien/martin-van-meytens-franz-i-stephan-und-maria-theresia-im-kreise-der-familie-um-175455-ol-auf> (02.03.2015))

Austria rahvarõivaste juurde kuuluvad kuldtanud, neist paljud on lisaks tikandile kaunistatud ka niblatud kuld pitsiga. (*ibid* 2001: 52)

Slovakkia ja Tšehhi

Niplispits kuulus nendes maades rahvusliku peorietuse juurde ning arenes omaette tüübiks. Kirjalikud allikad mainivad Vamberkis niplispitsi tegemist esmakordselt 1642. aastal, kuid ilmselt algas see juba varem. Lisaks valgetele pitsidele tehti seal ka metallpitse, mida kasutati rahvarõivaste kaunistamiseks. 19. sajandi lõpus oli Vamberk niplispitsitööstuse keskus. Pitsitegemise traditsioon jätkub ka tänapäeval. Praha pitsikoolis loodi 20. sajandi viimastel aastakümnetel niplispitsist kunstiteoseid ja ehteid, milles on omavahel kombineeritud looduslikud materjalid ja metallniidid. Tööd on sageli värvilised; materjalidena on kasutatud linase-, puuvillase-, siidi-, villase- ja nõgesekiudu, mida kombineeritakse kuld- ja hõbeniitidega. (*ibid* 2001: 53) Siiski sain 2012. aastal Prahas viibides teada, et eelpool nimetatud pitsikoolis enam niplispitsi tegemist ei õpetata ja seega on kadunud pitsi õpetamise traditsioon. Lääne-Slovakkias leidub väga tihedalt vormilöökidega niblatud teemantmotive, mis on üpris sarnased tikanditele. Teine motiiv on lained, mis on tugevalt liikuv ebareeglipärane vorm, mida on nimetatud ka "hirmunud näppudeks". Ka siin on sageli kasutatud mähitud metallniiti, seda kas jooksupaari või põhimaterjalina koos värvilise siidist jooksupaariga. (*ibid* 2001: 53)

Ungari

Posamentidel (kaunistusnöörid ehk äärispaelad) oli oluline osa Ungari rahvarõivastes. Oletatavasti on äärispaelte valmistamise kunsti õpitud välismaalt ja Ungaris laiendatud. 16. sajandi teisest poolest alates oli niplispitsi valmistamine juba nii levinud tööhõive, et 1560. aastal avaldati esimesed niplispitsi kohta käivad dekreedid. Hiljem lisandusid üha uued piirangud, sest kogu maal valmistati kuld- ja hõbepitse ning nende kandmine oli saavutanud 17. sajandil erakordse ulatuse. Valgetest pitsidest kirjutatakse inventariseerimisaktides harva, kuid sageli kuld- ja hõbepitsidest, sest Ungari rahvarõivastele sobivad need pitsid eriti hästi. Rahvarõivaste pildidel näeme tihti bogenpitse ehk lainelise servaga äärepitse. See rahvarõivalik pitsitüüp on enamasti mitmevärviline, ühes pitsis esinevad koos kuld-, hõbe- ja linased niidid. (*ibid* 2001: 53)

Vanim niblatud kuld pits leiti 1853. aastal Lonsonc'i (tänapäeval Lučenec, Slovakkia) reformeeritud kiriku krüptist ning see pärines 16. sajandist. See kujutab endast renessansspalmikpitsi laiusega 14 cm ja see on kaunistanud daamikleiti. Mõningatel Ungari imepärestel

meesterõivastel on kuld- ja hõbepitsid mänginud ilustavat rolli. Punasel atlassil või rohelisel sametil ei ole kuldpits vaid iseseisev kaunistus, vaid kanga lisad ja täiendus, mis teeb seda veel suurepärasemaks. Mustrid olid väga erinevad. Kasutatud on gipüürpitse ja ilma põhjata lillemustreid. Geomeetrilised vormilöögid asendusid 17. sajandil lamedate ja lillemustriliste dekoratiivelementidega. 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse Ungari metallpitsidel on sageli võrgupõhi. 18. sajandi esimesel poolel muutuvad metallpitsid valgete niidipitside mõjul õhemaks ja peenemaks. (*ibid* 2001: 53)

Venemaa

Esimesed näited pitsidest pärinevad 17. sajandist, mil neid kasutati õukonnas ja kirikuringkondades. Moskva aadel ja rikkad kaupmehed kaunistasid samuti pitsidega oma rõivaid, mantleid, tekke, telke ja teisi esemeid. Kremli töökojas töötas 1625. aastal kuni 10 pitsiõpetajat ning paljudes kubermangudes tegutsesid suurmanufaktuurid. Üks suurimaid asus Orlovi kubermangus Mtsenskis. Seal töötas kuni 1200 pitsitegijat. Niplajad valmistasid pitse mähitud kuld- ja hõbeniidist. Kasutati ka värvilist metall-lehte. Pitsidega kaunistati peakatteid ja pidurõivaid ning need on 18. sajandile tüüpilised. Vene pitsidel arenes ajapikku iseloomulik muster. Nii jõudsid Tveri piirkonna Kaljazini ja Toržoki pitsimotiivid – muinasjutulised loomad ja linnud – tagasi talurahva rõivastuse tikanditesse. Katariina Suure valitsemisajal [1762–1796] töötas Peterburis 12 kuldpitsi õpetajat. Peterburi etnograafiamuuseumis on 19. sajandist pärinev pits, mis on valmistatud Nižni-Novgorodis. Legendi kohaselt tohtisid seda kanda vaid äsja abiellunud naised, sest selle muster tähendas „olge õnnistatud lastega”. (*ibid* 2001: 54) Seega on Venemaal omistatud pitsile isegi maagilisi omadusi.

Vene metallpitsi õitseage jääb 18. sajandisse ning pitsi iseloomule avaldas mõju aristokraatide uuenenud ja muutunud eluviis, mis laiendas pitside levikut. Peale selle hakati pitsidega kaunistama rahvarõivaid ja teisi rahvuslikke esemeid. Kõige kasutatavam praegune pitsivorm – posament, mida kõige paremini iseloomustab peale ömmeldud kaunistus – jäi metallpitsi peamiseks ülesandeks. Äärepitsid ja posamendid olid kasutusel nii ilmalikel kui ka kiriklikel esemetel – kõikvõimalikel kardinateel, katetel ja ilukäterätikutel. 18. sajandi alguses tekkisid ja arenesid Vene pitsidel välja kolm peamist kompositsioonitüüpi. Esimene neist koosneb ühekujulistest hambakestest, mida on peegeldatud kord ühte, kord teise suunda. (Faleeva 1983: 29)

Teadagi on selle mustri kolm varianti: suured harjad; hambakesed, mis on seotud lainega; oksakesed ja lehekakesed, mis on pandud ovaalsesse vormi. Teine kompositsioon koosneb horisontaalsetest lainelistest reast, mille lainepõhja paigutatakse hambakesed. Selle pitsi rahvalik nimetus on *печка* [e. k jõeke], sest tõenäoliselt meenutas motiivi ujuv liikumine niplajatele looklevat jõevoolu. Suurepäraseid näiteid nende pitside kohta võib leida Vologda oblasti koduloomuuseumis: kuldne – mis pärineb Arhirei käärkambrist, vermitud kuld – Sretenski kirikust, kuldne-hõbedane Spaso-Kamennõi kloostri. Kolmanda osa pitsidest moodustavad sellised, millel on võrgupõhjaline taust ja sellesse on niplatud erinevad motiivid, nt hambakesed ja rosetid, mis omakorda on ümbritsetud tugevamast niidist materjaliga. Selliseid mustreid kohtab metallpitsides, eriti „jõekest“, mis esindab oma tüüpilist ornamendi ning mis oli Venemaal 18. sajandil laialdaselt levinud. (*ibid* 1983: 29)

Väga paljud vene mustrid põhinevad paelapitsil. Mustrid koosnevad niplatud nö paeltest, mille vahed on täidetud erinevate põhjadega. Sellise pitsi tüüpiline näide on Vologda pits. Vologda on üks vanimaid pitsipiirkondi Venemaal. Juba 17. sajandi lõpus niplati seal kuld- ja hõbepitse, enamasti aadlike ja kirikute tarbeks. Vologda on ka tänapäeval üks tähtsamatest Vene pitsikeskustest. Selleks et motiivid paremini silma paistaksid, lisatakse paela keskel ühele paarile metallniiti – ühele pulgale keritakse nii valge kui metallniit. (Klein ja Haarmann 2001: 54)

Sele 7. 18. sajandi metallpitsid Venemaalt. (Allikas: Faleeva 1983:30)

Posamen, mille tsaarinna Margarita Aleksejevna kinkis 1704. aastal Uspenski kloostrile Aleksandrovski asulas, on hoopis keerulisema mustriga. See muster koosneb kolmiklehtedest ja dekoratiivsetest rosettidest. Nelinurkseid vormilööke, mis on paigutatud diagonaalselt nurkadesse, nimetatakse vene pitsis *денежки* [e. k raha] ning nendega on pitsides täidetud tühikud, mis koos lainega moodustavad pitsi. Mustris kokku sobitatud lihtne võrk ja väikesed hambad liigitavad selle pitsi aga 18. sajandi kolmandasse pitsitüüpi. Keeruline ülesehitus viitab tsaaripalee parimate pitsimeistrite või isegi tsaarinna autorlusele. Igal juhul on töö parima kunstniku tehtud. (Faleeva 1983: 29)

Peale kiriklikku tarbimist leidsid posamendid laialdast kasutust ka aadli riietuses, seda eriti 18. sajandi teisel poolel. Neid õmmeldi naiste seelikute või kleitide alumise osa ja varrukate külge. Näiteks D. G. Levitski (1776, Ermitaaž) poolt maalitud N.S. Borševa portreeel kaunistab raskest mustast kangast seeliku alumist äärt kuldne pits "jõekese" ornamendiga (sele 8). Erinevate pitsidega kaunistati taftist mantillad, mida kanti 1790. aastate lõpus. Neid õmmeldi kanga külge ja ka õmbluste äärtesse. E.I Narõškini varaloendis on märgitud „kaks helesinist mansetti, nõobiaugud ääristatud hõbedase posamendiga“.

Sele 8. D. G. Levitski poolt 1776. aastal maalitud N.S. Borševa portree. Asub Ermitaažis. (Allikas: Faleeva 1983:34)

Vene metallpitsi arenedes ilmusid sellesse loodusmotiivid. Ermitaaži kogudes on 13 cm laiune kuldne-hõbedane pits (sele 9), mille muster koosneb suurtest mitme kroonlehega rosettidest. Lillede mõlemal küljel on kaks sümmeetrilist lõvi heraldilises poosis – nende esikäpad on üles tõstetud ja sabad püsti. Pitsi foon on lihtne, hõre, servades väikesed hambakesed. Motiivid ise ja eriti lõvifiguurid on väga sarnased 18. sajandi vene rahvuslikule tikandile ja puupitsile. Pole kahtlustki, et see pits oli valmistatud kõrgklassi tarvis, kuid tuntav on rahvakunsti mõju. Need lõvid on sarnased S. A. Davõdova poolt publitseeritud 19. sajandi Rjazani kubermangu Mihhailova linna pitsidega. (*ibid* 1983: 29–31)

Sele 9. Loodusmotiividega metallpits Venemaalt, 18. sajandi esimesest poolest. (Allikas: Faleeva 1983: 35)

Hõbedane pits on laiusega 19 cm ja selle on kujutatud kahepealist kotkast (sele 10). Pitsi ääres on poolkaarekujuliselt vormilöökides „hambad“ ning võrgupõhjal on mitmeid väikseid vormilööke, mis elavdavad pitsi hõredat põhja. Selles pitsis ilmusid töövõtted, mis hiljem leidsid laialdast kasutust. Uuenduslikult on hambakestest moodustatud kotka kujutis; nende pead on pööratud ülemise serva poole. Pits on õmmeldud kangale nii, et sirge äär on eseme ääres. Seega on muutunud pitsi õmblemise suund eseme külge võrreldes 17. sajandiga. (*ibid* 1983: 31)

Õukonna aadlirõivaste ja olmetekstiilide pitsilised kaunistused säilitasid 18. sajandi alguseni gipüürpitside iseloomu. Edaspidi tõrjus need välja *point d’Espagne*, mida küll ei toodetud Venemaal, kuid mis oli seal äärmiselt moodne. Soetamiseks kulutati muinasjutulisi rahasummasid. Asjata ei osuta M. M. Štšerbatorov oma teoses „Venemaa inimeste loomuse rikutusest“ pondespanide kandmisele kui Vene aadliskonna 18. sajandi ohjeldamata rikkuse näitele. Seda tüüpi pitsi eripära on paelataolised sõlmed, mis moodustavad mustri ja mille

struktuur on äärmiselt läbipaistev. See on gipüüri kõige puhtam vorm, täielikult ilma taustata. (*ibid* 1983: 31)

Sele 10. Hõbedane kotkapealine ääre pits 18. sajandist, Venemaa. (Allikas: Faleeva 1983: 33)

Pitsiapplikatsiooni tüübiks olid nn võrgud – mustrilised pitsvõrgud, kuldsed või hõbedased kuni 35 cm laiused. Võrgud õmmeldi peale enamjaolt seelikutele, nii pealmistele kui alusseelikutele, meesterõivastele ja peakatetele. Nendest on meenutused erinevatest loendustest: „Kaftan [...] laia hõbedase pitsiga, millesse on lisatud lamedat metall-lehte“; „seelikupitsid laiusega pool arssinat“, „ka hõbevõrk alusseelikule“, „naiste müts, helesiniste lintidega, hõbedaste lilledega ja ääristatud hõbedase võrguga“. E. P. Jankova meenutas, et lesed kandsid alati musti kleite, aga kolmandal leseastal tohtisid nad neid kleite kaunistada hõbedaste või kuldsede võrkudega. Ta rääkis ka, kuidas nende juurde tuli külla A.I. Štšerbatoval „kuskilt pulmast või pulmalõunalt, tal oli seljas kleit kuldse võrguga [...]“. 18. sajandil kandsid rikkad kaupmehenaised seelikut ja jakki; seelikut kindlasti ääristasid kuldsed või hõbedased pitsid laiusega umbes 20 cm. 19. sajandi alguses seoti õlgkübarate peale kuldse võrguga kolmnurksed rätikud, nurkades tammetõruripatsid. Õukonna kiriku ja linna katedraalide käärkambrites on säilinud sametist ja siidist katteriidid, mis on aplitseeritud katkematu võrgutaolise pitsiga. Mõnikord niblati pitsi sisse värvilist fooliumi, millega täideti lillemotiivid ning mis ääristati väga peenikese spiraali keeratud metalltraadiga (*канитель*). 18. sajandil säilitas metallpits nagu ka eelmiselgi sajandil aplikatsiooni funktsiooni, kuid sai ka uue kasutuse rõivaste iseseisva osana, seda eriti pidulike rõivaste osas. Õukonna ja kiriku olmeesemetel on see vahepeal olnud aluseks, täites kanga rolli. Sellised ainulaadsed esemed on näiteks pitsist mantiljad. Kolm järjestikust valitsejat – Anna Ivanovna, Jelizaveta ja Katariina II – kandsid neid kroonimispidustustel. Teada on kaks sellist

mantiljat: kuldne ja hõbedane – mõlemad välismaal toodetud. Fakt, et nii suured pitsid ilmusid Venemaale, annab kinnitust, et metallpitside kasutamise komme oli õukonnas laialt levinud. (*ibid* 1983: 31)

Kust siis tuli materjal nii paljudele toodetele? 17. sajandil, nagu seda on näha kaupmeeste raamatutest ja välismaistest reisikirjadest, oli see suures koguses toodud välismaalt, aga alates 18. sajandist toodeti juba rohkesti ka Venemaal. Peeter I ukaas 25. jaanuarist 1708 „Pitsitegijate jaoks hõbedat ja metalltraadi eraldamiseks ja sellelt maksude maksmiseks“ näitab, et materjali kasutati sellistes kogustes, et maks sellelt andis riigile suure sissetuleku. (*ibid* 1983: 33)

Metalltraadi meistriks nimetati tavaliselt käsitöölist, kes oskas valmistada kõiki sorte materjali paelte, pitsi ja kuldtikandi jaoks. 1717. aastal oli ajutiselt sõja tõttu keelatud nii kanda kui toota ükskõik milliseid kullast ja hõbedast kedratud ja tõmmatud ehteid, aga juba kuu aja pärast lubati kulutada nendele mitte rohkem kui 50 puuda hõbedat aastas ja toota ainult Peterburis. Edaspidi tegeldi sellega mitte ainult pealinnas. Manufaktuur-kolleegiumi ja valitsuskabineti kirjavahetusest on näha, et näiteks 1751. aastal tehti hõbepitse Moskva kaupmeeste Trofim Semjonovi õmblustöökojas ja Andrei Vassiljevi hõbepitsi töökojas. Tööde maht oli väga suur. Nastasja Andrejeva niplas ette antud näidise järgi 1379 arssinat mähitud traadist hõbedast, kuldset ja ülekullatud pitsi. Pitsi hind kõikus 1 rublast kuni 10.30 rublani arssina eest. Vene pitsis ja kuldtikandis kasutati palju metall-lehte, algselt kullatud ja hõbedast, aga alates 18. sajandi keskpaigast ka värvilist – punast, helesinist ja rohelist. See võte on väga iseloomulik joon vene metallpitsile, andes talle maaliliselt värvika iseloomu. Eriliselt väljapeetud värvigamma saavutati, pannes ühte pitsi kokku hõbedasi niite ja värvilisi siidiniite. 1760. aasta Marfa Semjonova pitside registris (nimekirjas) on loetletud: „hõbedased valge siidiga ühepoolse servaga, hõbedased lilla siidiga, hõbedased helesinise siidiga“. Samas registris nimetatakse klaaspärlitega pitse, arvatavasti kalliskivide ja pärlite traditsiooni kasutamise jätk. Kui pitsides, mida kasutasid aadlikud ja kaupmehed, oli parema kvaliteediga materjal (suurepärase siid, mida valiti metalli tooni järgi, valge ja kullatud hõbe), siis talumeestele oli kättesaadav ainult odavam materjal (kassikuld), selleks oli hõbetatud või kullatud vask, mille kullakihi metallisisaldus oli väga madal. Dekoratiivsuse poolest oli talupojapits sama efektne, kuid kehvema kvaliteediga kui kõrgema seltskonna kasutuses olevad pitsid. Kaunistati naiste sarafane, peakatteid ja teisi esemeid. Metallpitsi, mis oli 18. sajandil laialt levinud ja tegi au Venemaa käsitöökunstile, tõrjusid sammhaaval välja siidi, lina ja puuvillased pitsid. Kõige rohkem säilis

pits talurahva kostüümides, sest need allusid vähem moele. 1812. aastal Moskva tulekahju järel tekkis vajadus taastada vaenlase poolt rüüstatud kirikute tekstiilid, mille jaoks oli vaja palju metallpitsi. Vajadus pikendas metallpitside tootmist. 1820. aastatel valmistati veel pitse Moskva kubermangu Podolski valla Vasjunini asulas. Aga Zvenigorodi vallas tegeles pitsi valmistamisega 24 küla. Viimane lühike õitseng Moskva kubermangus oli veel aastatel 1855–1856 seoses Aleksander II kroonimisega, siis tehti suurtellimus kallitele parima kvaliteediga pitsidele. Enamik 19. sajandi pitsidest valmistati odavatest materjalidest – hõbetatud vasest või punast tooni madalaproovilise kullaga kaetud puuvillase sisuga mähitud niidist, mis oli traadiga võrreldes liiga kriiskavat värvitooni. (*ibid* 1983: 35–36)

2.3. Eesti pitside eelnev uurimislugu

Eestis on pitsi olenemata tehnikast nimetatud piluks, teeniks (nim teen), raamiks, tipuks, kirjaks, „käiste kirjaks“, „tanu teeniks“, jne. Niipalju nimetatakse ka „pulkadega kootud pitsiks“. Sõna *niplis* on laen meie läänenaabritelt: rootsi keeles *knyppling*, saksa keeles *Klöppelspitze* (*Klöppel* = pitsipulgake või -nuiake). Tõenäoliselt tuleneb sõna *niplis* alamsaksakeelsest sõnast *kniüppel*, mis tähendab pahklikku keppi või pulka. Sõna viitab töövahendile, millega pitsi tehakse. Ka teistes keeltes (inglise, prantsuse ja itaalia keeles) on niplispits saanud oma nimetuse töövahenditest, millega seda tehti. (Kurrik 1931: 91)

Ilmari Mannineni 1927. aastal ilmunud *Eesti rahvariiete ajaloo* kordustrüki (2009) eessõnas kirjutab Ants Viires: „1927. aastal ilmunud *Eesti rahvariiete ajaloo* pani ta [Ilmari Manninen] kindla aluse meie rahvarõivaste uurimisele. Tõsi küll, teine soome teadlane Axel Olai Heikel (1851–1924) oli juba 1909. aastal avaldanud raamatu *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien*, milles pearõhk langes eesti rahvarõivastele, kuid Mannineni käsitus, mis samuti oli üles ehitatud üksikesemete analüüsile, oli palju üksikasjalisem, tuginedes Eesti Rahva Muuseumi [ERM] tollal kogunenud hoopis rikkalikumale materjalile ja haarates võimaluse piires kaasa ka seoseid teiste rahvaste rahvarõivastusega“ (Viires 2009: 9). Helmi Kurriku avaldatud paikkondlike rahvarõivakostüümide valmistamise käsiraamat *Eesti rahvarõivad* (1938) oleks olnud mõeldamatu ilma Mannineni ajaloolise, esemeuurimuslikul meetodil tehtud eeltöota. Sama kehtib ka hilisemate vastavate käsiraamatute kohta – alustades Harri Moora juhendamisel valminud suurest koguteosest *Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult* (1957) ning

lõpetades Melanie Kaarma ja Aino Voolmaa koostatud neljakeelse raamatuga *Eesti rahvarõivad* (1981). Kõik need raamatud kirjeldavad ja annavad õpetusi Eesti rahvarõivaste kohta, kuid niplispits on neis vähe esindatud. *Eesti rahvarõivaste ajalugu* (Manninen 1927) vaatleb eesti rahvarõivaid üldiselt ning selles leidub ka kümme metallniplispitsiga kaunistatud eseme fotot, kuid puudub esemete valmistamist ja tehnoloogiat selgitav informatsioon. Küll aga võime leida raamatust mõningad lõigud, mis käsitlevad esemeid (peakatted, käised, põlled), mille kaunistamisel, nagu selgus antud töö peatükis 3.1, on kasutatud ka metallpitsi.

Kõige pikem kirjeldus pitside kohta ning kaheksa niplispitsi mustrit on välja toodud 1938. aasta raamatus *Eesti rahvarõivad* (Kurrik 1938). Leiame veel mitmeid niplispitsiga fotosid, kui puuduvad nende valmistamiseks vajalikud joonised. Paar korda on mainitud ka kardpitsi või – paela kasutamist rahvarõivastel, kuid juurde on lisatud halvustav noot ostukaupade kasutamise kohta. Järgmises raamatus *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult* (Moora jt 1957) on sama pitside peatükk lühendatud kujul. Uusi asjaolusid juurde lisatud ei ole ja puuduvad pitsi tegemise joonised.

1981. aastal välja antud raamatus *Eesti rahvarõivad* (Kaarma ja Voolmaa 1981) puuduvad niplispitsi mustrid. Joonistatud piltidel ja muustrilehel on püütud järele aimata pitsi olemust, kuid joonised on pigem kunstilist laadi ning nende jooniste järgi ei ole võimalik pitsi valmistada. Siiski tuleb märkida, et antud raamatus on lisaks niidipitsidele ka mõned lähivõtted metallpitsidest.

Lisaks on ilmunud kaks uurimust nimetuse all *Eesti pitsid*. Esimeses vaatleb Helmi Kurrik niplispitsi levikut (Kurrik 1931) ja teises annab Kalju Konsin lühiülevaate Eesti rahvapäraste pitside valmistamise ja kasutamise kohta alates 17. sajandist (Konsin 1967).

Kõikides eelpool nimetatud trükistes on kas vähesel määral (Kurrik 1938) või puudub üldse ülevaade rahvarõivastel kasutatud niplispitsi mustrite ja tööjooniste kohta. Hiljem on ilmunud veel mitmeid paikkondlikke rahvarõivakomplekte kirjeldavaid raamatuid, millel ma siin lähemalt ei peatu.

Võimalik, et raamatute autorid ei ole pidanud seda käsitöötehnikat oluliseks, neil on puudunud niplispitsialased oskused või on nad hinnanud raamatute tarbijaskonna oskusi pitsi valmistada

ebapiisavaiks. Siiski pean pikaajalise niplispitsihuvilisenä oluliseks pikas perspektiivis tõsta rahvarõivakandjate ja -valmistajate teadmisi niplispitsi kui eraldi käsitööliigi ja väga olulise kaunistusvõtte kohta Eesti rahvarõivastel.

Eesti niplispitsi kui käsitöötehnika uurimistraditsioon algab käesoleva aastasaja algusest. Seda on uurinud Tuuliki Vuks (Vuks 2002) ja Kristina Malmberg (Malmberg 2002). Tuuliki Vuks on oma magistritöös *Niplispits ja selle areng Eestis 20. sajandi algusaastatel* uurinud, mida kirjutasid 1920.–1930. aastate ajakirjad, ajalehed ja erialaraamatud niplispitsist. Lisaks on praktilise tööna valmistatud Eesti Rahva Muuseumis olevate 1920.–1930. aastate pitside põhjal vestimuster ja see ka valmis niplatud, kasutades kodumaist linast niiti. (Vuks 2002) Kristina Malmberg on 2002. aastal kaitsnud doktoriväitekirja teemal *Knyppling: ett hantverk med spets: om kvinnor och knyppling i estlandssvensk tradition (Niplispits: käsitsi tehtud pits: naised ja niplispits eestirootsi [Eesti rannarootsi] traditsioonis)*.

Olulise uurimusliku aspektina ei saa märkimata jätta Sari Marjut Rainne kaitsnud magistritööd *Eesti arheoloogilised metallpitsid* (Rainne 2008) ja selle kokkuvõtvat artiklit *Metallpitsid Tallinna Püha Johannese Hospitali (Jaani seegi) kalmistu haualeidudes* (Rainne 2010). Käsitletud on Tallinna Püha Johannese hospitali (Jaani seegi) kalmistualal 2001. ja 2004. a toimunud arheoloogilistelt kaevamistelt leitud metallpitse ja antakse ülevaade põhiliselt 18. sajandist pärit peakatete külge kinnitatud pitside materjaliuuringu tulemustest ja konserveerimisest. Lühidalt peatutakse Euroopa metallpitside valmistamise ajalool.

Metallpitse Euroopas on uuritud Saksa Niplispitsi Seltsi (Deutsche Klöppelverband e.V.) toel, kuid välja antud raamat *Geklöppelte Metallspitzen* (Niplatud metallpitsid) ei kajasta Eestit piirkonnana, kus oleksid metallpitsid kasutusel olnud (Klein ja Haarmann 2001). Samuti ei ole Erika Knoff oma raamatus *Klöppelspitzen Eine Zeitreise* [Niplispitsid. Ajareis] kajastanud Eestit kui piirkonda, kus oleks niplispitsi tehtud. Peatükis, kus räägitakse rahvarõivaste pitsidest, on juttu küll meie naaberpiirkondadest – Rootsist, Karjalast, Soomest ja Venemaast. Raamat märgib siiski, et Eestis on niplispits kasutusel olnud alates 17.–18. sajandist, märkides kaardil pitsipiirkondadena Saaremaa, Kihnu, Ruhnu, Pakri ja Setumaa. Täpsem teave aga nende piirkondade pitside kohta raamatus puudub. (Knoff 2007) Siinkohal tuleb märkida, et puudulikud andmed pitside kasutamise otstarbe ja valmistamise kohta Eestis annavad kinnituse pitside

uurimise vajalikkusest, seda mitte ainult metallpitside, vaid Eesti pitsitraditsiooni kui terviku osas.

2.4. Niplispitsi valmistamise tehnoloogia

Tehniliselt on pits tekkinud kangaääre kinnitamisest ja on lõpuks arenenud iseseisvaks riideääre ilustuseks. Kinnitamine sünnib kas õmmeldud palistusena või vabalt rippuvaid lõimelõngu sõlmides. Palistusest arenesid pilu- ja nõelapits, sõlmitud narmastest niplis. (Kurrik 1931: 88)

Niplispits valmistatakse niitidest, mis on keritud pulkadele ja mida põimitakse omavahel. Eristatakse läbijooksvate ja lõigatud niitidega pitsi. Läbijooksvate niitide puhul niblatakse terve muster ilma niite katkestamata. Sellesse gruppi kuuluvad *torchon*, *valencia* (*valencienne*), *merchelini*, *binche*, *chantilly*, *cluny* ja *milan* (*mailänder*) pitsid. Lõigatud niitide puhul niblatakse iga pitsimotiiv eraldi ning hiljem ühendatakse need omavahel. Siia kuuluvad pitsiliigid nimetusega *duchesse* ja *honiton*.

Niplispitsi valmistatakse spetsiaalsel padjal. Varem on pitsipatja nimetatud ka *pilupaun*, *teenipadi* ja *tipipadi*. Patjade kuju on olnud päritolumaiti erinev. Tuntakse kerakujulisi, piklikke, kotitaolisi, silindri- ja rõngakujulisi patju. Tänapäevased on neljakandilised lamepadjad ning Soome padi. Kõik käesolevas töös valminud pitsid on tehtud Soome tüüpi niplispitsipadjal (sele 11), mille on valmistanud Sujur OÜ.

Vaatamata kujule peab niplispitsi valmistamise jaoks sobiv padi vastama järgmisele tingimustele:

- padi peab olema tiheda täitega, nii et sellesse torgatud nõöpnõelad jääksid samasse asendisse ega nihkuks kohalt ära ka edasise töö käigus;
- padjal peab olema kallak, mis abistab niitide pingutamisel, st pulkade raskus hoiab niidid pingul;
- Olenevalt padja kujust peab sellel olema piisavalt vaba pinda, mis toetab pulki ning millel saab niplaja lööke teha. Vaba pinna puudumisel hoitakse pulki peos ja sooritatakse seal ka löögid.

Sele 11. Soome tüüpi niplispitsipadi. Foto: A. Nöps

Tänapäeval on **niplispitsi töövahendid** pitsipadi, puust, luust või metallist niplispitsipulgad, roostevabad nõõpnõelad ja originaalsuuruses muster (joonis) tugeval paberil või õhukesel papil. Tuntakse ka ilma padjal oleva mustrijooniseta niplamist, seda nimetatakse arv- ehk vabakäepitsiks. Siiski eelistatakse niblata padjal oleva mustri järgi, kuna see aitab luua ühtlasemat ja seega kvaliteetsemat pitsi. Tänapäeval hindame käsitöö juures eelkõige kvaliteeti ning soovime, et valminud töö oleks esteetiline ja tehniliselt korrektselt teostatud. Sel eesmärgil on ka kõikidel käesoleva töö rekonstrueeritavatel pitsidel joonistatud mustrid ja tehnilised joonised (lisa 4).

Piirkonniti erinevad ka niplispitsipulgad. Helmi Kurrik kirjutab: „Pulgad lõigati enamasti kooritud kadaka- või kuuseokstest ja ka koorimata või küüdelisest kasepuu oksakestest. Kaelakoht niidi jaoks on peenemaks lõigatud; selle otsa on jäetud kettake või nupuke, mis takistab niidi mahalibisemist“ (Kurrik 1931: 96). Tänapäeval valmistatakse pulgad treimasinal ning need on väga kvaliteetsed. Pulkade pikkus varieerub 12–20 cm vahel. Vajalik pulkade arv niplispitsi töös sõltub mustrist. Soovitav on ühes töös kasutada ühesuguseid pulki, see soodustab pitsi korrektsust, tekitades niplaja kätes tunnetuse, mis abistab teda käsitöös. Paljudel niplajatel

on välja kujunenud oma lemmikpulgad, millega niblatakse terve elu. Ühtede pulkade kasutamisel tekib niplajal käes tunnetus, mis abistab teda korrektse käsitöö sooritamisel.

Lisaks eeltoodule läheb niplamise juures vaja (Nöps ja Raud 2013: 22):

- heegelnõela, mille abil ühendatakse vajadusel omavahel pitsi erinevaid osi;
- nõelte välja tõmbamise harki;
- peenikese otsaga naasklit mustrisse aukude tegemiseks;
- läbipaistvat kleepkilet mustri katmiseks;
- kääre.

Niplispitsi materjal on naturaalsed linased ja puuvillased niidid. Spetsiaalset linast niiti on numbrites 20–120. Puuvillastest sobivad heegel- ja iirisniit, väga peentes pitsides aga Egiptuse puuvillane niit nr 80–170. Kasutada võib ka sünteetilist ja metallniite või peenikest traati. (*ibid* 2013: 23) Tänapäeval valmistatakse spetsiaalseid niplispitsi tegemiseks mõeldud niite, mis on väga kvaliteetsed. Nende puhul on mõeldud niidi keerdudele ja elastsusele. Kvaliteetne algmaterjal annab põhjust loota, et ka lõpptulemus on kvaliteetne. Niplispitsile kulub teiste käsitöötehnikatega võrreldes, suhteliselt vähe materjali, mistõttu peaks selle valima võimalikult hea ja kvaliteetse.

Veel võib vaja minna magnetit nõöpnõelte hoidmiseks, liimi mustri papile liimimiseks ja vildikaid mustrite joonistamiseks. Pulkade kerimist võib hõlbustada spetsiaalne poolija ja pulkade hoidmist heegeldatud „redel“. (*ibid* 2013: 22–23)

3. EESTI METALLNIPLISPITSIDE LEVIK, OTSTARVE, PÄRITOLU JA MATERJALID

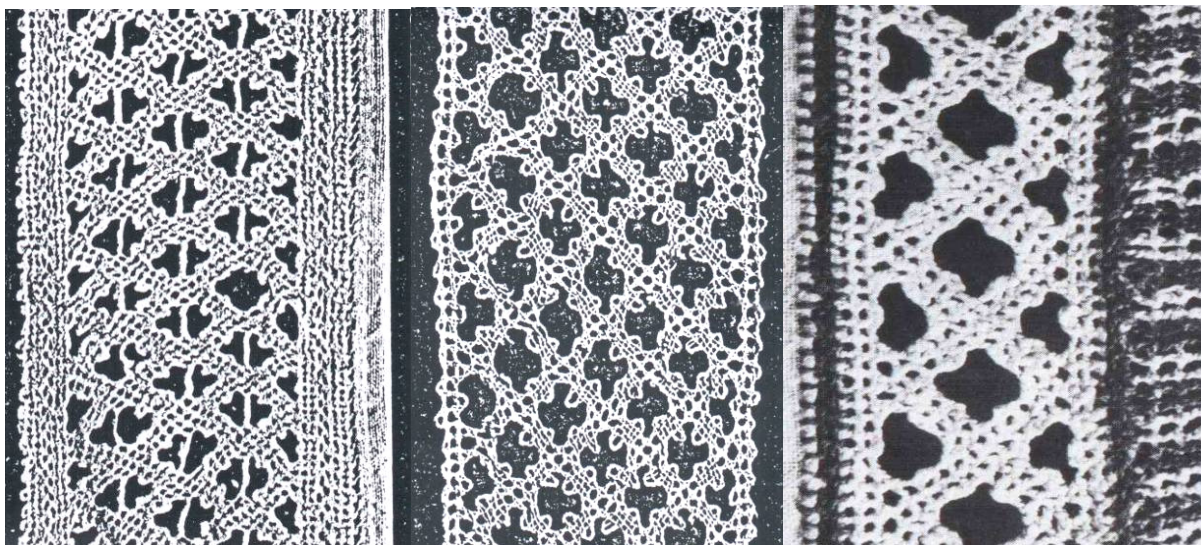
3.1. Metallniplispitside levik ja kasutamise otstarve Eestis

Niplispitsi tehnikas metallpitsidega kaunistatud esemed on valmistatud ajavahemikus 1714 (Kadrina pottmüts ERM 16362) kuni umbes 1900. aastani. Seega peaaegu 200 aasta jooksul on meie esivanemad hinnanud metallpitsi ilu ning kaunistanud sellega oma rõivaesemeid. Siinkohal tuleb mainida, et rääkides muuseumiesemete legendidest nende valmistamise kohta, ei tohi ära unustada kriitilist meelt. Pärast 1860. aastat vähenes niplispitsi valmistamine. Magistritöös hõlmatavas ajavahemikus oli praegune Eesti jagatud kaheks – Eesti- ja Liivimaaks, kuuludes poliitiliselt alates aastast 1710 Vene võimu alla.

Etnoloog Helmi Kurrik on ERMi kollektsiooni põhjal jaganud niplispitsid kolmeks rühmaks: saarte, mandri ja Setu pits. (Kurrik 1931: 98) Lähtunud on siinkohal vaid Eesti geograafilisest jaotusest ning arvestamata on jäetud muud pitsi mõjutavad asjaolud. Samas on Kurrik oma uurimuses maininud, et võimalik on leida erinevatel pitsidel sama ornamentikat (*ibid* 1931: 88). Lähtudes pitsi ornamentikast ja võimalikest seostest, tuleb ära märkida ka niplispitside laiem levik. Näiteid toon siinkohal kaks. Sele 12 näeme võrdluses Soome (Karjala), Rootsi ja Eesti pitsi. Karjala ja Eesti pitsi (ERM 151 Kodavere õlalinik) materjalina on kasutatud linast niiti, Kodavere õlaliniku pits pärineb ERMi andmetel aastast 1837. Rootsist pärineva pitsi materjalina on kasutatud metallniiti ja pärineb see pits aastast 1619 (Linnove 1956).

Seega võib ühesuguseid pitse leida mitmelt poolt maailmast ja pika perioodi jooksul. Väita saab, et pits on konservatiivne käsitööliik, mis ei olnud väga vastuvõtlik välistele mõjutustele. Samas liikusid mööda maad ringi pitsimeistrid ja -kaubad, viies ühte ja sama mustrit erinevatesse piirkondadesse. Pitsi oli kerge ja kallis ning ei võtnud palju ruumi, mistõttu oli see hinnaline kaubandusartikkel ja seda oli mugav transportida. Siinjuures pean vajalikuks märkida, et kriitiliselt tuleks suhtuda muuseumide andmetesse esemete vanuse kohta, sest pits võib pärineda

varasemast ajast kui ese ise. Pits kui eelkõige eseme kaunistuslikku funktsiooni pakkuv lisa on eseme küljest kergesti eemaldatav ja vajaduse korral teisele esemele ümber paigutatav.

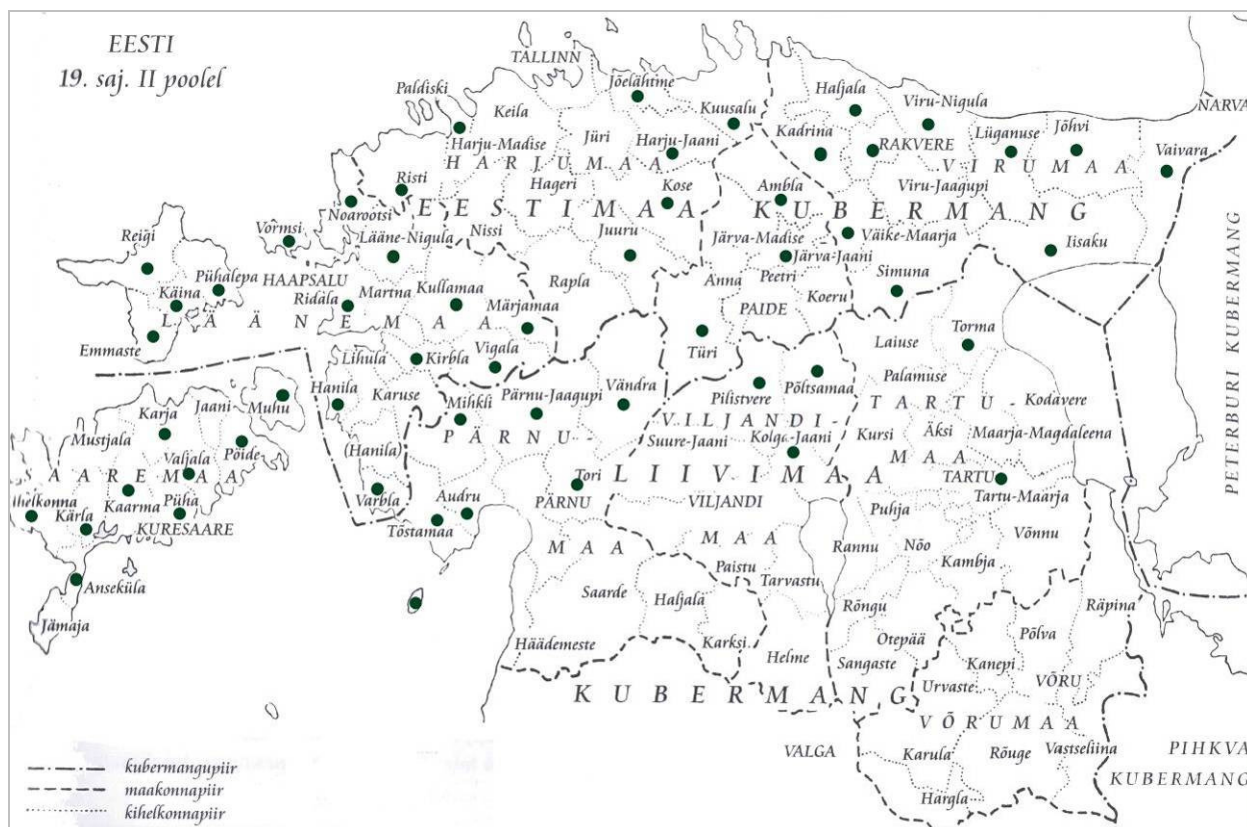

Sele 12. Näited a) Karjala (Soome), b) Rootsi ja c) Eesti pitsist (ERM 151 pitsi rekonstruktsioon). (Allikad: a) ja b) Linnove 1956: 24 ja c) A. Nöps erakogu)

Lisaks geograafilisele määratlusele võib pitse liigitada ka valmistamiseks kasutatud materjalide põhjal – linane, puuvillane, villane ja kard- ehk metallpits. Sellele pöörasin tähelepanu 2013. aastal koostatud raamatus *Eestimaa pitsid* (Nöps ja Raud 2013: 19). Kui linasest niidist tehtud pitse leidub üle kogu Eesti, siis metallpitside levik piirdub eelkõige Põhja- ja Lääne-Eesti ning suuremate saartega. Selal 11 toodud näite puhul ongi suhteliselt sarnast pitsi aja jooksul tehtud erinevast materjalist. Eesti keeles ei ole välja kujunenud metallniplispitside terminoloogiat. Muuseumiesemete legendides võime leida vasteid kardpits, metallpits, kuld-kardpits.

Magistritöö käigus koostas Eesti Rahva Muuseumi kogude põhjal andmebaasi metallpitsidega kaunistatud esemetest. Andmebaasis on 230 eset, mille valmistamisaeg jääb ajavahemikku 1714–1889. Andmebaasi (lisa 1) alusel saab väita, et geograafiliselt jagunevad metallpitsidega kaunistatud esemed Lääne-Eesti (Läänemaa, Saaremaa, Pärnumaa, Kihnu) ja Põhja-Eesti (Harjumaa, Järvamaa, Virumaa) vahel. Lõuna-Eestis üldiselt kardpitsiga kaunistatud esemeid ei leidu, va üksikud tanud Viljandimaalt Põltsamaa kihelkonnast ning Kolga-Jaanist ja Pilistverest. Niplispitsiga kaunistatud esemeid on leitud kokku 51 kihelkonnast. Allpool toodud kaardil (sele 13) on ära märgitud kihelkonnad, kus lisa 1 andmete põhjal on esemete kaunistamiseks kasutatud metallniplispitsi.

Sele 13. ● Metallniplispitsiga esemete levik Eestis. Joonise autor A. Nöps. Alusjoonis: Viires 2008: 45.

Joonise põhjal võib öelda, et leviku piir kattub suures osas 19. sajandi II poole Eestimaa ja Liivimaa kubermangude piiriga. Haldusjaotuse mõjudele on viidanud juba Leinbock oma 1925. aastal ilmunud artiklis, kus ta märgib, et esemete leviku kattumine Eesti- ja Liivimaa kubermangu piiriga on jätkuvalt uurimist vääriv teema (Leinbock 1925: 103). Siiski leidub metallniplispitsi ka Pärnumaal ning Liivi- ja Eestimaa piiri lähedal. Kõige lõunapoolsem koht, kus metallniplispitsi leidub on Tartu. Seda võib seletada asjaoluga, et Tartu oli Lõuna-Eesti suurim linn ja oluline kauplemisskoht, kuhu jõudsid kaubad kas Tallinna, Riia või Venemaa kaudu. Täpsema kihelkondade nimekirja metallniplispitsiga kaunistatud esemete ja nende arvu kohta kihelkondade lõikes olen toonud selet 14.

Piirkond	Maakond	Kihelkond	Esemete arv
Lõuna-Eesti	Tartumaa	Tartu (linn)	1
		Torma	1
	Viljandimaa	Kolga-Jaani	1
		Pilistvere	1
		Põltsamaa	2
Lääne-Eesti	Läänemaa	Emmaste	24
		Hiumaa	14
		Kihnu	1
		Kirbla	1

		Kullamaa	2
		Käina	9
		Lääne-Eesti	1
		Lääne-Nigula	2
		Mihkli	6
		Märjamaa	1
		Noarootsi	6
		Pühalepa	5
		Reigi	7
		Ridala	1
		Varbla	1
		Vigala	18
		Vormsi	1
	Pärnumaa	Audru	1
		Pärnu (linn)	1
		Pärnu-Jaagupi	1
		Pärnumaa (maakond)	1
		Tori	1
		Tõstamaa	1
		Vändra	3
	Saaremaa	Anseküla	8
		Kaarma	12
		Karja	3
		Kihelkonna	1
		Kärla	2
		Muhu	4
		Põide	3
		Püha	7
		Saaremaa	5
		Valjala	2
Põhja-Eesti	Harjumaa	Harju-Jaani	2
		Harju-Madise	1
		Jõelähtme	1
		Kose	1
		Kuusalu	1
		Põhja-Eesti (piirkond)	6
		Risti	2
		Tallinn (linn)	1
	Järvamaa	Ambla	2
		Järva-Jaani	3
		Türi	1
	Virumaa	Haljala	2
		Iisaku	2
		Juuru	2
		Jõhvi	8
		Kadrina	4
		Lüganuse	4
		Rakvere	3
		Simuna	2
		Vaivara	3
		Virumaa (maakond)	1
		Viru-Nigula	1
		Väike-Maarja	1
		määramata	7

Sele 14. Metallnipsitsiga kaunistatud esemete levik ja arv kihelkondade lõikes

Koostatud lisa 1 andmete analüüsist selgus, et metallniplispitsiga on kaunistatud järgmised esemed ja nende arv on: naiste peakatteid 184, käiseid 17, põlli 5, palmikuid 2, abusid 2, seelikuid 6, lahttaskuid 2, tubakakotte 1 ning 4 eseme külge kinnitamata kardpitsi. Kõige suurema arvu moodustavad peakatted (tanud, pott-, pinn- ja kabimütsid), nendele järgnevad käised. Ülejäänud esemete arv on võrreldes nendega väike. Seega saab kindlalt väita, et metallniplispitsiga kaunistati esemeid, mis on riietuses silmapaistval kohal.

Järgnevalt peatun esemetel, mille kaunistamiseks on kasutatud metallniplispitsi. Oluline on märkida, et metallniplispitsiga kaunistatud esemeid peeti toredateks. Treirot Marie (sünd 1875) Kihelkonnast annab teada, et „Pruudid olid toredad. „Piiprellidega“ põlled ees ja karrast tuttidega tubakakotid käes“ (EA 48:339).

„Mustade kuubedega on kantud abusid mustast või tiplikud kujutud riidest. Rinnalt on nad ilustatud hõbedaga (kardpaelaga)“ (EA 48:1203). Lisaks abudele on kaunistatud ka musti kuubi. „Mustad kuued on vanemad. [...] Kuue allserva on õmmeldud punane ja kuldpael (kardpael)“ (EA 48:1211). Käeolevas töös ei ole ühtegi musta kuue näidist, kuid informatsioon aitab selgitada abude vanust. Töö lisas 1 toodud nimekirjas on viited kahele Anseküla abule (ERM 5977 ja ERM 5990), mille valmistamisaeg jääb eseme legendi kohaselt esimesel 1872. ja teisel 1892. aastasse. Samas võib leida nendele valmistamise aegadele vastuväiteid, mis asetaksid esemed vanemasse ajajärku. Kinnitust sellele võib saada Miina Paljult, kes väidab, et tema kandis oma laulatuse ajal [aastal 1888] musta kudruskuube, kuid teised kõik kandsid sel ajal juba kiutkuubesid (EA 48:1211). Samas väidab Miina Raudsepp (sünd 1873), et tema eluajal ei ole enam abusid kantud. Võimalik, et Anseküla kihelkonnas ja Muhus olid abude kandmisel veidi erinevad perioodid. Samas saab siiski teha üldistuse, et abude kaunistamiseks kasutatud pitside valmistamise aeg jääb 19. sajandi teise poole. Ka Manninen ei jäta mainimata Saaremaa abusid. Ta kirjutab järgmist: „Eriti silmapaistvad on Saaremaa abude ja portside kaunistused. [...] Kui mitte mujale, siis vähemalt nukkide äärtele õmmeldi värviline pael. Tihtipeale varustati terve nukk värviliste paelte ning „kuldade ja hõbedatega“, s.o. kardadega.“ (Manninen 1927[2009]: 257)

Metallniplispitse kasutati ka põlleda kaunistamiseks. Põlled on olnud abielunaiste kohustuslik riietuse ning nende kaunistamisele on pööratud olulist tähelepanu. „Põll oli naistel ees. Laulatusel naisel pidi kindlasti kirikupõll ees olema ja kodus samuti käidi põllega. Põllesid oli

mitmesuguseid. Pidulikumad põlled olid ilusad. Mõnel oli tressidega. Kel tresse ei olnud, olid värvilised paelad põlled peale aetud, pits all“ (EA 61:281). Põllesid on kantud üle kogu Eesti. Käesoleva töö raames valmisid Muhu (ERM A 291:178) ja Anseküla (ERM A 290:413) põlle pitside rekonstruktsioonid.

Metallniplispitsiga kaunistatud esemetest kõige suurema grupi mooduavad peakatted – tanud, pott- ja kabimütsid. Pott- ja kabimütsidest on kirjutanud magistritöö Maret Lehis (Lehis 2013). Välise kuju ja ka muude iseärasuste poolest jagunevad pott- ja kabimütsid kahte suurde rühma: kabimütsid, mis on laia ja lameda põhjaga, ning pottmütsid, mille põhi on ümmargune ja servad kumerad. Esimesed on levinud Loode-Eestis ja Saaremaal, teised pea üle kogu Põhja-Eesti. (Leinbock 1925:6) Käesoleva töö raames valmisid Kadrina pottmütsi (ERM 16362), Kullamaa (ERM 17346), Lääne-Nigula (ERM 10777), Ridala (ERM A 509:3778) ja Varbla (ERM A 621:205) kabimütside pitsid. Pott- ja kabimütside pitsid on laiad ja uhked. Tehnoloogiliselt on tegu keeruliste pitsidega. Osade pitside struktuur on hästi tihe.

Kuigi käiste tikandid olid väga silmapaistvad ja uhked, siis metallniplispitsiga neid eriti palju kaunistatud ei ole. Lisa 1 andmetel on käiseid vaid 17. Rekonstrueeritud on nendest vaid üks, so Vaivara pruudi käistekirja (ERM 15514) küljes olev pits, mis on laiusel vaid 2,7 cm.

Dateerimist, lisa 1 põhjal, võimaldasid kogu valimist vaid 92 pitsi, so alla poolte. Ülejäänud esemete valmistamise aega ei olnud märgitud. Tuginedes siiski olemasolevatele andmetele on vaid kaheksa eseme valmistamise aeg jäänud 18. sajandisse ning 84 eseme oma 19. sajandisse. Sellel, et 18. sajandisse jääb vaid kaheksa eset, võivad olla järgmised põhjused. Esiteks ei olnud 18. sajandil veel metallniplipits Eestis levinud ja moes või teiseks olid need hävinenud selleks ajaks, kui eksponaate muuseumisse korjamas käidi. Lisaks võis olla ka kolmas põhjus. Nimelt anti esimesed Tallinna luksusmäärused välja 16. sajandil. Sellega püüti hoida seisuste vahel rangeid piire ja võidelda aadlist alamate seisuste (sh linnakodanike) luksuspüüde vastu. Määruse eesmärk oli kehtestada riietutmise kord vastavalt inimeste seisusele. 1665. aasta korraldus kehtestati samal kujul taas 1747. aastal, mida põhjendati liiale minevate kulutuste ja luksuslike eluviisidega. Tsiteerides Raimo Pullatit, kes on kirjutanud artiklis *Tallinlaste elu peegeldusi 18. sajandil. Linnaaruum ja elukohad, linnakodaniku rõivastus* järgmist: „Ei ole lubatud kuldsete, hõbedaste ja valgete süstikpitsist ääristega värvilised seelikud, kuldsed ja hõbedased pitsid ja äärised. Kõiksugu narmad ja tupsud, nõelpits (Veneetsia pits) koos kuldsete ja hõbedaste lillede

ja triibumustriga – ei ole lubatud ei meeste ega naiste mantlitel, seelikutel, varrukatel ja särkidel. Pitsist liiga suured kraed. Eriti need, mis on rikkalikult kaunistatud. Muud liiga eputavad riietusesemed. Neid ei tohi kanda kirikus, pulmades ja muudel avalikel koosviibimistel. Trahv rikkumise eest on 20–200 riigitaalrit, olenevalt eksimuse suurusest. Teenijatüdrukud ja toatüdrukud ei tohi härrasrahvast järele ahvida. Kanda tuleb põlvili ulatuvaid jakke, säbruliste pitside ja litritega tanusid, kootud villaseid voodriga särke. (Pullat 2013: 203–204)“ Kuigi määrus sätestas riietumise reeglid Tallinnas, aga kuna see puudutas ka alamklassi rahvast, siis kaudselt mõjutas see ka talurahvast, kellel linnaga samuti sidemed olid. 18. sajandil jooksul sai siiski selgeks, et igasugused tarbimist piiravad seadused on kasutud (*ibid* 2013:206).

Selle kohta, kas metallniplispitsid olid talurahva silmis luksuskaubaks või mitte, ei ole käesoleva töö raames võimalik üheselt vastata. Sotsioloog Werner Sombarti sõnul võib pidada luksuseks iga kulutust, mis on suurem vajalikkusest. Ta möönab samas, et vajalik on suhteline, olles kas füsioloogiline, kultuurist tingitud või lihtsalt subjektiivne arusaamine vajalikkusest. „Luksus – see pole mitte ainult haruldus ja edevus, vaid ka edu, sotsiaalne psühoos, unistus, milleni ühel heal päeval jõuavad ka vaesed ning mis siis otsekohe kaotab kogu oma sära,“ määratleb toretsemist väga õnnestunult Ferdinand Braudel (Põltsam-Jürjo 2013: 100).

3.2. Eestis kasutatud metallpitside päritolu

Niplispitsi on Eestimaal osatud teha. Tõendeid selle kohta leiame alates 17. sajandist. Küsimus on selles, et kas eestlased on teinud ka metallniplispitsi? Siinkohal püüan arutleda sel teemal ja leida sellele vastuse. Pulgapitsi valmistamise kohta annavad teavet 1948. aastast ERMi etnograafilises arhiivis säilitatavad märkmed, mille kohaselt jutustaja vanaemade ajal tehti pulkadega pitsi ehk niplist. Saaremaal oli käiste pitse teinud Pime Jüri (ERM EA 48:965). „Pulkadega pitsi kõik ei osanud teha, vaid tegid need, kes ka muid käsitöid „välja“ tegid.“ Informantide Variku (sünd. 1878. a Mustjala khk.) vanaema ja M. Kaiste (sünd. 1885.a Mustjala khk.) ema kudusid pulkadega pitsi välja. Ka Väike-Maarja kihelkonnas olid pitsimesitrid, kes valmistasid pitse müügiks: „Käised olid ilusad, välja õmmeldud ja allääres lai pits, kas võrkpits või niplis. Kes mõistis, tegi pitsi ise, kes ei mõistnud, laskis teha“ (ERM EA 61:275). Käised kadusid kasutuselt 1880–1890. aastate paiku (ERM EA 48:965). Veel on lisatud: „Ilusad käised olid pidu jaoks – pulmas, varrudel, kus välja paistis. Rohkem meister, kes neid tegi. Tegija oli

mõni aidameheemand, kubjanaine või ka taluperes mõni, kes teha oskas.“ Samuti saame sealt teada, et informantidest keegi pulkadega pitsi teha ei osanud ega teadnud sellest ka midagi lähemalt kõnelda. (ERM EA 48:327) „Tanud lasti meistritel teha – olid kohe tanu tegijad, kes tegid tellimise peale, kuid tegid ja viisid ka poodi müüa“ (ERM EA 48:391).

Metallniplispitsid on levinud eelkõige Põhja- ja Lääne-Eestis ning saartel. Kuna mul ei õnnestunud uurimise käigus leida ühtegi viidet kohapeal valmistatud metallniplispitside kohta ning ainukesed vähesed viited legendides (ERM 2732 Audru tanu) viitavad metallpitsile kui ostukaubale, siis annab see tunnistust tihedate kaubandussidemete kohta naabermaadega.

Käesolevas töös kasutan mõistet Eesti pigem meie kultuuriruumi kui rahvuse tähenduses, sest Eesti on olnud osa Baltikumi kultuuriruumist, kus elasid pärisrahvastena eestlased ja lätlased ning mõnevõrra teisigi rahvusi, kuid valitsevaks klassiks olid (balti)sakslased nende aadli (rüütelkondade) poliitilisel juhtimisel. Linnades olid võimul samuti (balti)saksa kodanikud (Talve 2004: 3). Jüri Linnus viitab raamatus *Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul*, et Soome ajaloolane prof. V. Niitemaa on eriti rõhutanud linnakultuuri mõju maale, kusjuures vahendajaks olid just linnades elavad eestlased (nende seas oli ka rohkesti käsitöölisi), kuid ka maal alevites töötavad meistrimehed. Linnas said vahel väljaõppe hiljem maale tööle siirdunud käsitöölised (Linnus 1975: 18). Seega ei saa ebaoluliseks pidada suhtlemist maa ja linna vahel, sõltumata rahvusest ja keelest. 1710. aastast läks Eesti Venemaa koosseisu ja sätestati Balti erikord, mis oli aadli ja linnade seisuslikel privileegidel põhinev autonoomne omavalitsussüsteem Läänemere provintsidest, mida kinnitasid ka kõik järgnevad tsaarid kuni Aleksander III-ni (1881—1894). 20 septembril 1710 koostati Tallinna linna ja Vene väejuhatuse vaheline kapitulatsioonileping, mille punkt 9 sätestas, et tsaar annab Tallinnale mitte ainult vaba meresõidu ja kauplemise, vaid sadama soodsuse tõttu tuuakse siia üle kaubavahetus Venemaa ja Pärsiaga, eriti sellepärast, et Vene kaubandus on juba enne Tallinnas püsivaks kujunenud. Samuti antakse Tallinna kodanikele õigus ette võtta kaubareise suure tsaariliku majesteedi maadesse, kaupu sisse ja välja vedada. (Kala jt 2014: 293–294). Veel saame antud dokumendist teada, et „mitte kellelgi, kes pole kodanikuõigust omandanud või mõne tsunfti liikmeks astunud, ei lubataks siin [Tallinnas] mingeid kaupu või käsitöösaadusi jaeviisi müüa ning kogukonnale tema elatuses ja kutsealases töös nõnda kahju teha „ (ibid 2014: 295). Seega on selge, et Tallinna linnas oli kauplemisõigus vaid vastava eriala ja tsunfti liikmete eesõigus. Siiski ei saa väita, et käesolevat tööd kajastaval perioodil, mis hõlmab 18.–19. sajandit, ei oleks ühiskonnas toimunud

muudatusi, mis mõjutasid ka Tallinna kui linna arengut. Pärast Tallinna liitumist Vene keiserriigiga säilitas linn enamiku oma senistest privileegidest. Vene võimu all olevas Tallinnas aga suurenes kiiresti linnas resideerivate vene kaupmeeste hulk. Tülid paisusid nii suureks, et 1731. aastal pidi raad võtma registreeritud vene kaupmehed oma jurisdiktsiooni alla. Aastatest 1761–1787 on säilinud mitmeid Vene kaupmeeste registreerimise dokumente Tallinna 1787. aasta kodanikeraamatu sissekanded tõendavad, et asehaldusajal sai enamik registreeritud Vene kaupmehi või nende järeltulijaid Tallinna kodanikuks, nende hulgas oli nii Moskvast kui Peterburist pärinevaid kinnisvaraomanikest suurkaupmehi kui ka talupojaseisusest pärinevaid väikepoodnikke (*ibid* 2014: 326).

Seega olid Tallinna ja Venemaa vahelised kaubandussidemed tihedad, mistõttu saab kindlalt väita, et Venemaal toodetud kaubad, sh metallpits, võis leida tee ka Tallinna müügikohtadesse. See pakkus ka talurahvale võimaluse osta pitsi. Raimo Pullati (Pullat 1997, 2001, 2004) poolt koostatud 18. sajandi Tallinna saksa kaupmeeste varaloendite allikapublikatsioonitrioloogiast leiame ridamisi viiteid kuld- ja hõbepitside kohta.

Siinkohal toon mõned näited metallpitsidest ja -paeltest, mida oli võimalik osta Tallinnast Saksa kaupmehe käest, jättes välja kaupmehe enda tarbeks kasutatavad pitsid ja pitsiga kaunistatud esemed. Juba 1711. aastal kirja pandud Bendix Witte varaloendist nähtub, et poekraami hulgas on üles täheldatud *eine partie unfeine Gold und Silbern Spitzen* (e. k üks partii mitte peent kuld- ja hõbepitsi) ja $\frac{3}{4}$ *Ell echte goldene Spitzen* (e. k $\frac{3}{4}$ küünart ehtsat kuldset pitsi) (Pullat 1997: 205), mis võimaldab väita, et kuld- ja hõbepitse oli Tallinnas võimalik osta juba enne antud töös käsitletud vanima eseme aega. Või siis Jürgen Habben, kes müüs 1733. aastal 4 küünart mitte-ehtsat hõbepaela (*ibid* 1997: 310) ja Andreas Kahlbrechti varaloend 1730. aastast räägib 14 $\frac{3}{4}$ küünra pikkusest laiast mitte-ehtsast kuldsest ilma sakkideta äärest ja 10 küünra pikkusest kitsast pitsist, millel olid sakid ääres, kuid mis oli kahjuks katki murdunud (*ibid* 1997: 364). Lesk Catharina Maria Falcki varaloendist 1747. aastast leiame huvitava fakti, et lisaks kõikidele muudele pitsidele on üles märgitud *15 Arschien rußische Spitzen* (e. k 15 arssinat vene pitsi), mis annab alust arvata et pits on toodud Venemaalt (*ibid* 1997: 436). Adolph Christian Berlemi varaloend 10. veebruarist 1757 annab teada, et „*kraami seas*“ ehk siis müügiks oli tal: „12 $\frac{2}{3}$ küünart kuldset paela, 28 küünart kitsast sama paela, 24 küünart valget koos hõbedasega sama paela ja 18 küünart sama paela“ (Pullat 2002: 72). Samuti oli võimalik kaupmees Johann Daniel Intellmanni käest aastal 1759 osta nii hõbedast kui messingist traati. Lisaks oli müügis suures

valikus igasugu paelu ja pitse, sh kullast ja hõbedast, kuid leidus ka mitte-ehtsaid kuldpitse. (*ibid* 2002: 114). Berend Nottbeck müüs 1762. aastal pitse ja paelu, sh kuldseid ja hõbedasi, aga ka 10 küünart *unechte goldene Spitze* (*ibid* 2002: 182), mis peaks siis tähistama odavamast materjalist valmistatud kuldset pitsi. Seevastu Hermann Clayhillise varaloendist 1764. aastast leiame kaupade seas nii 30 ¼ *loth goldene echte Spitzen* (e.k ehtsast kullast) kui 38¼ *loth silberne dito* (e. k hõbedast sedasama). Lisaks oli võimalik osta ka kuldlõnga, nõöpe ning erinevat värvi ja materjalist paelu jpm. (*ibid* 2002: 219) Kullast ja hõbedast pitsid-paelad, nii ehtsad kui odavamad (sks. k *unfein*) on olnud müügil Carl Nicolaus Vogti juures 1768. aastal. Loetelu võiks veel jätkata kuni aastani 1800, millega lõpeb tsiteeritud triloogia periood. Kogused nii hõbe- kui kuldpitside osas olid piisavad, et rahuldada tarbijate nõudlust. Kahjuks ei ole enamuste pitside puhul märgitud nende päritolu ning piirdutud on vaid koguse ja materjali mainimisega. Üldiselt leidus poodides suur valik mitmesugust kaupa, mida talupojad mitte ainult võisid osta, vaid valdavalt pididki ostma (Viies 2006: 205).

Tallinnas 1871. aastal läbi viidud uusaegse esimese rahvaloenduse andmetel on seal suur- ja väiketööstuste all kirja pandud 2 kübarseppa, 7 kübarategijat, 5 mütsitegijat ja 1 *posamenteuren* (sks. k tekstiilitöölaine, kes valmistab rõiva- ja kardinakaunistusi, paelu, tupse, palmikud jne.) (Kala jt 2014: 405). Seega oli nii linnakodanikel kui talupoegadel võimalik osta Tallinnast igat liiki peakatteid. Teade on oluline, sest see võimaldab oletada, et Põhja-Eestis laialt levinud pottmütse oli võimalik soovi korral osta või tellida. Aastal 1777 teadis ju A. W. Hupelgi: „Harjumaal kannavad naised saksa mütse, mis on pitsidega, sageli kulla ja hõbedaga kaunistatud“ (Hupel 1777: 178–179).

Lisaks kauplustele Tallinnas võis talurahvas pitse hankida laatadelt. Laatade kohta andsid 1948. aastal infot Allik ja Lehemets Kärlast ning Poopuu Kihelkonnast: „Väga vana laat oli Saaremaal „saksa laat“. Mõni nimetas teda ka „riide laat“, kuna olulisema kauba moodustas seal riidekraam. [...] Kuressaare laadal oli müüa igasugust riidekraami, nagu musliin, sitsi ja siidi“ (ERM EA 48:557–559). Samas saame Türipuult Kärlast ja Öunpuult Mustjalast teada, et „Kuressaare laadal oli kaupmehi Tallinnast, Pärnust ja isegi Riist“ (ERM EA 48:559). Kusta Reedik (sünd. 1875) lisab juurde: „Riidevärk läks nii toredaks, ja kust sa seda siis said“ (ERM EA 48:479).

Rõivastumist mõjutasid nii ulgutöödel käimine kui ka linnakaupade tulek maale. Saaremaalt ja Muhust on teada, et mehed käisid mandril tööl. Koju tagasi minnes viidi kodustele kingitusi,

selleks võis olla rätik või tükike kangast (ERM EA 48:549). Samuti osteti sügisel enne koju tulekut uued rõivad ja saapad (ERM EA 48:547). „Kõige parem ülikond olevat 19. sajandi viimaseil aastakümnetel maksnud 18–20 rubla, see oli keskmiselt 10 päeva palk“ (ERM EA 48:547).

Samuti on võimalik, et pitsid jõudsid talurahvani läbi harjuskite. „Harjuskid olid Saaremaal üldtuntud, kõik mäletasid neid juba lapsepõlvest. [...] Harjuskid olid Pihkva poolt mehed. On mainitud ka, et olid „peipsitagused“. [...] Venelased tõid kauba Pihkva tagant“ (ERM EA 48:583). „Harjukest tunti juba eemalt, siis hüütud: „Vana peahari tuleb!“ [...] Harjameestelt sai osta veel igasugust pudukaupa, nagu nõelu, nõöpe, paelu jm. Harjuke tõi ka riidekaupa. Pambus oli tal musliini, sitsi ja siidi“ (ERM EA 48:587). Lisaks on üleskirjutus Muhust, kus informant pajatab järgmist: „Kui Muhus veel poode ei olnud, on käinud perest peresse rändkaupmehed – harjuskid, oma pampudega, pakkudes mitmesugust pudu- ja riidekaupa ning arstirohte – niiti, nõöpe, nõelu, lambatahti, kõrvalusikaid, helmeid, sõrmuseid, pitse, paelu, pearätte siidiseid, villaseid ja sitsist, riidevärvi jne“ (ERM EA 48:1069–1071). Sarnane oli ka Rõuge kihelkonnas käinud harjukesel kaup: „Harjukesel pamp sisaldas järgmisi kaupu: rätte, põlli, kamme, meeste pikitriibulisi võid, nõelu, maagelõnga väikesed vihid, vähe sitsi ja parhiriiet, arstirohte, verevat nõöri (kaaruspael) tanu paelu ja -pilusid (niplis)“ (ERM EA 49:117).

Väidetavalt olevat ühele mütsile kulus kuni 4,77 meetrit pitsi, mis tundub olevat liialdatud kogus. Seevastu metallniplispitsi kogus ühe mütsi kohta oli 0,53 meetrit. „Treemliks kulus 9 küünart pitsi, mis mütsi äärde satsi pandi. Üks küünar kuldkaardpitsi õmmeldi mütsi esiäärde, treemlist kõrgemale“ (ERM EA 80: 280–281). Kai Böckler Simuna kihelkonnast rääkis 1954. aasta suvel Aino Voolmale järgmist: „Treemel oli pits mütsi ääres. Harjavanelased tõid pitsi, see aeti mütsile äärde ja mõni pani kaelarätikule“ (ERM EA 61:180).

Arvestades kaubandussidemeid Rootsiga, on võimalik, et pitse võidi tuua ka sealt. Muhust 1948. aastal üles kirjutatud andmete kohaselt on soolatoojad – „kontrabandi vedajad“ – toonud Rootsist punast märkniiiti ja rootsipunast, mida siis on kasutatud särgi käiste värvlite kirjamiseks (ERM EA 48:955). Sedasama teed mööda võisid Eestisse, eelkõige Muhu saarele, sattuda ka pitsid. Kindlaid tõendeid selle kohta küll ei ole. „Pitse sai osta poest. Mustjala poes oli kõiki „pudu padu“, küll pitse, paelu“ (ERM EA 48:595). Või ka Kuressaarest – „Pärlid ja kardpaelad on ostetud linnast – Kuressaarest“ (ERM EA 48:1225).

1810. aastal Põhja-Eesti talurahva seas läbi viidud ankeetküsitlus näitas, et talupere ostis mitmesuguseid rõivastuse või ehte hulka kuuluvaid esemeid. „Naisperele läks vaja paelu (Vaivara, Viru-Nigula, Rakvere, Järva-Jaani, Martna, Lihula), mis olid siidist (Kadrina, Vormsi). Haljalas oli siidpael ja pits nii naiste kui neidude peakatte lisandiks. Küllaltki detailselt loendati Vaivara naiste ostuasjad. Siia kuulusid peale paela veel kardpael, pärlid, litrid ja käised, mille hankimisele kulunud aastas 2 külimittu rukist. (Linnus 1967:133)“

Eestimaa on alati olnud seotud välisturgudega. Sari Marjut Rainne arvamuse kohaselt on kõik Tallinna Jaani seegi metallpitsid valmistatud 18. sajandil käsitööna. Kuna väikeste mustrivariatsioonidega metallpitse toodeti 17.–19. sajandil mitmes Euroopa pitsikeskuses, siis on raske nimetada konkreetset kohta, kust võiksid pärineda Eestis leitud pitsid. Samas võib aga kindlalt väita, et hõbedast pitsid on valmistatud üksnes kõrge väärismetallisisaldusega materjalist ja nende erinevad mustrid on sarnased Euroopa pitsitoodangu keskuste mustritega. Seega võib arvata, et Eestis leitud metallpitsid on tõenäoliselt imporditud Euroopast. (Rainne 2010: 315)

Pitside päritolumaadest on liiga vähe andmeid. Ajalooliselt tõenäolisem on Saksa ja Vene päritolu. Liivimaa kaudu toimunud transiitkaubandus Lääne-Euroopa ja Venemaaga oli määravaks kaupade liikumisel. Samuti ei saa alahinnata Tallinna ja teiste linnade sõltuvust talurahva kasvatatud põllumajandustoodetest, mis omakorda löid soodsaid kontakte ostukaupade, sh metallpitside levikuks. Tallinna võib nimetada saksapäraseks linnaks, Saksa kultuurimõjud olid Tallinnas ja Liivimaal tervikuna väga tugevad, kehtis ka saksa eluviis. Liivimaa oli koloniaalala, kus puutusid kokku kaks kultuuri – kohalik ja võõras. See omakorda mõjutas talurahva nägemust ja riietumistavasid. Linna kaudu kandusid need edasi külaühiskonda. See, milliseid rõivaid inimesed kannavad ja millele rõivastumisel tähelepanu pööravad, sõltub niihästi materiaalistest võimalustest kui ka ühiskonnale omastest eetilistest ja religioossetest põhimõtetest. Rahanappus, liikumispiirangud ja kaubavahetuse piiratus mõjutasid kindlasti talupoegade võimalusi pitse hankida, sest need polnud ju esmaparabekaubad vaid olid pigem luksusesemed. Siiski tuleb kõrgelt hinnata talurahva iha ilusate asjade järele ning soovi kaunistada on rõivaste silmapaistvaid detaile veelgi rohkem – kasutades selleks kuld- või hõbepitse!

3.3. Metallniplispitside valmistamiseks kasutatud materjalid

Koos kuld- ja hõbetaadi valmistamise algusega antiikajast peale on tuntud ka mähitud metallniit kui pitsi valmistamise materjal. Algselt oli kuld- ja hõbepitside tooraine ehtne kuld ja hõbe või kullatud hõbetaat. Alates 11. sajandi keskpaigast on peent kuldtraati kedratud kokku linase- ja siidiniidiga. Sellise materjaliga oli vaevaline tööd teha ning see oli ka väga murduv. Kuni 15. sajandini kasutati Küprose metallniiti, millel põimiti ümber linase niidi kullatud sooled. Valmistamisviisi ja koostist hoiti saladuses, samuti nagu Hiina siiditootmist. Ajapikku asendati Küprose kuldniit kui "vana" tehnika uuega. Tähtis areng toimus, kui metall-lehte hakati spiraalselt mähkima sisuniidi ümber. Niidi sisu võis olla looma soolest, siidist, linasest või puuvillasest, tänapäeval on see vahetatud kunstmaterjalide vastu. Nii mähitud niit näeb esmapilgul välja nagu traat, on aga erakordselt painduv ja suhteliselt tugev ning sellest on parem pitsi valmistada kui massiivsest traadist. 16. sajandi lõpus rajati nõ lehtmatali veskid, milles hakati valmistama metallpitsides kasutatavat lehtmatali-linti. Lehtmatali valmistati nii, et kaks teineteise vastas olevat valtsi vajutasid nende vahelt läbi jooksva traadi lamedaks. Metall-lindi kasutamine pitsides suurendas viimaste sära ja võimaldas pitse paremini töödelda. Lisaks tavalisele metall-lindile kasutatakse metallpitside valmistamisel ümber linase- või siidiniidi mähitud metall-lehte, aga ka plisseeritud niiti. (Klein ja Haarmann 2001: 55)

Piir ehtsa ja mitte-ehtsa kuldniidi vahel pole päris selgelt paigas, sest kuldamise moodused on olnud väga erinevad, mõned vastupidavamad, teised vähem. Levinum materjal oli hõbe, mida kaeti kullaga. Sisepind võis olla ka vasest. Käesolevas töös ei ole pitside materjaliuuringuid läbi viidud. Jaani seegi kalmistu arheoloogiliste metallpitside materjaliuuringutega on tegelenud Sari Marjut Rainne, kes tõdeb: „Jaani seegi metallpitside materjaliuuring näitas, et hõbepitsid olid kõrge hõbedasisaldusega ja kattunud kuldse või musta paatinaga. Kollakas paatina oli moodustunud vaskproduktide oksüdeerumisest. Seega ei leidnud kinnitust kaevamisjuhendajate esialgne arvamus, et tegemist on kuld-, hõbetatud vask- ja biljonniidist pitsidega“ (Rainne 2010: 306).

Hõbe on suhteliselt pehme, kuid keemiliselt stabiilne metall. Õhuhapniku toimel tekib hõbeda pinnale hõbeoksiidist õhuke kaitsekiht. Tavaliselt on see musta, pruuni või halli värvitooniga, kuid selle kõrval esineb ka punakas paatina – hõbebromiid (AgBr). Hõbedal on soodumus ühineda väävliga, moodustades hõbesulfiidi (AgCl). Väävliga ühinedes hõbe tumeneb,

moodustades musta hõbesulfiidi (Ag_2S). Kaitsmata hõbedapinnale moodustuvad kiiresti metalliläiget ähmastavad hõbesulfiidi molekulid, mis toonivad hõbedase pinna algul kollakaks, seejärel sinakaks ja lõpuks mustaks. Hõbedasulami koostisosaks on tihti vask, mis annab hõbedale kõvaduse. Madalama prooviga hõbe korrodeerub kiiremini, sest vaseliseandite lahustudes muutub see poorseks ja vastuvõtlikuks edasisele korrosioonile. (*ibid* 2010: 312)

Tõenäoliselt on pitse valmistatud ka vasesisaldusega niidist. Vask on punakaskollane metall, mis tumeneb aja jooksul oksüdeerimise tõttu. Tume oksiid moodustab vasele kaitsva kihi. Kõikide muuseumiesemete metallniidi toon oli muutunud tuhmiks ja tumedaks. Väita, et tegu on vaskpitsidega, siinkohal aga ei saa, sest materjali kohta ma käesolevas töös uuringud läbi ei viinud.

Kuldamise kohta annab ülevaate Jutta Kleini ja Mariet Haarmanni raamat *Geklöppelte Metallspitzen* (Klein ja Haarmann 2001). Nagu juba öeldud, siis ehtsa ja mitteehtsa kuldniidi vahele ei ole võimalik kindlat piiri tõmmata, sest kuldamise viise on olnud väga erinevaid. Kuldamisviisi puhul, mis eriti kauaks püsima ei jäänud, põletati kuldkloriidiga immutatud lapp ning sellega, mis järele jäi, hõõruti hõbetrati niikaua kuni ilmus nähtavale õhkõrn kuldkiht. Teine, natuke soliidsem tehnika oli tulikuldamine, kus õhukesed kuldplaadikesed keevitati vask- või hõbepulgale. Väga ebatervislik oli elavhõbedakuldamine läbi amalgameerimise. Kullatud või hõbetatud vasktraatide kasutuselevõtmisega 16. sajandi alguses algas *leoni* materjalide ajastu ja pitsid muutusid hinnalisemateks. Edasine odavnemine oli võimalik ainult nn tsementtraadi¹ kasutuselevõttuga. See on vasktraat, mis puutub kokku tsingiaurudega. Seejuures seob tsink oma vaskse pealispinnaga kuldläikelist messingit. Kuna tsementtraadil on omadus õhuga kokkupuutel tumedaks muutuda, siis hakati alates aastast 1880 niklit kasutama. Tehnilise uuendusena oli võimalik 19. sajandi teisest poolest galvaanilist tehnikat kasutada. Keemilise lahuse ja elektriga on võimalik *leoni* traate ja niite külmalt kullata. Läbi selle lihtsa ja odava võimaluse jäid teised kuldamismeetodid kõrvale. (*ibid* 2001: 55)

Eesti keeles pole metallpitside valmistamise materjali kohta ühtset keelekasutust välja kujunenud. Siinkohal püüan leida vasteid saksa keeleruumist, kuna praegusel Eestimaal on olnud pikk ajalugu, kus me oleme kuulunud läbi mõisakultuuri mõjude pikalt Saksa kultuuriruumi. Samas on Saksamaa saanud metallpitside materjalide terminites mõjutusi omakorda prantsuse ja

---

¹ Tsementiitimine ehk tsementeerimine on süsinikuvaeste teraste pinna rikastamine süsinikuga difusiooni teel. (<http://et.wikipedia.org/wiki/Tsementiitimine> 09.05.2015)

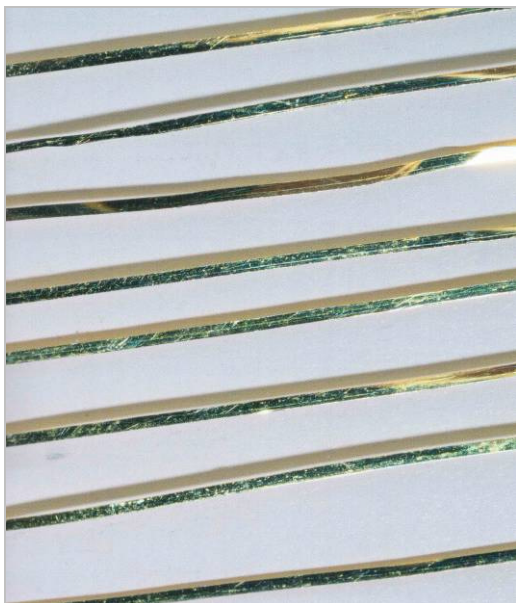
hispaania keelest. Kuna hetkel on rahvusvahelises metallpitsi terminoloogias kasutusel ühtsed terminid, leian, et eesti keelde tõlkimine ei oleks siinkohal paslik, sest see raskendaks soovijatel võimalust leida metallpitsi tegemiseks vajalikke materjale. Küll aga on oluline lahti seletada ühe või teise materjali olemus.

Hetkel kasutatakse metallpitside materjalide nimetustena järgmiseid mõisteid:

Metall-lint ehk -leht

Sõna *plätt* tähistab saksa keeles lamedaks valtsitud traati (sele 15). Kasutusel on ka sõnad *Lahn* ja *Plasch* (Stang jt 2013: 52). Inglise keeles on materjali nimetus *metal strip* (Dye 2013: 8). Eesti keeles võiks antud materjali nimetada metall-lindiks, lamedaks metall-traadiks või -leheks. Tehniliselt on tegu lamedaks valtsitud traadiga. Traat võib olla valmistatud mistahes metallist. Metall-leht võib omakorda olla plisseeritud, punkteeritud või lainelise mustriga. See saadakse, kui algselt lamedaks valtsitud metall-leht lastakse teist korda läbi muustrilise valtsi. Lisaks sellele, et lame metall-leht on pitsis iseseisev materjal, on see ka tooraine mähitud metall-niidi tootmisel, mis on samuti üks põhilistest metallpitsi materjalidest. Metall-leht on tähtsaim metallpitside valmistamise materjal. (Stang jt 2013: 52)

Pitsi on valmistatud ka värvilisest metall-lehest, näiteks sinisest, punasest või rohelisest. Värvilise metall-lindiga tehtud pitse on nimetatud karnevalipitsideks ning üks nende pitside valmistamise keskus on olnud Saksamaal Abenbergis. (*ibid* 2013: 52)

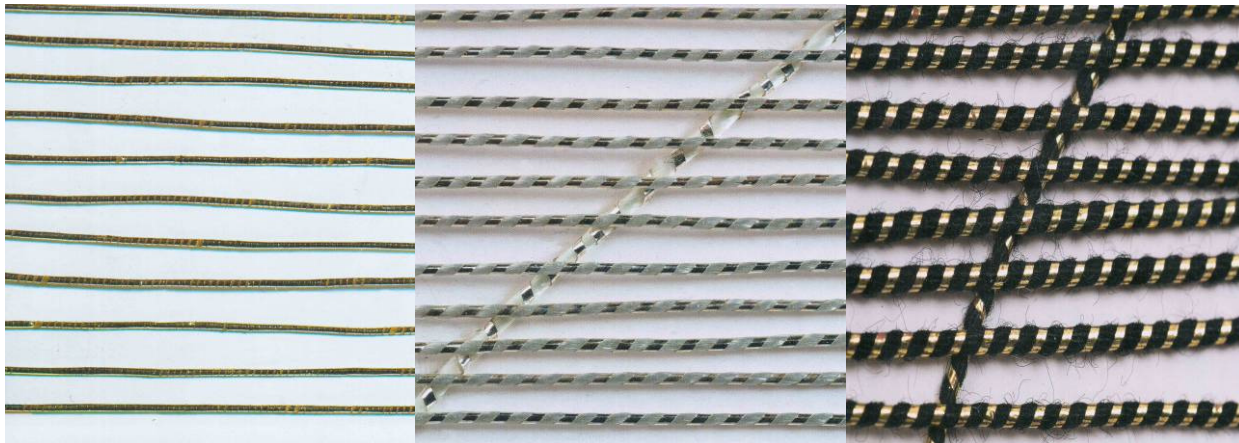

Sele 15. Metall-lint (Allikas: Stang jt. 2013: 53)

Mähitud kuld- ja hõbeniidid

Koos metall-lehega kasutatakse metallpitside niplamisel nõ mähitud kuld- ja hõbeniite (sele 16). Niidi südamik oli siidist, linasest või puuvillasest niidist ja see oli naturaalselt, valget või musta tooni. Tänapäeval on südamikuks tihti sünteetiline materjal ja see on vastavalt siis kuldse kollane ja hõbedasel valget värvi. Sünteetilisest materjalist südamiku eesmärk on valmistada metallniiti võimalikult vastupidavast materjalist. Olgu niidisüdamik mis materjalist tahes, alati iseloomustab mähitud kuld- või hõbeniiti südamiku ümber keritud metall-lint. Mähitud metallniite valmistati kuldset, hõbedast, vanakuldset või vanahõbedast värvi.

Mähitud kuld- ja hõbeniitidel on erinevaid mähkimise variante. Eristatakse tihedalt mähitud niiti, kus metall-leht on tekstiilniidi ümber mähitud nii tihedalt, et sisuks olevat niiti ei ole näha (sele 16 a). Kui metallniit ei ole päris tihedalt ümber sisuniidi mähitud, jääb viimane metall-lindi vahelt paistma (sele 16 b). Kolmas mähkimise võimalus on selline, kus metall-leht on ümber sisu mähitud väga hõredalt ning see on metallindiga kontrastset värvi niidist. Sel juhul on sisuniiti rohkem näha kui metall-lehte (sele 16c). (Stang jt 2013: 56)

Sele 16. Mähitud metallniidid; a) metall-lint on ümber niidi mähitud tihedalt; b) metall-leht on ümber niidi mähitud hõredalt, c) metall-leht on ümber niidi mähitud väga hõredalt (Allikas: Stang jt. 2013: 58)

Kui niidi sisule peale mähitud metall-leht ei ole ühtlane, vaid laineliselt, pärlendavalt, korgitserilaadselt või kortsutatult kedratud, nimetatakse neid erinevaid materjalide sorte *frisé*, *kraus* või *bouillon* (Klein ja Haarmann 2001: 55).

Veel kasutatakse metallpitsi valmistamiseks ka järgmiste nimetustega materjale (Stang jt 2013: 59):

Cordonett – nööor, nöörike, mis koosneb mitmetest mähitud niitidest

Frise' – mähitud niit, millele on antud sakiline välimus

Onde` – punutud laineline metalltraat

Diamante` – niit, millele on antud pärlendav välimus

Bouillon – spetsiaalne metallitraat

Gimpe – jäme metalliga mähitud niit, mida kasutatakse pitsis kontuur- ja ehisniidina

Band – pitsides selgelt eristatav kaunistuspael, laius 4–5 mm, võib olla ka värviline

Metallfoolium – alates 1960. aastatest asendati ehtne metall läikiva alumiinium- või polüesterfooliumiga, mida kasutati samuti mähitud niitide valmistamiseks

Perlgimpe – umbes 2 mm jämedune niit, mis koosneb kokku keritud erinevatest mähitud niitidest

Schwand – nn saba, milles põimitakse kokku palju mähitud niite

Oma töös kasutasin firma Hartmann & Deffner GbR e-poest tellitud metallniite. Need on liigitatud ehtsate kuld- ja hõbeniitide kategooriasse. Mähitud niidid kannavad nimetust *gespinnst*, metall-leht nimetust *lahn/plätt* ja säbrulised niidid nimetust *frise'* ja *cordonett*. Kõiki materjale on mitmes jämeduses. Kui mähitud niite tuleb hinnata silma järgi ning võrreldes, siis leht-metalli number näitab lehe laiust, mida saab mõõta digitaalse nihkkaliibri abil. Kõik materjalid on nikeldatud vastavalt kuldseks (*nickel-gold*) või hõbedaseks (*nickel-silber*).

4. TEHNILISED VÕTTED METALLNIPLISPITSIDE VALMISTAMISEKS

4.1. *Ülevaade rekonstrueeritud pitsidest*

Töös viidatud pitsid pärinevad vanemast ajast, ajavahemikust ligikaudu 1714–1900. Paljud pitsid on sarnased. Lai pits koosneb lainelisest paelast, mille lainete vahel on lehvikumotiiv. Paljudel pitsidel esinevad hambakesed, neid ühendab võrk. Esineb nii ääre- kui vahepitse. Kõik rekonstrueeritud pitsid on õmmeldud riide peale, vaid Vaivara käiste pits (ERM 15514) on kasutusel olnud äärepitsina. Töövõtete ja tehnoloogia uurimiseks tellisin ERMist eritellimusega fotod, millel on kujutatud vaid pitsi ennast. Parema ülevaate saamiseks on kõik fotod varustatud mõõtkavaga (joonlaud), et võimalik oleks tuvastada pitsi suurus.

Eelpool oli Venemaa pitsiuuriija Faleeva liigitanud pitse kolme kompositsioonitüübi järgi (Faleeva 1983: 29). Lisas 1 toodud Eestis kasutusel olnud pitsidel on esindatud kõik kolm pitsitüüpi. Rekonstrueeritud pitsidest kuulub esimesse ehk peegeldatud hambakestega pitsi gruppi Põltsamaa tanu (ERM 19319 ja Lääne-Nigula kabimütsi (ERM 10777) pits. Teise, „jõekesega“ pitsigruppi kuulub Kullamaa kabimütsi (ERM 17346) pits. Kolmanda pitsitüübi ehk pitsi, millel on võrgupõhjaline taust, leiame Ridala kabimütsilt (ERM A 509:3778). Rekonstrueeritud pitside hulgas leidub aga ka pitse, mille liigitamine eelnevasse kategooriasse ei ole üheselt mõistetav, sest leidub motiive, mis annaks võimaluse neid liigitada mitmesse eelnevalt toodud kategooriasse.

Kõige lihtsam on metallpitse liigitada selle järgi, kas pitsil on üks äär sirge või on mõlemad ääred ühesugused lainelised. Siinkohal ei saa pitse nimetada ääre- ja vahepitsideks, sest kõik rekonstrueeritud metallniplispitsid, va üks (Vaivara käised 15514), on olnud kasutusel kanga peal. Sirge äärega metallniplispitsid on kaunistanud Anseküla põlle (ERM A 290:413), Kadrina pottmütsi (ERM 16362), Käina raagtanu (ERM A 716:105), Muhu põlle (ERM A 291:178), Ridala kabimütsi (ERM A 509:3778) ja Varbla kabimütsi (ERM A 621:205). Mõlemast äärest lainelised on järgmised rekonstrueeritud pitsid: Kullamaa kabimüts (ERM 17346), Lääne-Nigula

kabimüts (ERM 10777), Põltsamaa tanu (ERM 19319), Rakvere tanu (ERM A 293:3) ja Vaivara käised (ERM 15514). Kuid kumbagi gruppi ei kuulu Käina tanu (ERM A509:3709) pits, sest see on oma olemuselt nii lihtne, et pigem on see sirge äärega grupi pitside äär. Mul ei õnnestunud lisa 1 andmete põhjal leida ajalise kasutamise päritolu järgi seoseid kumbagi liiki pitside eelistuste kohta ning seetõttu üldistusi selle kohta teha ei saa. Siiski leidus väga ligilähedasi mustreid. Näiteks algselt oli kavas rekonstrueerida ka Käina tanu (ERM A 509:3716) pits, kuid lähemal vaatlusel osutus see väga sarnaseks rekonstrueeritud Anseküla põlle (ERM A 290:413) pitsile.

Rekonstrueeritud pitsidest kõige lihtsamad on Hiiumaa pitsid. Hiiu tanule andis kuju selle sisse pandud alus. Alus võis olla nii sirge kui kaarjas. Kõige väiksem Hiiu tanudest on *raagtanu*, mis oli tarvitusel Käinas ning selle naaberkihelkonna Emmaste idapoolses osas. Tanu kuju aitas säilitada sisse pandud vitsake, raag. (Manninen 1927 [2009]: 78). Raagtanusid on kaunistatud kardpitsi ehk siis metallist niplispitsiga. Käesolevas töös on rekonstrueeritud kaks Käina raagtanu pitsi (ERM A 509:3709 ja ERM A 716:105). Kummagi eseme valmistamise aja kohta ei ole muuseumis täpseid andmeid. Tuleb ära mainida, et Schichtingi poolt 1852. aastal tehtud piltidel on kujutatud sarnased tanud (Manninen 1927[2009]: 80). Mõlemad rekonstrueeritud tanude pitsid on kitsad ega ole tehniliselt keerulised. Pitsid on valmistatud kuldset tooni mähitud metallniidist ja tehniliselt korrektselt.

Vastavalt Ilmari Mannineni selgitustele Hiiu tanud hiljem lihtsustusid. Kaunistama hakati neid labaselt kardade, litrite, piiprellide, kitsukeste siidpaelte ja muu kribu-krabuga. (Manninen 1927 [2009]: 78). Parafraseeritud lauses jääb kõlama halvustav toon. Oluline on hinnata, et raagtanud olid kasutusel siis, kui rahvarõivas veel edasi arenes. Vanemate ja uuemate raagtanude vahel saab vahet teha nende valmistamise tehnoloogia põhjal. Tsiteerides veel kord Mannineni: „Suurem osa meie raagtanudest on aga tehtud sirgest riidetükist, mis on taha perselapi külge kroogitud. Murtust ei ole tegelikult olemas. Ometi nimetab rahvas murtuseks näiteks seda sinist kõõrutatud niiti, mis mõnedel tanudel on algupärase murtuse kohale õmmeldud. Viimasel arenemistasemel on murtuse koht ikkagi märgitud vastavale kohale õmmeldud kardpaelakesega. Murtuse keskkohast ülespoole käib litritega siidipael, mälestusena sel kohal varem olnud õmblusest. (Manninen 1927 [2009]: 29)“ Tekst kirjeldab Käina raagtanu, mis kannab numbrit ERM 5080.

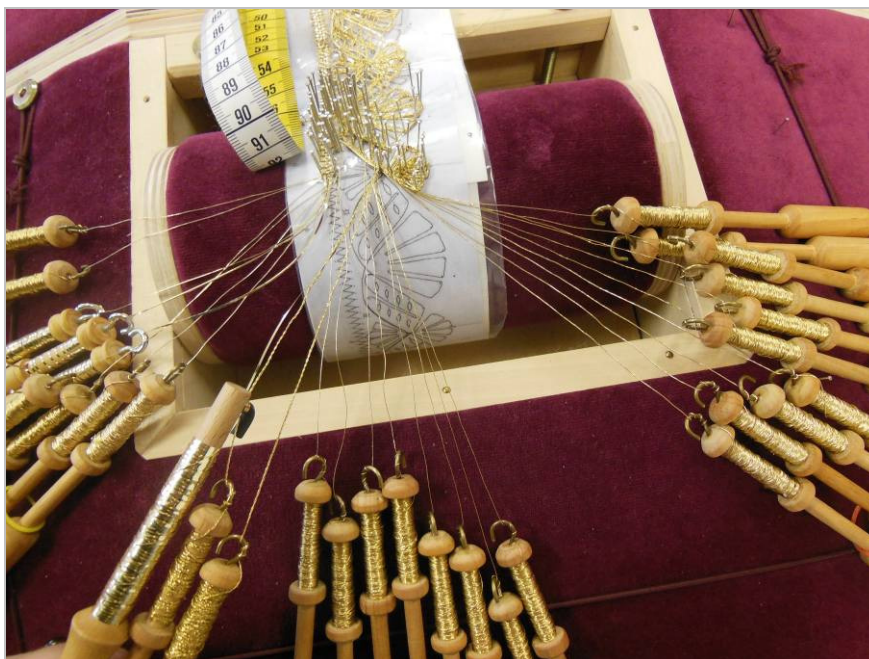
4.2. Tänapäevased metallniplispitsi valmistamise töövahendid ja materjalid

Metallpitsi pulgad erinevad tavalistest pitsipulkadest, sest need on konksukesega (sele 16). Seda on vaja, et metalliga kaetud niit töö käigus ei murduks. Metall-lehe niplamiseks kasutatakse kas pehmendatud konksuga pulki (sele 17 kõige alumine pulk) või puust konksuga pulki, mille konksuosa on vahatatud.

Sele 17. Metallniplispitsi pulgad. Foto: A. Nöps

Metallpitsi on parem niplata rullpadjal. Sobib ka nõ Soome tüüpi padi. Selel 18 on näha pooleli olev metallniplispits. Oluline on, et pulgad oleksid rippuvas asendis, et pulkade loomuliku raskuse toimetel oleks niit võimalikult pinges.

Sele 18. Pooleli olev metallniplispitsi padjal. Foto: A. Nöps

Materjalidest on Eesti pitsidel kasutatud erineva jämedusega mähitud niite ja siledat metall-lehte. Pitsides kasutatud metall-leht oli ainult hõbedast või kuldset värvi ja mitte ühelgi korral lakitud punast, sinist või rohelist värvi. See asetab meie pitsid pigem vanemasse ajajärku. Valimis olevatel metallpitsidel puudusid litrid, kuigi litter kui selline on olnud esemete kaunistamisel tuntud, neid õmmeldi tanude ja käiste külge. See väide kinnitab samuti Eesti rahvarõivaste pitside kuulumist vanimasse ajajärku, sest pitsi sisse niblatud litrid on uuem – 20. sajandi nähtus.

Toetudes Sari Marjut Rainne uuringule Jaani seegi metallpitside kohta, julgen väita, et osal muuseumiesemetel on kasutatud hõbedast pitsi, millel on näha musta ja kollast paatinat. Kollaka värvi tõttu arvatakse, et tegu on kuld pitsidega. Kollane toon on tekkinud vase oksüdeerumisest. Vahel võib hõbedale tekkida kollakaspunase tooniga korrosioonikihte, mille värvus sarnaneb kullaga (Duczko 1985: 29). Samuti näitasid Jaani seegi kalmistu pitside uuringud, et nende valmistamisel pole kasutatud kulda. Energiadispersiivse röntgenmikroanalüüsi tulemused osutasid nende peaaegu 100% hõbe- ja alla 1% vasesisaldusele. (Rainne 2010: 313) Neid materjaliuuringu tulemusi saab üle kanda ka muuseumiesemetele, sest kalmistule matmise lõpuperiood kattub poole sajandi ulatuses käesolevas töös käsitletud pitside dateeringuga. Minu töö vanim pits pärineb 1714. aastast. Kalmistu kõige hilisemad hauad pärinevad 18. sajandist, sest 1772. aastal lõpetati linna kirikaedadesse matmine nakkushaiguste kartuses Vene keisrinna Katariina II korraldusega (Rainne 2010: 302).

Käesolevas töös on kasutatud firma Hartmann & Deffner GbR e-poest ostetud metallniite. Nende niitide sobivuse kohta sain informatsiooni Saksamaal Abenbergi nipispitsimuuseumis praktiliselt olles juunis 2013. aastal. Juhindusin Jutta Reichmanni nõuannetest. Praeguseks on metallpitside materjalid valik laienenud, püüdsin leida rekonstrueeritavatele pitsidele võimalikult sama jämedusega materjalid. Kõikide rekonstrueeritud pitside mustrite juures (lisa 4) on välja toodud vastava pitsi valmistamiseks kasutatud materjal ja pulkade arv.

Kõikide pitside puhul oli kasutusel mähitud niiti, vastavalt Hartmann & Deffner GbR niiti nr. 3 ja 40/3. Metall-lehte on kasutatud samuti kahes jämeduses – 08 ja 06. Lisaks on pitsides kasutatud säbrustatud mähitud niiti, mis kannab nimetust *frise*, numbrid 3 ja 5. Vaivara käiste pitsi tegemisel on kasutatud ka *cordonett*’i.

Tänapäevased materjalid on tugeva läikega ning võivad olla algselt liiga läikivad. Läbi viidud eksperimendi tulemusena selgus, et kaks kuud (01.01.15 – 28.02.15) lõunapoolsel aknalaual olnud kuldne pits muutus tuhmimaks. Seega kui soovitakse liiga tugevat läiget mahendada, saab seda teha lihtsate koduste vahenditega, jättes eseme valguse kätte aknalauale. Siiski soovitan metallpitsiga kaunistatud esemeid hoida kuivas ja pimedas kohas, et säilitada nende läiget.

4.3 Metallniplispitsi mustrite joonistamine ja pitsi valmistamise eksperimendi tulemused

Iseseiseva praktilise tööna valmistasin kõigepealt joonised ehk mustrid. Joonistatud mustrite järgi niplasin pitsid (tööproovid), mis raamisin. Raamitud pitsid on korrektselt vormistatud ning neid saab esitleda näitustel. Raamitud pitside taust ja pildiraam on musta värvi, mis aitab esile tuua kuld- ja hõbepitside ilu ning näha selgemalt pitsi struktuuri. Rekonstrueeritud pitsiga tegin ühe tanu (Põltsamaa ERM 19319, sele 29), ühe kabimütsi (Ridala ERM A 509:3778, sele 28) ja pottmütsi (Kadrina ERM 16362, sele 27).

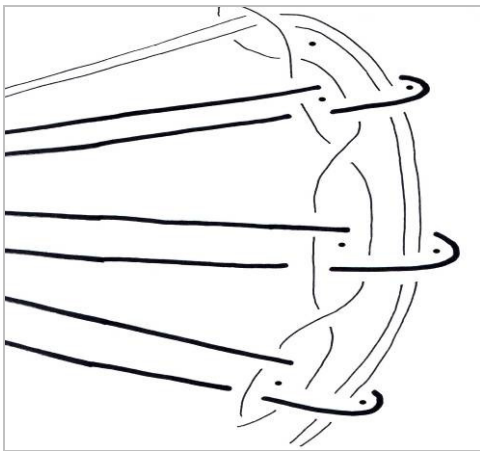
Kõikide pitside rekonstrueerimisel kasutasin järgmised tööetappe:

- piltide tellimine ERMist;
- trükkimine A3 suurusele paberile, et niitide liikumist oleks võimalik jälgida;
- pitsi joonistamine käsitsi paberile (tehniline joonis);
- skaneerimine;
- mustri puhastamine ja parandamine Photoshop programmi abil;
- mustri kontrollprintimine;
- tehnilisest joonisest ainult nöelapunktide ülekandmine puhtale paberile ja mustrijoonise tegemine;
- mustrijoonise skaneerimine ning puhastamine ja parandamine Photoshop programmi abil;
- keerulisematele töövõtetele abijooniste tegemine;
- kontrollniplamine ning vajadusel uuesti mustri parandamine.

Joonistatud mustrid ja pildid rekonstrueeritud pitsidest on toodud lisas 4. Mitmete pitside kohta oli vaja teha abijoonised, et oleks võimalik mõista niitide täpset liikumist pitsis. Pitside

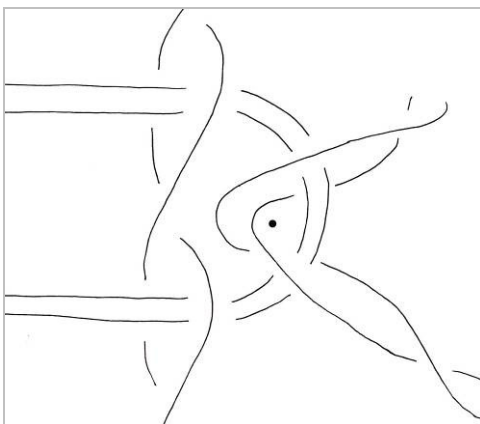
rekonstrueerimisel võtsin arvesse ka muuseumis tehtud märkmeid. Mitmete pitside puhul oli vajalik korduv käik muuseumi, sest ühe korraga ei suutnud ma pöörata tähelepanu pitsi kõigile üksikasjadele.

Anseküla põlle pitsi (ERM A 290:413) rekonstrueerimisel oli vajalik teha lisaks mustriks mõned abijoonised. Anseküla põlle pitsi laius on 2,5 cm. Selel 19 on kujutatud lehviku äärt, milles nähtub niitide täpne liikumine pitsi ääres. Sama töövõtet kasutasin ka Kadrina pottmütsi (ERM 16362) ja Põltsamaa tanu (ERM 19319) puhul.

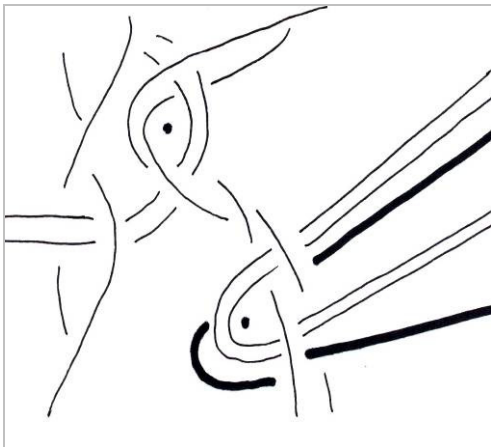
Sele 19. Anseküla põlle pitsi (ERM A 290:413) lehviku ääre niplamise abijoonis. Autor: A. Nöps

Teise olulise töövõttena tootsin välja pitsi ja ääre ühendamise (sele 20). Seda töövõtet oli kasutatud samuti mitmetel pitsidel – Anseküla põll (ERM A 290:413), Kadrina pottmüts (ERM 16362), Muhu põll (ERM A 291:178), Ridala kabimüts (ERM A 509:3778).

Sele 20. Pitsi ühendamine äärega. Autor: A. Nöps

Järgnevalt pööran tähelepanu lehvikute kitsamale osale. Lisades olevatel joonistel on antud töövõtte kujutatud liiga väiksest, mistõttu võib selle tehniliselt jooniselt välja lugemine osutuda raskeks. Selel 21 on toodud metall-lindi (jäme joon) ja peenema mähitud metallniidi liikumine lehvikute kitsamas osas. Lehvikus jookseb mähitud niit topelt. Lehviku sisemises pooles ei ole jooksupaari läbi niblatud, vaid on tehtud tagasipööre.

Sele 21. Niitude liikumine lehviku kitsamas osas. Autor: A. Nöps

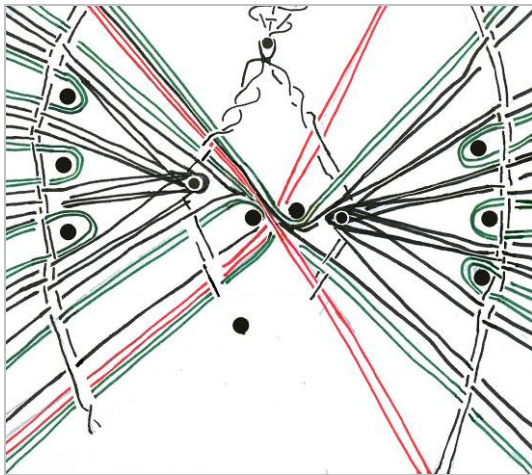
Nagu eelpool nimetatud, siis tihti kasutatakse metallniplispitside puhul toeplt või isegi kolmekordselt jooksvaid niite. Algselt proovisin toepltniidid kerida ühele pulgale, kuid juba esimese pitsi niplamise juures sain aru, et iga niiti oma pulgal hoides tuleb pits korrektsem. Lisaks on erinevatel pulkadel niidi hoidmise eelis see, et korraga ei saa pulgalt otsa mitte kaks või kolm niiti korraga, vaid niidid lõpevad ühekaupa. Seetõttu on niitude jätkamine pitsi sees märkamatum kui see oleks kõiki paraleelselt jooksvaid niite korraga jätkates. Kahekordsed niidid esinevad Anseküla põlle (ERM A 290:413), Kadrina pottmütsi (ERM 16362), Käina tanu (ERM A 509:3709), Muhu põlle (ERM A 291:178) jm pitsides. Kolmekordset paraleelselt jooksvat niiti on kasutatud Käina tanu (ERM A 509:3709) pitsis. Selle töövõtte kasutamisel võib olla kaks eemärki: esiteks pitsi tugevdamine paraleelselt jooksvate niitude abil ja/või teiseks efekti andmine pitsile.

Paljudes pitsides esines vigu või olid pitsid väga kulunud ja katkised. See raskendas pitside rekonstrueerimist. Väga katkiste pitside puhul tuli kasuks eelnevate pitside rekonstrueerimine, sest töö käigus hakkasin nägema eri pitside vahel olevaid ühiseid jooni ja kasutatud töövõtteid. Näiteks on Käina tanu pitside (ERM A 509:3709 ja ERM A 716:105) pitside puhul kasutatud üht ja sama materjali. Kuigi pitsid ei ole keerulised, on need valmistatud korrektselt. Seevastu

Rakvere tanu (ERM A 293:3) ja Vaivara käiste (ERM 15514) pitsid olid väga katkised. Põltsamaa tanu (ERM 19319) puhul oli pits küll enam-vähem terve, kuid raskusi tekitas metallilehe liikumise välja selgitamine pitsis.

Öeldakse, et kõige paremini näitab niplaja oskusi vormilöökide tegemine. Rekonstrueeritud pitsides esinevad mandlid Kadrina pottmütsi (ERM 16362), Muhu põlle (ERM A 291:178 ja Vändra kabimütsi (ERM A 621:205) pitsides. Selleks, et saavutada korrektsed vormilöögid, soovitatakse niplajal teha vähemalt 1000 mandlit. Selleks mul aga aega ei olnud ning seetõttu ei ole ma nende pitside rekonstruktsioonides saavutatuga rahul. Tehniliselt on pitsid teostatud korrektselt, kuid metallpitsi materjal on erinev niidipitsi omast ning mandlite tegemine vajaks täiendavat harjutamist, enne kui pitse täiesti korrektseteks lugeda saab.

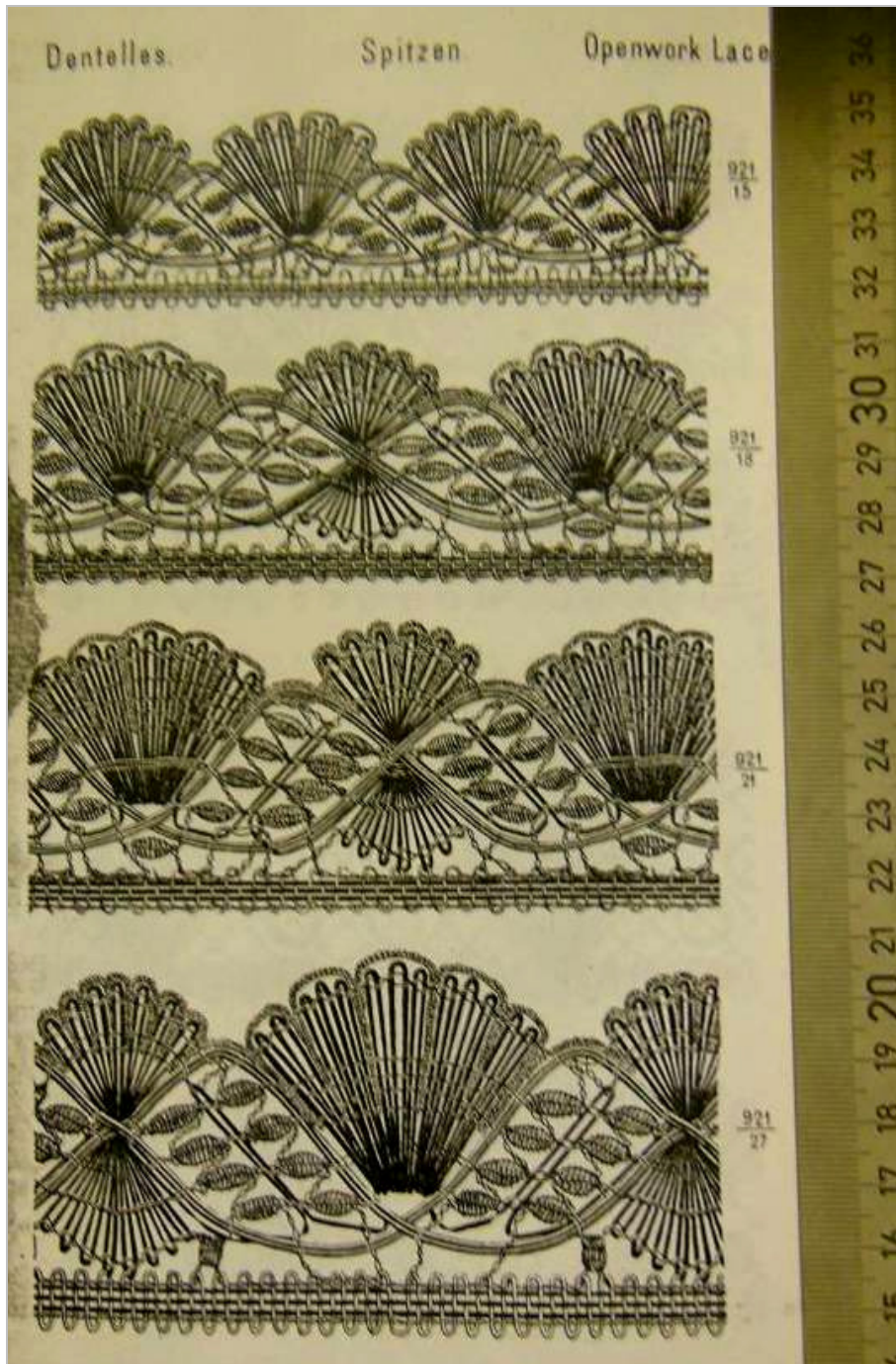
Tehnoloogiat silmas pidades osutuski kõige keerulisemaks Kadrina pottmütsi (ERM 16362) pits. Samuti oli sellele pitsile vaja teha abijoonis, mis näitaks niitide liikumist pitsi keskel, lehvikute liitekohas. Abijoonis on seel 22.

Sele 22. Kadrina pitsi (ERM 16362) pitsi keskkoha joonis. Autor: A. Nöps

Kadrina pottmütsi (ERM 16362) väga sarnase pitsi leidsin Abenbergi muuseumis 2014. aastal praktikal olles ühest vanast mustriraamatust (sele 23). Raamat on muuseumi toodud 1981. aastal ja kannab see inventarinumbrit 387:81. Raamatus puudvad kaaned, lehed on katkised ja esinevad veekahjustused, kogum koosneb 30 lahtisest lehest. Täiendavad järelpärimised Abenbergi muuseumi ja Saksamaa niplispitsi uurijatele ei andnud vastust mustrilehtede päritolu, välja andmise aja ja koha kohta. Seega jääb selle päritolu tulevaseks uurimistööks. Siiski ei olnud Kadrina pottmütsil kasutatud pits täpselt sama mustriga, mis mustriraamatus toodud, vaid pigem

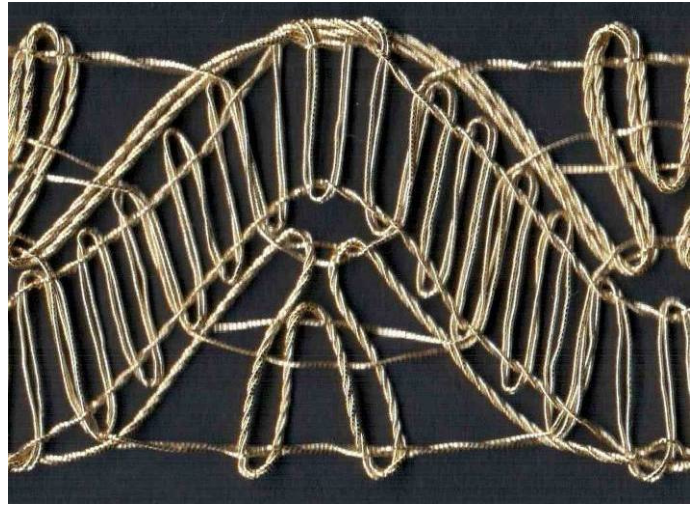
oli see väga sarnane. Võrreldes mustiriraamatus tooduga erinesid mõningad niitide liikumised ning ääre nõelte arv oli erinev. Seetõttu joonistasin pitsi uuesti, vastavalt tegelikule Kardina pottmütsi (ERM 16362) pitsile. Kadrina pottmütsist ERM 16362 valmis ka rekonstruktsioon (sele 27.)

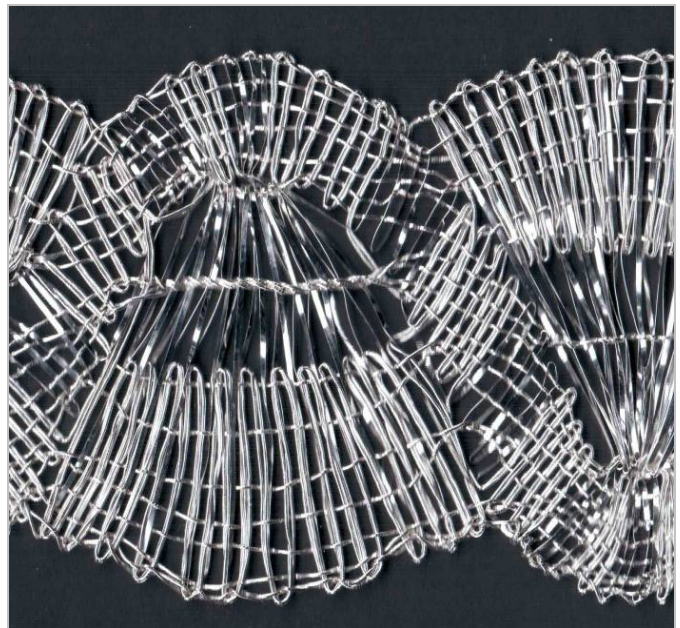
Sele 23. Mustrileht vanast niplispitsiraamatust. Asukoht Abenbergi Pitsimuuseum (387:81). Foto autor: A. Nöps

Järgnevatelt fotodel on ära toodud mõnede metallniplispitside fragmendid vanal esemel ja selle kõrval võrdluseks minu poolt valmistatud pits.

Sele 24. Vaivara käiste (ERM 15514) pitsi fragment. Vasakul vana (foto ERM), paremal uus pits (foto A. Nöps).

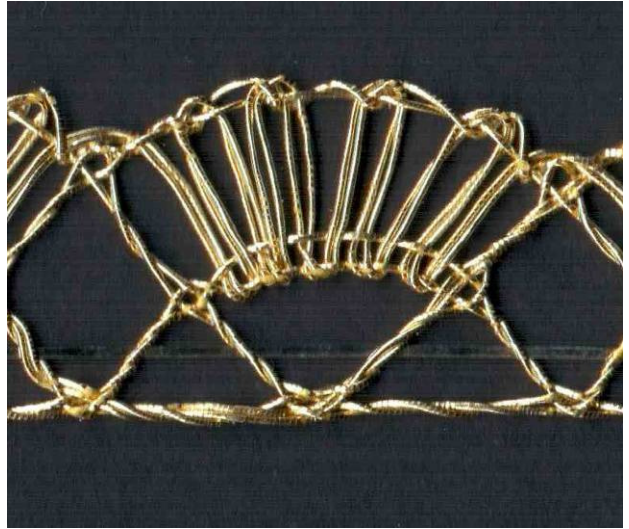

Sele 25. Kullamaa kabimütsi (ERM 17346) pitsi fragment. Vasakul vana (foto: ERM), paremal uus pits (foto A. Nöps).

Kullamaa kabimütsi (ERM 17346) pits oli ainuke, mille puhul valmis esmalt pitsi rekonstruktisoon ERMi foto järgi ning tehniline joonise tegin juba uue pitsi pealt. See oli tingitud asjaolust, et antud pits erineb teistest pitsidest oma tehnoloogia poolest – kogu pitsi läbivad jooksvad niidid, mis seovad omavahel lehviku ja lained. Seetõttu on selle pitsi laine tihedam kui

teiste rekonstrueeritud pitside oma. Eelnev pitsi niplamine oli vajalik, et aru saada niitide liikumisest pitsi sees, sest mul puudus eelnev sarnase pitsi valmistamise kogemus.

Sele 26. Käina raagtanu (ERM A 716:105) pitsi fragment. Vasakul vana (foto: ERM), paremal uus pits (foto A. Nöps).

Käina pitsid olid tehnoloogiliselt ühed lihtsamad. Need sobivad tegemiseks algajale pitsniplajale või inimesele, kes soovib esimest korda metallniplispitsi tegemist proovida.

Lisaks pitsiproovidele valmis kolm rekonstrueeritud eset (sele 27, 28 ja 29).

Sele 27. Kadrina pottmütsi (ERM 16362) rekonstruktsioon. Foto: A.Nöps

Sele 28. Ridala kabimütsi (ERM A 509:3778) rekonstruktsioon. Foto: A. Nöps

Sele 29. Põltsamaa tanu (ERM 19319) rekonstruktsioon. Foto: A. Nöps

Pitside rekonstrueerimisel kutasin Hepner & Deffneri ning vähesel määral www.langendorf.de firma niite. Mõlemaid on võimalik tellida internetist. Niitide metalli ja koostise kohta info puudub. Müüja avaldab vaid, et tegu on messingiga. Kokkuvõtvalt võib öelda, et pitside rekonstrueerimine õnnestus, ning kasutades tänapäevaseid materjale, on võimalik, vähemalt tehnoloogiliselt, saavutada vanade pitsidega võrreldav tulemus. Suurimaks komistuskiviks osutus vormilöökide niplamine. Algselt kardetud ja aukartust äratanud metall-lehe niplamine sujus siiski suuremate viperusteta. Tänapäevaseid materjale kasutades ei ole metallniplispitsid nii haprad kui muuseumiesemete küljes olevad. Selle põhjus võib olla esemete vanus.

KOKKUVÕTE

Magistritöö pealkirjaga *Metallniplispitside levik Eesti rahvarõivastel 18.–19. sajandil Eesti Rahva Muuseumi kogude põhjal, nende kasutamise otstarve ja pitside rekonstrueerimine* eesmärgiks oli välja selgitada metallniplispitside levik Eestis, nende pitside kasutamise otstarve ja päritolu, analüüsida metallpitside valmistamise tehnoloogiat ja töövõtteid ning viia läbi pitside rekonstrueerimine. Töö käigus valmis 12 pitsi, millest omakorda kolm koos autentsete esemetega. Töö on valminud Eesti Muuseumide Veebivärava www.muis.ee ja Eesti Rahva Muuseumi esemekogu põhjal. Valimi suuruseks oli 223 eset.

Kirjaliku töö esimeses osas annan ülevaate töö metoodikast ja valimist ning andmete kogumisest ja süstematiseerimisest. Töö teine osa sisaldab ülevaadet pitside ajaloost ja niplispitsi valmistamisest. Kolmas peatükk kajastab analüüsi, mis sisaldab Eestis kasutatud metallpitside levikut ja otstarvet, kirjeldades ka metallpitside valmistamiseks kasutatud materjale. Uuringu tulemusena selgus, et metallniplispitsiga kaunistatud esemed on valmistatud ajavahemikus 1714–1900. Arvuliselt on kõige rohkem metallniplispitsi leida naiste peakatetelt (184), lisaks käistelt (17), põlledelt (5), palmikutelt (2), abudelt (2), seelikutelt (6), lahttaskutelt (2), tubakakottidelt (1) ja 4 eseme külge kinnitamata kardpitsi. Seega on metallniplispitsiga kaunistatud esemeid, mis on riietuses silmapaistval kohal. Geograafiliselt jagunevad metallpitsidega kaunistatud esemed Lääne-Eesti (Läänemaa, Saaremaa, Pärnumaa, Kihnu) ja Põhja-Eesti (Harjumaa, Järvamaa, Virumaa) vahel. Lõuna-Eestis üldiselt kardpitsiga kaunistatud esemeid ei leidu, va üksikud tanud Viljandimaalt Põltsamaa kihelkonnast ning Kolga-Jaanist ja Pilstverest. Niplispitsiga kaunistatud esemeid leidsin kokku 51 kihelkonnast. Neljandas osa käsitlen metallniplispitsi valmistamise tehnoloogilisi võtteid ja esitan pitside rekonstrueerimise kirjelduste kokkuvõtted. Lisaks on töö lisades 12 pitsi mustrid ja tehnilised joonised, mis võimaldavad huvilistel pitse ka ise valmistada, kuid eeldusena peavad neil olema selged niplamise algtõed.

Niplispitsi tehnikas valmistatud metallpitsid on Eesti rahvarõivaste oluline osa kaunistuselemendina. Üllatuslikult on metallniplispitsi kasutatud Hiiumaal, kus muidu tavapärasest linasest materjalist tehtud niplispits rahvarõivaste kaunistamisel kasutust ei leidnud.

Metallniplispitside valmistamise eksperiment õnnestus, sest leidsin nende valmistamiseks sobiva tänapäevase materjali. Siiski ei julge ma väita, et kasutatud materjal oli autentne. Täiendavalt vajaks uurimist rahvarõivastel kasutatud metallpitside keemiline koostis ja päritolu. Kui lähtuda ERMi andmetest, siis metallpitse ei tehtud ise, vaid need osteti. Andmeid metallniplispitside valmistamise kohta Eestis ei õnnestunud leida, seega on tänastel andmetel leidnud kinnitust minu arvamuse, et metallpitsid toodi Eestisse impordiartiklina.

Talurahva võimalused, sh rahanappus, liikumispääs ja kaubavahetuse piiratus, mõjutasid kindlasti nende võimalusi pitse hankida, sest pitsid polnud ju esmatarbe- vaid pigem luksuskaubad. Siiski tuleb kõrgelt hinnata talurahva vajadust ilusate asjade järele ning soovi kaunistada oma rõivaste silmapaistvaid detaile veelgi rohkem – kasutades selleks kuld- või hõbepitse!

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

ERM – Eesti Rahva Muuseumi esemekogu

www.muis.ee – Eesti Muuseumide Veebivärv

Publitseeritud materjalid

Duczko, Wladyslaw 1985. *The Filigree and Granulation Work of the Viking Period*. Stockholm.

Dye, Gilian 2013. *Surface Decoration in Silk and Metallic Thread*. Glasgow: Clevedon Press.

Faleeva, Valeria Aleksandrovna [Фалеева, Валерия Александровна]. 1983. *Русское плетеное кружево*. Ленинград: Художник РСФСР.

Gantner, Elda, Gisela **Noll**, Marianne **Stang**, Anneliese **Wienands** 2006. *Gold und Seide — Klöppelspitzen an Trachtenhauben aus dem Schwarzwald*. Übach-Palenberg: OIDFA.

Hupel, August Wilhelm 1777. *Topographische Nachrichten vob Lief- und Ehistland II*. Riga

Kaarma, Melaine, Aino **Voolmaa** 1981. *Eesti rahvarõivad*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kala, Tiina jt 2014. *Tallinna ajaloo lugemik. Dokumente 13.—20. sajandini*. Tallinn: Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr 14.

Klein, Jutta, Mariet **Haarmann** 2001. *Geklöppelte Metallspitzen*. Aachen: Deutscher Klöppelverband e.V.

Knoff, Erika 2007. *Klöppelspitzen. Eine Zeitreise*. Gammelby: Barbara Fay Verlag.

Konsin, Kalju 1967. *Eesti pitsid. Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum*. Tallinn: Kirjastus Kunst.

Kuma, Helene 1998. *Niplis*. Pärnu: Heli Kirjastus OÜ.

Kurrik, Helmi 1931. *Eesti pitsid. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat nr 6*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 87–119.

Kurrik, Helmi 1938. *Eesti rahvarõivad*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Lehis, Maret 2013. *Pott- ja kabimütside algupära ja areng 18.–19. sajandil ning nende valmistamistehnoloogia rekonstrueerimine ja arendamine*. Magistritöö. Viljandi: kaitstud Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Käsikiri Tartu Ülikooli Viljandi Kuluutiakadeemia raamatukogus.

Leinbock, Ferdinand 1925. Kabi- ja pottmütsid. *ERM aastaraamat I*, Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 89–103.

Levey, Santana M. 1983. *Lace: a History*. Great Britain: Victoria & Albert Museum

- Linnove, Aino** 1956. *Kultapitsi v:lta 1619. Osma* Helsinki: Suomen mueoliitto, lk 24–31.
- Linnove, Aino** 1947. *Suomalaisen pitsinypläksen kehitysvaheita 1500-luvulta 1850-luvulle*. Porvoo, Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.
- Linnus, Jüri** 1967. 1810. aasta ankeetvastused Põhja-Eesti talurahva elu-olu kajastajana. *ERM aastaraamat XXII*. Tallinn:Valgus, lk 121–152.
- Linnus, Jüri** 1975. *Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul*. Tallinn: Valgus.
- Malmberg, Kristina** 2001. *Knippling – Ett hantverk med spets – Om kvinnor och knyppling i estlandssvensk tradition*. Partille: Warne Förlag.
- Manninen, Ilmari** 2009 [1927]. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Moora, Harri jt** 1957 *Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Etnograafia Muuseum, Ajaloo Instituut.
- Nöps, Angelika, Maris Raud** 2013. *Eestimaa pitsid: niplispitsi õpetus ja mustreid*. Tallinn: Kirjastus Pegasus.
- Palliser, Mrs. Bury**, 1902. *History of Lace*. New York: Charles Scriber's Sons.
- Pullat, Raimo** 2013. Tallinlaste elu peegeldusi 18. sajandil. Linnaruum ja elukohad, linnakodaniku rõivastus. *Vana Tallinn XXIV (XXVIII)*. Tallinn, Estopol, lk 136–207.
- Pullat, Raimo** 1997. *Tallinna Saksa kaupmeeste varandusinventarid 1702—1750*. Tallinn Estopol.
- Pullat, Raimo** 2001. *Tallinna Saksa kaupmeeste varandusinventarid 1752 –1775*. Tallinn: Estopol.
- Pullat, Raimo** 2004. *Tallinna Saksa kaupmeeste varandusinventarid 1777 –1800*. Tallinn: Estopol.
- Põltsam-Jürjo, Inna** 2013. *Pidusöögist näljahädani. Söömine-joomine keskaja Tallinnas*. Tallinn: Hea lugu OÜ.
- Rainne, Sari Marjut** 2008. *Eesti arheoloogilised metallpitsid*. Magistritöö. Tallinn: kaitstud Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut. Käsikiri Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi raamatukogus.
- Rainne, Sari Marjut** 2010. Metallpitsid Tallinna Püha Johannese hospitali (Jaani seegi) kalmistu haualeidudes. – *Ilusad asjad. Tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest*. Muinasaja teadus 21. Tallinn, lk 297–317.
- Schöner, Friedrich** 1988. *Spitzen*. Leipzig: VRB Fachbuchverlag.
- Stang, Lothar jt.** 2013. *Edel Glanz. Abenberger Spitzensätze aus Gold und Silber*. Überbach-Palenberg: Forum Alte Spitze GbR.
- Talve, Ilmar** 2004. *Eesti Kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa.

Viires, Ants 2008. *Ajalugu ja rahvakultuur. Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti enstüklopeediakirjastus, lk 40–50.

Viires, Ants 2009. Sissejuhatuseks.– Ilmari Manninen. *Eesti rahvariiete ajalugu*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 15–17.

Viires, Ants 2006. Tallinna kaupmeeste ja talurahva vahelised sidemed 18. sajandil. *Vana Tallinn XVII (XXI)*. Tallinn, Estopol, lk 191–211.

Vunder, Elle 2008. *Naiste käsitööd. Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti enstüklopeediakirjastus, lk 153–163.

Vuks, Tuuliki 2002. *Niplispits ja selle areng Eestis 20. sajandi algusaastatel*. Magistritöö. Tartu: kaitsstud Eesti Maaülikooli agronoomia teaduskond. Käsikiri Eesti Maaülikooli raamatukogus.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafilise arhiivi materjalid:

EA 48 – V. Fuchs 1948, Teatmematerjal Kihelkonna, Mustjala, Püha, Kärkla kihelkonnast

EA 48 – Virve Sion 1948, Teatmematerjal Muhu kihelkonnast

EA 49 – 1948, Teatmematerjal Rõuge kihelkonnast

EA 61 – 1954, Teatmematerjal Jõhvi kihelkonnast

EA 61 – 1954, Teatmematerjal Simuna kihelonnast

SUMMARY

The aim of the Master's thesis *The Use, Spread and Reconstruction of Metallic Bobbin Lace in Estonian Folk Costumes during the 18.–19. Century Based in the Collection of the Estonian National Museum* was to learn about the origin and purpose of metallic bobbin lace in Estonia. During the research, the technology and special skills needed for making bobbin lace were analyzed. 12 different bobbin laces, 3 of them of authentic items, were reconstructed. The thesis was carried out using the website of Estonian Museums www.muis.ee and based on 223 items from the collections of the Estonian National Museum.

The first part of the thesis explains the choice of methodology used for compiling, gathering and systematising materials for the paper. The second part gives an overview of the history of making and using bobbin laces in Estonia. The third part of the paper recounts the analysis of the most popular types of bobbin laces made and used in Estonia. Besides, it describes the materials used for making lace. The fourth part consists of the descriptions of technological skills for making bobbin lace and ways of reconstructing the laces. In the supplementary part 16 different designs and technical drawings are given. These can help to make the laces if the basic knowledge of making bobbin lace has been acquired.

Bobbin lace is an essential part of the Estonian national costume. Bobbin lace was used even in Hiiumaa, where the linen bobbin lace was not commonly used. The experiment of making metal bobbin lace was successful as I did find suitable material for making it. Still I cannot claim the material I used was authentic. The origin and chemical structure of bobbin lace need further studies. According to the Estonian National Museum data the metal bobbin laces were not homemade but were purchased. The search did not reveal any proof of making metal bobbin lace in Estonia. So my opinion that metal bobbin lace was imported to Estonia is still applicable.

Lack of money, limited possibilities for travelling and merchandise trade were among the reasons Estonian peasantry could not afford buying and using metal bobbin lace as these were

mostly luxury, not of primary importance. But one has to acknowledge peasantry's desire for beautiful items, using even gold and silver lace to decorate their costumes.

In conclusion, the topic of metal bobbin is of great interest to me and I as a lace maker am ready for the surprises that I might come across in my future research in the field of making and using metal bobbin lace. It would be interesting and useful to use my knowledge about metal lace in making some samples of metal bobbin lace myself.

LISAD

Lisa 1 Metallpitsiga kaunistatud esemete andmebaas

Jknr	Eseme number		Kihelkond	Eseme nimetus	Valmistamise aeg	Eseme legend
1	ERM	11170	Ambla	tanu	1823	Kinkija Aniiis (Ambla kih. Lipsilla, Hinnu). Vanus > 90 aasta. (Muuseumisse 1913) Kandsid naesed (60 aasta eest kantud). Siidiga väljaõmmeldud. Ees ääres tagasikeeratud tikandi laiune kangaäär, palistatud. Siiditikand, vasklitrid on kinnitatud linase lõngaga.
2	ERM	13116	Ambla	tanu	1833	Tanu. Tegemise koht Amblas Alaperes. Kinkija Jaan Vinkel. Porkunimõisas. Tegija pr. Einpaul. Vanus asja omandamisel 80 a. (muuseumisse 1913). Asjade kirjeldus: Musta ja roosa siidiga tikitud, üsna kulunud.
3	ERM	5977	Anseküla	seelik ja abu	~1872	"Kuub" (seelik) ja "abu" (pihik) Tegemise koht Anseküla kih. Tirimetsa küla, Laasi saun. Tegija Triinu Ait. Kanti üldiselt umbes 40 aasta eest. Praegu kannavad veel mõned vanemad naesterahvad. Kuub eest sile, mujal ümberringi tihedad "kurrud". Abul ees rinnalapid "kuldade" ja "hõbedatega". Kuue kurrud pressiti tarbekorral ahjust võetavate palavate leibade vahel sildeaks. Hakasivad vähenema umbes 30 a eest.
4	ERM	5990	Anseküla	seelik	1892	Naeste kuub (seelik). Tehtud Anseküla kih. Tirimetsa k. Palidoma talu. Tegija Ann Lõbus. Vanus 20 a (Muuseumisse 1912) Must, kollase alumise äärega kuub oli leina aja riie. Sellega ühes kanti valget-sinist-musta mütsi, musta kirja päärätti, leinavööd ja taskut ja musta-sinist värvi vööd (sagedasti ka rohelist värvi). Ka põll oli sinine (ehk valge) roheliste (ehk siniste) palladega. Kollane kuue all on koerputke ("putkeste") õitega värvitud.

5	ERM	A509:2112	Anseküla	seelik, pruudi	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
6	ERM	A509:2113	Anseküla	seelik	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
7	ERM	A509:2115	Anseküla	seelik	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
8	ERM	A559:799	Anseküla	seelik	määramata	Legend puudub
9	ERM	A559:801	Anseküla	lahttasku	määramata	Legend puudub
10	ERM	A290:413	Anseküla	põll	määramata	Põll, tumesinisest valgekirjalisest puuvillasest vabrikuriidest 90 cm pikk, alt 75 cm lai; värvli sees valge-musta-rohelise värviline villasest lõngast punutud korruptael, mida tarvitatakse ka põllepaelana; alumise ääre ligidal jookseb üle põlle kullakarva hõre kardpael; allääres pikad mustad, rohelised ja kollased villased narmad; all ääre tagaküljel valge-mustakirjaline sitsist vooder.
11	ERM	2732	Audru	tanu	1761	"Torutanu". Tehtud Audru khk. Malda k. Püüste talus. Kingitud säältsamast, Tani talust. Umbes 150 a. vana. Tanu on siidi väljaõmmelustega, sellest nimi "siiditanu". Kirjadega kaunistatud tanud olivad vanemad (varemalt tarvitusel) kui lihtsad torutanud. Tanu kirjadega olevat kodu tehtud, ainult materjal linnast ostetud. Saadud 1911. a. Kinkis Riinu Ratiste.
12	ERM	5157	Emmaste	tanu	1867	"Püstitanu". Valmistanud Leena Kalju, Emmaste khk. ja v. Reheselja k. Niinemäe t. Vanus 45 a. Muuseumile müüdnud 12.VI 1912. a. Emmaste khk. ja v. Reheselja k. Niinemäet. Hind 20 kop. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57.

13	ERM	5159	Emmaste	tanu	1852	"Püstitanu". Valmistanud Aet Niit, Emmaste khk. ja v. Viiterna k. Kiimasilla t. Vanus 60 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Leena Niit, Emmaste khk. ja v. Viiterna k. Kiimasilla t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57.
14	ERM	5161	Emmaste	tanu	1887	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Paomees, Emmaste khk. ja v. Harju k. Vanus 25 a. Muuseumile annetatud 12.VI 1912. a. Emmaste khk. ja v. Harju k. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57
15	ERM	5162	Emmaste	tanu	1887	"Tanu (püstitanu)". Valmistanud Liisu Paomees, Emmaste khk. ja v. Harju k. Nõelaga õmmeldud. Vanus 25 a. Muuseumile annetatud 12.VI 1912. a. Emmaste khk. ja v. Harju k. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57.
16	ERM	5169	Emmaste	tanu	1857	"Püstitanu". Valmistanud Ingel Jõe, Emmaste khk. ja v. Vanamõisa k. Veski koht. Vanus 55 a. Muuseumile müüdud 12.VI 1912. a. Emmaste khk. ja v. Vanamõisa k. Veski koht. Hind 10 kop. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57.
17	ERM	5171	Emmaste	tanu	1889	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Vaht, Emmaste khk. ja v. Külamaa k. Tõnise koht. Papp peab sisse pandud saama, nii et tanu peas püsti seisab. Vanus 23 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Liisu Vaht, Emmaste khk. ja v. Külamaa k. Tõnise koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57.

18	ERM	5414	Emmaste	tanu	1882	"Püstitanu". Valmistanud Mare Lund, Emmaste khk. ja v. Aldreka k. Uustalu koht. Vanus 30 a. Esemad 5414-5415 muuseumile müüdnud 12.VI 1912. Emmaste khk. ja v. Küla k. Lalli koht. Hind kokku 30 kop. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
19	ERM	5415	Emmaste	tanu	1882	"Püstitanu". Valmistanud Mare Lund, Emmaste khk. ja v. Aldreka k. Uustalu koht. Vanus 30 a. Esemad 5414-5415 muuseumile müüdnud 12.VI 1912. Emmaste khk. ja v. Küla k. Lalli koht. Hind kokku 30 kop. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
20	ERM	5416	Emmaste	tanu	1872	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Aldrek, Emmaste khk. ja v. Aldreka k. Papi koht. Vanus 40 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. Mare Remmel, Emmaste khk. ja v. Kitsa k. Aadu koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
21	ERM	5421	Emmaste	tanu	1874	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Kaju, Emmaste khk. ja v. Leisu k. Mäe t. Vanus 38 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. Liisu Kaju, Emmaste khk. ja v. Leisu k. Mäe t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
22	ERM	5435	Emmaste	tanu	1869	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Pendis, Emmaste khk. ja v. Kõmmuselja k. Villemi koht. Vanus 43 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Maria Aldrek, Emmaste khk. ja v. Aldreka k. Andrese t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
23	ERM	5455	Emmaste	tanu	1887	"Püstitanu". Valmistanud Liisu Saart, Emmaste khk. ja v. Ligemaa k. ja t. Vanus 25 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Liisu Lige, Emmaste khk. ja v. Ligemaa k. ja t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk.

						kogutud esemed. K/r 57, 81.
24	ERM	5458	Emmaste	tanu	1882	"Püstitanu". Valmistanud Anna Õunapuu, Emmaste khk. ja v. Metsalauga k. Põllu koht. Vanus 30 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Anna Õunapuu, Emmaste khk. ja v. Tatermaa k. Kõrgemäe koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
25	ERM	5473	Emmaste	tanu	1866	"Püstitanu". Valmistanud Leena Nuus, Emmaste khk. ja v. Metsapere k. Liibu koht. Vanus 46 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Leena Nuus, Emmaste khk. ja v. Metsapere k. Liibu koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
26	ERM	5475	Emmaste	tanu	1878	"Lapititanu". Valmistanud Leena Koolmeister, Emmaste khk. ja v. Haldi k. Laasi koht. Vanus 34 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Leena Metsaluu, Emmaste khk. ja v. Metsapere k. Odramehe t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
27	ERM	5481	Emmaste	tanu	1886	"Püstitanu". Valmistanud Ingel Kaju, Emmaste khk. ja v. Leisu k. Mäe t. Vanus 26 a. Muuseumile kinkinud 12.VI 1912. a. Ingel Toomberg, Emmaste khk. ja v. Metsapere k. Küllamäe t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
28	ERM	5491	Emmaste	tanu	1874	"Püstitanu". Valmistanud Aet Mulk, Emmaste khk. ja v. Laasma kõrts. Vanus 38 a. Muuseumile kinkinud 12.VI 1912. a. Aet Mulk, Emmaste khk. ja v. Härma k. Vähela t. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.

29	ERM	5527	Emmaste	tanu	1861	"Püstitanu". Valmistanud Mare Oja, Emmaste khk. ja v. Nurste k. Jaani koht. Vanus 50 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Mare Pikk, Emmaste khk. ja v. Haldi k. Keskküla koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
30	ERM	5528	Emmaste	tanu	1872	"Püstitanu". Valmistanud Leena Kurist, Emmaste khk. ja v. Metsapere k. ja t. Vanus 40 a. Muuseumile annetanud 12.VI 1912. a. Leena Kurist, Emmaste khk. ja v. Haldi k. Läkku koht. Gustav Langmann'i poolt 1912. a. Emmaste khk. kogutud esemed. K/r 57, 81.
31	ERM	18598	Emmaste	tanu	määramata	Legend puudub.
32	ERM	A290:331	Emmaste	tanu	määramata	A 290:1-1168 on arhitekt J. Gahlenbäcki kogu, korjatud Eesti saartelt tema enese poolt u 1906.-1912. a. ERMile ostetud 1917. a. detsembris Peterburis. Muuseumisse (Helsingist hoiult) jõudnud 1922. a. juulis. Katalogiseeritud 1924. a. jaanuarist aprillini. Ostuhind 16 000 rbl ("kerenskites").
33	ERM	A290:336	Emmaste	tanu	määramata	A 290:1-1168 on arhitekt J. Gahlenbäcki kogu, korjatud Eesti saartelt tema enese poolt u 1906.-1912. a. ERMile ostetud 1917. a. detsembris Peterburis. Muuseumisse (Helsingist hoiult) jõudnud 1922. a. juulis. Katalogiseeritud 1924. a. jaanuarist aprillini. Ostuhind 16 000 rbl ("kerenskites").
34	ERM	A291:203	Emmaste	tanu	määramata	A 291:1-543 -- Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894.-1895.a. ÕESI ülesandel ja kulul Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt.

						Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894.- 1895.a. ÕESI ülesandel ja kulul Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt. Deponeeritud ERMi u. 1910. a.
35	ERM	A291:515	Emmaste	tanu	määramata	
36	ERM	A509:4063	Haljala	tanu	1770	Peen valge linane riie. Tanu lõige on ristkülik, keskelt risti kokku pandud ja riideääred ühelt küljelt kokku õmmeldud alates riide otsast 19,5cm ulatuses. Õmblus jäab kukla taha. 4cm ulatuses on riide ääred õmbluse kohal kurrutatud, kurde 2cm. Tanu päral on 0,8cm laiune palistus. Tanu esiäärel pahupoolel 10cm laiunevalgest linasest vooder. Tanu esiääre servale on peale õmmeldud 2,5cm laiune punane villane pael, millele on kinnitatud 2cm laiune hõbedakarva kardpits. Lillkiri 8cm lai, siidniitidega madal-, vars-, võrk- ja kettpistes. Kinkinud Juuli Troks Haljala khk Haljala v Tatruse k
37	ERM	1217	Hanila	naiste tanu /laimüts	~ 1861-1851	Naiste tanu, tehtud vistist Hanila kih, Paatsalus. Ostetud Tiksu talust Sõõri külast, Tõstamaa kihelk. ja vallast. Umbes 50-60 a vana. Müts lindiga, ka kabjaga müts.
38	ERM	A509:3335	Harju-Jaani	pottmüts	määramata	Kõval pappalusel, vati või takkudega potikujuliseks polsterdatud ning muustrilisest siidist katteriidega ümarapõhjaline naistemüts, mille kuklas olid siidlindid. Abielunaiste pottmütsi laubale ulatuvat äärt ehtis kitsas valge pits (treemel), neiud kandsid pitsita (treemlita) pottmütsi.
39	ERM	A524:16	Harju-Jaani	pottmüts	~1843	Eseme vanus kogumisel umbes 100 aastat. Eseme hind 50 kopikat. Kogutud 1943.
40	ERM	A509:3394	Harju- Madise	pottmüts	1836	Tegemiskoha ja tegija kohta andmed puuduvad., Simson, Mai, omanik: Vilde, Anna,

41	ERM	4890	Hiiu?	seppel	1812	Müüdnud Edu Kingsepp Keila kih. Nõmme k. Putiku peres. Pandi ainult laulatuse aeg pähe. Pruugiti nüüdse pärja asemel. Viimastel aastatel hakkab see mood kaduma.
42	ERM	4616	Hiiumaa	tanu	enne 1894	Püstitanu. Muuseumile üle antud 10.IV 1912. a. Kinkis dr. Oskar Kallas Tartus. Dr. O.Kallase poolt 1894. a. Hiiumaal kogutud esemed.
43	ERM	16208	Hiiumaa	tanu, nooriku	~1869 --1874	Ese valmistatud Hiiumaa Külamaa. Esem muuseumile kinkinud Mare Hirs, Kadrina khk Palmse v Võsu alev Mere uul. 112. "Kanti ühes eelmisega." Kirjeldus: "kardpaela ilustusega harilik poeriidest Hiiu tanu." Vanus: 35-40 a. A. Pulsti ja V. Peerna korjandus Kadrina khk. 1914.a. suvel. Kogu muuseumi jõudnud 14.VII.1914.a
44	ERM	A292:71	Hiiumaa	palmik	määramata	A 292:1-317 Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu. Alustatud 1.X 1892. a. Lõpp 1912. a. II semestril. ERMi deponeeritud 1909. või 1910. a.
45	ERM	A446:313	Hiiumaa	palmikuots	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
46	ERM	A446:340	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
47	ERM	A446:342	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
48	ERM	A446:362	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
49	ERM	A446:364	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
50	ERM	A446:366	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
51	ERM	A446:375	Hiiumaa	raagtanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
52	ERM	A509:3868	Hiiumaa	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
53	ERM	A509:4206	Hiiumaa (?)	pruudipärg, seppel (?)	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis

						1942. aastal.
54	ERM	A509:4230	Hiiumaa (?)	pärg	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
55	ERM	134	Iisaku	tanu	~ 1819	Iisaku khk. Metskülast. Umbes 90 a. vana. Saadud 5. okt. 1909.a. kingitusena.
56	ERM	137	Iisaku	tanu	~ 1809	Iisaku khk. Metskülast. Umbes 100 a. vana. Saadud 5. okt. 1909.a. Hind 50 kop.(eesti),
57	ERM	15840	Juuru	käised	määramata	"Käiksed". Esem muuseumile kinkinud Ann Pudermann, Juuru khk Kaiu v Virika k Ado t. Kirjeldus: "peenikesel linasel kirju siidi-, hõbe- ja kuldlõngaga õmmeldud kiri, kardtipud all ja kaeluseveerel". August Leht'i ja Jakob Tenter'i korjandus Juuru khk. 1914.a.suvel. Kogu muuseumi jõudnud 10.VIII.1914.a.
58	ERM	15872	Juuru	käised	~1814	"Käiksed".Eseme muuseumile kinkinud Hans Vussmann, Juuru khk Kaiu v Kasvandi k Vussu saun."Õmmeldi kodus, kuid kiri lasti linnas ameti poolest tikkijal päalekirjata." Kirjeldus: "rohke, kirju siidiga õmmeldud kiri (ka kaeluse nurkadel), litred ja kardtreemled". Vanus: 100 a. August Leht'i ja Jakob Tenter'i korjandus Juuru khk. 1914.a.suvel. Kogu muuseumi jõudnud 10.VIII.1914.a.
59	ERM	A509:3395	Jõelähtme	pottmüts	1750	"Peas kandmiseks. 6-70 aastad kanti neid. Liisu Luigumi käes varem olnud. Vanus mütsi kinkimisel olnud umbes 140 aastat."
60	ERM	929	Jõhvi	käiste kiri	määramata	Prl. Otto ja prl. Reiljan Jõhvist. Muuseumisse veebruar 1911. Käiste kiri. Ülv. a 239.
61	ERM	929	Jõhvi	käisetikand	määramata	Saadud II 1911.a. Kinkisid prl. Otto ja prl. Reiljan Jõhvist.

62	ERM	17231	Jõhvi	tanu	1829	Valmistaja: Madli Silla. Muuseumile kinkinud: Eeva Rand, Jõhvi, Vaivina k., Randi pere. Kohal saadud teated: "laantanu" oli 50.a. eest pruuttanuks. Kirjeldus: lai, rohkeste karraga ilustatud kirju siidtikandus, kirju siidpaal taga. Vanus: 85 a. Verif: k/r: 295:30(eesti), kommentaar Henrik Visnapuu korjandus Jõhvi khk. 1914.a. suvel.
63	ERM	17249	Jõhvi	tanu	1835	"Krooktanu". Kinkija M. Kaev, Atsalama Vabatpere. Tegija Liis Tolli. Asja vanus 80 (muuseumisse 1915). Musta villasega välja õmmeldud, hõbekard ääres.
64	ERM	17252	Jõhvi	käisekiri	1834	"Käispää" ilustus. Muuseumile kinkinud: M. Kaev, Atsalama k., Vabatpere. Kirjeldus: Kulunud siidi ja karraga tikitud lai käikseplank. Vanus: 80 a. Verif: k/r 295:114(eesti), kommentaar Henrik Visnapuu korjandus Jõhvi khk. 1914.a. suvel.
65	ERM	17253	Jõhvi	käisekiri	1835	"Käispää" ilustus. Kinkija M. Kaev. Jõhvi kih. Atsalama k. Vabatpere. Vanus 80 (muuseumisse 1915). Kokkuõmmeldud kaks rohke siidi- ja karratikandusega käikseplanki.
66	ERM	17297	Jõhvi	laantanu	määramata	"Laantanu". Kinkija Kai Puss. Järveküla Hiie pere. Lai hõbekarra- ja mustasiiditikandus, kard paal ääres. (Muuseumisse 1915)
67	ERM	17298	Jõhvi	käisekirjad	1815	"Käispe ehitused". Kinkija Maire Valdas. Järve k. Vabadiku . Asja vanus 100 aastat (muuseumisse 1915). Haruldaset lai ja ere siidtikandus, litrid ja kardtipud.
68	ERM	8254	Järva-Jaani	käised	1832	Käiksed. Kinkija Ann Vask J-Jaani kih. Einmanni v. Kuie k. Koka t. Vanus 80 as (muuseumisse 1912). Tullitanud siidiga kirjad.
69	ERM	13483	Järva-Jaani	pärg	määramata	Pärg. Tegemise koht J-Jaani, Karuka k. Kinkija Anna Rüütel, säälsamas. (Muuseumisse 1913). "Ilma litriteta".

70	ERM	A824:125	Järva-Jaani	käised	määramata	Legend puudub
						Pinn-müts. Tegemise koht Piilas. Kinkija Mihkel Tõnson. Tõnise k. Tõnsu t. Tegija M. Tõnson, Vanus liga 100 a (muuseumisse 1913). Selle mütsiga on vana Piila valla kirjutaja M. Tõnsoni naene laulatusel olnud Kaarma kirikus. Sest on umb. 50 a. tagasi. asjade kirjeldus: Siidi müts kard treemliga.
71	ERM	13421	Kaarma	kabimüts	1813	
						"Pinnmüts"Muuseumile müünud: Anna Reinfeldt, Kaarma khk Kaarma k Otsa t. Kohal saadud teated: Tarvitati ainult puhade ja leinaajal. Sinine värv ol leinavärv. Omal ajal maksis muts 1 rbl hõbedat. Kirjeldus: Lilla siidiga ületõmmatud, hõbekarraga kaunistatud. Esemel vanus omandamisel: 70.a. Ese saadud: 17.07.1914.a.
72	ERM	16665	Kaarma	pinnmüts	1844	
						Seisund Seisund halb; Kahjustused: Kardpits lahti ja katteriie kulunud; Eksponeeritavus: konserveerimist vajav. Ronimois, Jaak, koguja: Parts, Gustav, üleandja: Kuusk, Elisabet
73	ERM	16679	Kaarma	kabimüts	1850	
74	ERM	A316:75	Kaarma	kabimüts	määramata	Eesti; kihelkond: Kaarma; koguja: Gahlnbäck, Joh.
75	ERM	A509:3783	Kaarma	kabimüts	1820	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
76	ERM	A509:3785	Kaarma	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
77	ERM	A509:3786	Kaarma	kabimüts	1810	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
78	ERM	A509:3787	Kaarma	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
79	ERM	A509:3788	Kaarma	kabimüts	1870	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal

80	ERM	A509:3789	Kaarma	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
81	ERM	A509:3790	Kaarma	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
82	ERM	A509:3794	Kaarma	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
83	ERM	16088	Kadrina	müts, naiste	~1814 - 1834	Eseme muuseumile kinkinud Anna Meikar, Kadrina khk Palmse v Vöhma k Korstna saun. Kirjeldus: "roosast siidist pottmütsi kujuline, kuid pehme naistemüts, kuldkard ja pitsid ees, paelad taga". Vanus: 80-100 a. A. Pulsti ja V. Peerna korjandus Kadrina khk. 1914.a. suvel. Kogu muuseumi jõudnud 14.VII.1914.a.
84	ERM	16362	Kadrina	pottmüts	~1714	Eseme muuseumile kinkinud Anna Maamägi, Kadrina khk Hõbeda-Ahila k. "4-5 põlve talus alalhoitud." Kirjeldus: "väljaõmmeldud siidi- ja kardlilledega punasest siidist "pottmüts"". Vanus: u 200 a. Kogutud 1914
85	ERM	16430	Kadrina	pottmüts	1814	"Ese valmistatud Kadrina khk Palmse v. Eseme muuseumile kinkinud Leena Grönholm, Kadrina khk Palmse v Laviko t. "Kinkija sai ta 73 a. eest oma emalt, kes ta oma korda oma emalt saanud." Kirjeldus: "pottmütsi taoline pehme punasest siidist hõbetreemliga tanu roosa siidipaelaga." Vanus: üle 100 a." Kogutud 1914 .a.
86	ERM	A564:2009	Kadrina	pottmüts	määramata	Andmed eseme valmistamise ja kasutamise kohta puuduvad
87	ERM	16991	Karja	kabimüts	1850	Ammed kandsid. koguja: Blaubrik, Hugo, koguja: Oina, A, üleandja: Väli, Marie. kihelkond: Karj, küla Selja, talu Karu. Muueumisse 1914 a.
88	ERM	A292:18	karja	puudipärg	määramata	A 292:1-317 Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu. Alustatud 1.X 1892. a. Lõpp 1912. a. II semestril. ERMi deponeeritud 1909. või 1910.

						a.
89	ERM	A509:3573	Karja	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
90	ERM	4787	Kihelkonna	pottmüts	~1797	Pinn-müts. Kantud mõisa teenijate peas. Tegija Liina Reinvald. Kinkija Tiina Meier. Kihelkonnal Pidula v (kih) Odalatsi k. Põlma koht. Tegemise koht: Kihelkonnal Pidula v (Kih. vald) Pidula mõisas. Tehtud pääle 115 aasta.
91	ERM	A290:410	Kihnu	põll	määramata	Legend puudub
92	ERM	A509:4573	Kirbla	kardpits	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
93	ERM	14038/ab	Kolga-Jaani	pruutlinuk ja pärg	määramata	Muuseumile kinkinud: Marie Luik, Kolga-Jaani khk Oiu k Joona t. Kirjeldus: Võrdlemisi terve linuk (a) rohkelt musta siidiga tikitud (litred puuduvad osalt). Pärg (b) kuld karraga ületõmmatud kasetoht.
94	ERM	A835:15	Kose	käised	määramata	Kogu ERM-is kohapeal vastuvõetud esemetest.
95	ERM	17346/1ab	Kullamaa	kabimüts	1765	Kullamaa, määramata Tiinuse; koguja: Treumann, J., koguja: Tulmin, M, üleandja: Vakker, Ann
96	ERM	A509:3781	Kullamaa	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
97	ERM	A509:3817	Kuusalu	kabimüts	1820	Kirikus käies kanti peas. Kodus tehtud. Kadus moest 1860 aastast. Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
98	ERM	4822	Käina	tanu	1862	Valmistanud Mari Nõmmega, Käina khk. Moka k. Enu t. Vanus 50 a. Muuseumile müüdud 16.VI 1912. a. Käina khk. Moka k. Enu t. Esemete 4822-4823 hind kokku 20 kop. Moskva üliõpilase E.Michelsoni poolt 1911. a. Käina khk. kogutud esemed.

99	ERM	5080	Käina	tanu	määramata	Hiiumaalt, Käina khk. Kiriku vallast pärit. Tegija Tiiu Siimann. Saadud 30.VIII 1912. a. Kinkis Joh. Keskküll, Tallinn.
100	ERM	A447:288	Käina	tanu	määramata	Narva Linnamuseumi poolt 12.XI.1937.a. ERM-ile üleantud Tallinna Eesti Kunstimuseumi deposiit.
101	ERM	A509:3707	Käina	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
102	ERM	A509:3709	Käina	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
103	ERM	A509:3716	Käina	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
104	ERM	A559:478	Käina	tanu	määramata	Legend puudub
105	ERM	A716:105	Käina	raagtanu	määramata	Legend puudub
106	ERM	A483:5	Käina (?)	raagtanu	määramata	ERM-i hoidlatest leitud numbriteta tekstiile, mis varem mõnesugustel põhjustel kataloogimata jäänud.
107	ERM	A291:389	Kärla	pinnmüts	määramata	A 291:1-543 -- Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894.-1895.a. ÕESI ülesandel ja kulul Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt.
108	ERM	A660:40	Kärla	pinnmüts	määramata	Legend puudub
109	ERM	A509:3819	Lääne-Eesti	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
110	ERM	10738	Lääne-Nigula	kabimüts	1823	Lai-müts. Kinkija Marta Albert. L-Nigula kih. Oro v. Vedra k. Kaasiku t. Asja vanus 90 a (muuseumisse 1913). Asjade kirjeldus ruudulise siidi lindiga.
111	ERM	10777	Lääne-Nigula	kabimüts	1733	Lai-müts. "Külas tehtud". Kinkija Leena Põldnurk. L-Nigula kih. Palivere v. Kõnnu k. Sillaste t. Tegija: Mütsitegija vanaeit. Vanus 180 a (muuseum 1913). Oli Leena Põldnuk' isa emaema omandus. Praegu tarvitusel ainult kadri- ja mardisandistamisel.

112	ERM	A293:51	Lüganuse	tanu	1827	Lilletanu valgest kodulinasest, 1 tükist, 19cm kõrge, 21cm pikk. Ülemises ääres 3cm sügavune sisselitsutud volt, kinnised kurrud, ilma korrupeelata. Suur litritega lillkiri musta siidi ja hõbekarraga. Eesäärel 3,5cm laiune punane villane pael kuldkardse pitsiga.
113	ERM	A509:4040	Lüganuse	tanu, laste	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
114	ERM	A509:4059	Lüganuse	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
115	ERM	A509:4271	Lüganuse	laartanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
116	ERM	2877	Mihkli	tanu /kikk-tanu	1871-1881	"Kikk-tanu". Mihkli khk. Kurese k. Lüllit t. 30-40 a. vana. Saadud 1911. a. Hind 1 rbl. 50 kop. Stud. med. M.Joosepi ja stud. I.Loskiti poolt 1911. a. Mihkli khk. kogutud esemed.
117	ERM	2878	Mihkli	tanu	määramata	"Kikk-tanu". Mihkli kiriku v. Kurese k. Rõika t. Kandsivad vanemad inimesed. Saadud 1911. a. Hind 2 rbl.(eesti), Stud. med. M.Joosepi ja stud. I.Loskiti poolt 1911. a. Mihkli khk. kogutud esemed
118	ERM	2885	Mihkli	tanu äärekiri	määramata	Kikk-tanu äärekiri. Mihkli kih. Kurese k. Rõika t. Korjatud 1911. Hind 20 k.
119	ERM	2899	Mihkli	tanu	~ 1861	"Kikk-tanu". Tehtud Mihkli khk. Kiisama k. Ostetud säälsamast, Mätta t. Üle 50 a. vana. Tegija Toppi Mari. Saadud 1911. a. Hind 5 kop. Stud. med. M.Joosepi ja stud. I.Loskiti poolt 1911. a. Mihkli khk. kogutud esemed.
120	ERM	2871/ab	Mihkli	tanu	1871-1881	"Kikk-tanu". Tehtud Pärnus. Ostetud Mihkli khk. Kurese k. Lüllit t. 30-40 a. vana. Kandsid noorikud. Kanti pappkaante vahel kiriku juurde, kus ta pähe pandi. Saadud 1911. a. Hind 3 rbl. 50 kop.
121	ERM	A509:3928	Mihkli	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,

122	ERM	14227	Muhu	põll	määramata	Ese saadud 1913.a. J. Pääsukse korjandus Muhust 1913.a
123	ERM	A282:132	Muhu	vatt	määramata	A 282:1-177. I.Mannise korjandus Haridusministeeriumi kulul Setumaal, Muhus, Mustjala, Anseküla ja Pärnu khk. 1923. a.
124	ERM	A291:178	Muhu	põll	1894	Pulma põll ("lipuline põll"), 66x 53 cm, punasest kalevist, halli sitsivoodriga, nende vahel paks papp, mis nüüd juba pehmeks läinud. Põlle pääliskül on rikkalikult ilustatud mitmevärviliste paeltega, helmestega, piiprellidega, "tilgutitega" (kristallikujulised ripnevad pikergused klaashelmed), "rõhtudega" (vasest kellukesed). Paeltest, helmestest jm on tehtud suured "rattad", nende sees on "männad". Põlle keskel on 1 suur ratas, 24 cm läbi mõõta, tema ümber nurkades 4 vähemat, 13 cm läbi mõõta. Rataste keskel ja mändade vahedest mitmevärvilised klaasnööbid. Alumisel äärel reas 5 mända mitmevärvilise piiprellidest, neist veidi ülevalpool roheline 1 cm laiune pael, mille peale õmmeldud must kitsas looklev pael. Sellest veidi ülevalpool sinine helmerida "tilgutitega", rõhtudega jm. Põlle äärtel, peale ülemise, on laiad võrgusarnased kardpaelad. Ülemine ilustamata äär moodustab 6 cm laiuse välvli, mille nurkades põllepaelad kinnitatud. Muhust 1894 a. Hind 4 rubla. Pulma põlle kannud pruut ja pruuttüdrukud ("kirstutüdrukud") ühes "ümbrikiga". Põlve 3-4 tagasi (1894 a arvates) olnud pulmas "must ümbrik" tarvitusel, nimelt kõigil naisterahvastel. Ümbrikul oli punane äär all, sellel pärlikirjad peal. Ümbrikul olid kurrud sees, kuid vähem, kui "kirjul ümbrikul". Pärastpoole kantud seda

						ümbrikku ainult pulmadel, nimelt pruudi ja pruuttüdrukute poolt, kel ka oma põll oli, nagu käesolev. Õp. E. S. nr.290. Ülv. a 95, 439. Ar. III, 285.
125	ERM	A509:4938	Muhu	põll	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
126	ERM	11571	Märjamaa	müts, naiste	määramata	"Naeste müts" Muuseumile kinkinud: "I. Tamm, kooliõpetaja Valgu vallas [Märjamaa khk] [Valgu kooliõpetaja]" Ese saadud: 22.08.1913.a.
127	ERM	A290:308	määramata	tanu	määramata	A 290:1-1168 on arhitekt J. Gahlenbäcki kogu, korjatud Eesti saartelt tema enese poolt u 1906.-1912. a. ERMile ostetud 1917. a. detsembris Peterburis. Muuseumisse (Helsingist hoiult) jõudnud 1922. a. juulis. Katalogiseeritud 1924. a. jaanuarist aprillini. Ostuhind 16 000 rbl ("kerenskites").
128	ERM	A509:5393	määramata	käised	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
129	ERM	A509:5531	määramata	tasku, naiste puusatasku	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
130	ERM	14456	Noarootsi	kabimüts	määramata	Noarootsi küla Sutlepa; koguja: Ingelmann, Harald, koguja: Luhaäär, Ilmar
131	ERM	14459	Noarootsi	kabimüts	määramata	Noarootsi küla Sutlepa; koguja: Ingelmann, Harald, koguja: Luhaäär, Ilmar
132	ERM	14460	Noarootsi	kabimüts	määramata	Noarootsi küla Sutlepa; koguja: Ingelmann, Harald, koguja: Luhaäär, Ilmar
133	ERM	A306:21	Noarootsi	kabimüts	1860	Lääne - Noarootsi - Rooslepa; kihelkond: Noarootsi; küla Ruuslepa; üleandja: Boberg, Leena, koguja: Schmiedehelm, Marta
134	ERM	A509:3796/ab	Noarootsi	kabimüts	1875	"Maksnud tegemisel ühe rubla ringis.", Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal

135	ERM	A509:3823/ab	Noarootsi	kabimüts	1870	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
136	ERM	A509:4279	Pilistvere	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
137	ERM	A338:34	Põhja-Eesti	pottmüts	määramata	Kõval pappalusel, vati või takkudega potikujuliseks polsterdatud ning muustrilisest siidist katteriidega ümarapõhjaline naistemüts, mille kuklas olid siidlindid. Abielunaiste pottmütsi laubale ulatuvat äärt ehtis kitsas valge pits (treemel), neiud kandsid pitsita (treemlita) pottmütsi. , legend Vanemat tüüpi, taga lai põõn.,
138	ERM	A483:13	Põhja-Eesti	tanu	määramata	ERM-i hoidlatest leitud numbriteta tekstiile, mis varem mõnesugustel põhjustel kataloogimata jäänud.
139	ERM	A503:1	Põhja-Eesti	käised	määramata	Hariduse Rahvakomissariaadi deposiit
140	ERM	A522:18	Põhja-Eesti	käised	määramata	Legend puudub
141	ERM	A524:15	Põhja-Eesti	käisealane	määramata	Legend puudub
142	ERM	A483:17	Põhja-Eesti (?)	tanu	määramata	ERM-i hoidlatest leitud numbriteta tekstiile, mis varem mõnesugustel põhjustel kataloogimata jäänud.
143	ERM	19319	Põltsamaa	tanu, Litritega tanu	määramata	Linast riidest, päält pliseerit. Hõbe, kuld ja sinist ehk kollast värvi lõngaga väljaõmmeldud.
144	ERM	19321	Põltsamaa	tanu	määramata	"Litritega tanu" Kirjeldus: Linane, musta ja kuldlõngaga õmmeldud kirjad, vasklitud.
145	ERM	14301	Pärnu	tanu	määramata	Eseme valmistanud Triinu Peterson, Pärnu ("Pärnu-Elisabethi") khk Sauga v. Muuseumile kinkinud Elmar Peterson, Pärnu. Triinu Peterson on kinkija vanaema. Kirjeldus: "punane karraga äär, mustad laiad kirjad."
146	ERM	A120:37	Pärnu-Jaagupi	kanahänd-tanu	määramata	Legend puudub
147	ERM	A446:407	Pärnumaa	lilltanu	määramata	Haridusministeeriumi poolt ERMi deponeeritud ajaloolase A. Põrga kogud.
148	ERM	A292:76	Põide	tanu	määramata	A 292:1-317 Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu. Alustatud 1.X 1892. a. Lõpp

						1912. a. II semestril. ERMi deponeeritud 1909. või 1910. a.
149	ERM	A509:3582	Pöide	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
150	ERM	A509:3583	Pöide	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
151	ERM	2998	Püha	kabimüts	määramata	Naiste müts. Saaremaalt pühast. Muuseumisse 1911. Kinkija õp. Reitag.
152	ERM	11314	Püha	kabimüts	1868	Pinn-müts. Kinkija leen Siim. Püha kih. Kasti k. Argama vabadik. Teinud "mehe-ema tehtud". Vanus 45 a. (muuseumisse 1913) Leeriajaks tehtud, 50-60 eest kantud. Asja kirjeldus. Kardpits ääres.
153	ERM	11361	Püha	pinnmüts	1853	Pinn-müts. Kinkija Viuu Kaasik. Püha kih. Kuusiku, Jakobi t. Vanus asja omandamisel 55-60 a (muuseumisse 1913).
154	ERM	12092	Püha	pinnmüts	määramata	Müüja Priidu End. P. Kih. K.-S. S. Tõnsu t. Sarnast kandsid neid ja naised. Vahe oli ainult selles, et naeste mütsil "räävlid" [pits] ääres oli, neidude mütsil mitte. Mütsi materjal maksis 1 rbl. Küla tanude meister tegi valmis. Töö maksis 70 kop. Ostuhind 20 kop. (Muuseumisse 1913).
155	ERM	12094	Püha	kabimüts	määramata	Pinn-müts. Kinkija Maire lemmik. P. Kih. K.-S.-s. Leedevälja vabadik. Juuksed kanti peaagu lahtiselt, ainult keskelt paelaga kinni seotud. (Muuseumisse 1913)
156	ERM	12099	Püha	pinnmüts	määramata	Pinn-müts. Müüja Eeva Eintof. Püha kih. Kaarma-Suurevallas Kaagil. Ostuhind 50 kop. (Muuseumisse 1913).
157	ERM	12114	Püha	kabimüts	määramata	Pinn-müts. Püha kih. Oli C. Vessmanni korjanduse juures [nr-ta].
158	ERM	5688	Pühalepa	tanu	1812	Pennik. Tehtud Pühalepa kih. Nõmba küla, Jürna talu. Tegija Ingel Mammuspüü. Vanus 100 a. Kolm korda laulatusel käinud, laenati üksteiselt. Muuseumisse 1912.

159	ERM	5724	Pühalepa	tanu	1862-1872	"Püstitanu". Valmistanud Ann Napp, Reigi khk. Hüti k. Ütiste t. Vanus 40-50 a. Muuseumile müüdud 22.VI 1912. a. Pühalepa khk. Hüti k. Ütiste t. Hind 20 kop. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
160	ERM	5744	Pühalepa	tanu	1852	"Kardtanu". Valmistanud Kreet Paljasmaa, Pühalepa khk. Ala k. Aadu t. Vanus 60 a. Muuseumile müüdud 22.VI 1912. a. Pühalepa khk. Ala k. Mardi t. Hind 15 kop. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
161	ERM	A379:1	Pühalepa	tanu	määramata	Mag. Erna Ariste korjandus Hiiumaalt 1932. a suvel ERMi ülesandel ja kulul.
162	ERM	A447:386	Pühalepa	pennik, pruudi	määramata	Narva Linnamuuseumi poolt 12.XI.1937.a. ERM-ile üleantud Tallinna Eesti Kunstimuuseumi deposiit.
163	ERM	53	Rakvere	tanu	määramata	Tanu. Viru maakond. Rakvere ümbrusest, Risu küla.
164	ERM	A293:3	Rakvere	tanu	1826	A 293:1-280. Kunstnik Kristjan Raua korjandused aastatel 1906-1911, peaaesjalikult Põhja-Eestis. Korjamist toimetatud ÕESI kulul ja ülesandel.
165	ERM	18183	Rakvere	tanu	1813	Siidiga tikitud lilleornament. Üle 100.a. Enne 1813 Mai Liisberg 1913 Kinkinud Leenu Strandmann Rakveres. Tehtud või leitud Kadrina khk Neeruti k Valma
166	ERM	5554	Reigi	tanu	määramata	"Pruuditanu". Valmistanud Madli Vakk, Reigi khk. Ülendi k. Ülendi Tooma t. Muuseumile müüdud 22.VI 1912. a. Reigi khk. Ülendi k. Laasi-Jaagu t. Hind 20 kop. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja

						Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
167	ERM	5591	Reigi	tanu	1862	Valmistanud Elts Vobus, Reigi khk. Kalesti k. Vanus 50 a. Esemad 5591-5599 muuseumile müünud 22.VI 1912. a. Reigi khk. Kalesti k. pops. Hind kokku 1 rbl. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
168	ERM	5608	Reigi	pärg	määramata	Penik. Tegemise koht Reigi kih. Kiduspea külas, Koidu talus. Muuseumisse 1912.
169	ERM	5619	Reigi	tanu	1877	Valmistanud Aet Pimm, Reigi khk. Eiste k. pops.Osad: piiberellid, kudrused, klaaspärlid, kardpitsid. Raha korjamise juures rääkis pulmaline, et ta sinna ja sinna minna tahtnud, aga teelt ära eksinud. Siis näidati talle teed siidi-, kard- või tahipaelu mööda, mis risti-püsti tanu ees käisid ja selle eest pidi pulmaline raha andma. Vanus 35 a. Muuseumile müünud 22.VI 1912. a. Ingel Sepp, Reigi khk. Eiste k. pops. Hind 40 kop. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
170	ERM	5638	Reigi	tanu	1852	"Püstitanu". Valmistanud Ingel Johvik, Reigi khk. Luide (Luidja) k. Mägide t. Vanus 60 a. Esemad 5638-5640 muuseumile müüdud 22.VI 1912. a. Reigi khk. Luide (Luidja) k. Mägide t. Hind kokku 25 kop. Kirjanik Jaan Lintropi ja Moskva hambaarstide kooli õpilase Aug. Tammann'i poolt 1912. aastal Reigi ja Pühalepa kihelkonnas kogutud esemed. K/r 56.
171	ERM	A509:3708	Reigi	tanu	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
172	ERM	A660:2	Reigi	tanu	määramata	Legend puudub

173	ERM	A509:3778	Ridala	kabimüts	1860	"Kabja müts, mis aastail 1850-1860 Ridalas kanti." Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
174	ERM	9550	Risti	tanu	1813	Tanu. Kinkija Leena Iiler (?) Risti kih. Hato k. Vainu t. Vanus 100 aastat (muuseumisse 1913). Asjade kirjeldus: mustad kirjad.
175	ERM	A632:222	Risti	tanu	määramata	Legend puudub
176	ERM	14532/1	Saaremaa	kabimüts	määramata	Legend puudub
177	ERM	14532/2	Saaremaa	kabimüts	määramata	Legend puudub
178	ERM	14532/3	Saaremaa	kabimüts	määramata	Legend puudub
179	ERM	14532/4	Saaremaa	kabimüts	määramata	Legend puudub
180	ERM	A509:3791	Saaremaa	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
181	ERM	A291:439	Simuna	tanu	määramata	A 291:1-543 - Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894.-1895.a. ÕESI ülesandel ja kulul Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt.
182	ERM	A610:34	Simuna	tanu pits	määramata	Legend puudub
183	ERM	A662:1121	Tallinn	seelik	määramata	Legend puudub
184	ERM	A614:71	Tartu	brokaatpits	määramata	Legend puudub
185	ERM	A483:157	teadmata	kardpits	määramata	ERM-i hoidlastest leitud numbriteta tekstiile, mis varem mõnesugustel põhjustel kataloogimata jäänud.
186	ERM	A509:3427	teadmata	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
187	ERM	A509:3428	teadmata	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
188	ERM	A509:4574	teadmata	kardpits	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.
189	ERM	7342	Tori	kabimütsid/pinnmüts	määramata	Kinkija Kadri Tammann Tori kih. Tori v. Aeso k. Araseoja.
190	ERM	A100:12	Torma	tanu	määramata	A 100:1-21 on kogu stipendiaat Theodor Vaas'i poolt M.P.T. ülesandel 1920. a. suvel Torma khk.

						Avinurme v. kogutud esemeid.
191	ERM	19780	Tõstamaa	tanu	määramata	"Kiritanu (lilledega tanu)". Tehtud Tõstamaa khk. Muuseumile müünud pr. L.v.Stryk Tartus. Valge puuvillane tanu. 42 cm kõrge, 26 cm lai. Ülemises osas korruptael, alumine äär tikitud suure sinise-punase-rohelise-kollase-roosa lillekirjaga. Selle all lai kuldne kardpael ja ääres 5 cm laiune valge pits. Lillekirjaga osal on linane vooder. Tanu üleni tärgeldatud. Kuulub komplekti 19462-19469 juurde. Hind kokku 100 mk.
192	ERM	A831:59	Türi	tanu	määramata	Legend puudub
193	ERM	15514	Vaivara	käisekiri, pruudi	määramata	Kinkija A. Tambi Reitepõllu k. Olnud Pruudi käiste küljes. Ülapeenike poelinase pääl musta ja roosa siidiga väljaõmmblus (kulunud) hõbetreemel küljes
194	ERM	15549	Vaivara	tanu	määramata	"Laantanu", kinkija Kinkis Marie Attik, Sõtk küla. Saadud 1914. Peenikesest poelinasest siidi ja kardlõngaga tikitud, treemlid ääres.
195	ERM	15569	Vaivara	tanu	määramata	""Laantanu."" Eseme muuseumile kinkinud M. Roosipuu, Vaivara khk Peetri v Puhkova k. Kirjeldus: "kirju siidi kiri, litred ja treemlid". Marie Heibergi korjandus Vaivara khk. 1914.a. suvel. Kogu muuseumisse jõudnud 10.VII. 1914.a.
196	ERM	A291:320	Valjala	pruudi "kirjutus"	määramata	A 291:1-543 -- Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894.-1895.a. ÕESI ülesandel ja kulul Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt.
197	ERM	A509:3816	Valjala	kabimüts	määramata	Üle antud Eesti Kunstimuuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal
198	ERM	A621:205/ab	Varbla	kabimüts	1870	Varbla, küla Matsi, talu Niinepõlme, omanik: Greenvald, Mari

199	ERM	A119:16	Vigala	kabimüts	1880	"Vigalas kantud neid igal juhtumisel pidudel ja vahest ka kodu. Juuksed lahti müts päält rätikiga, tihti ka kahe, kolmega kaetud. Lindi sees suured, kõveraks murtud, klaasist pääga nõelad, mis siidi paela kinni hoidsid. Siis kui seda mütsi tehti, hakkas see mood juba kaduma. Kuid siiski pidada ka praegu mõned Vigalas naisuguse mütsiga kirikus käima." Eesti Pärnu-Jaagupi; vald Halinga, talu Vooremehe koguja: Laur, Hans üleandja: Kilter, Annete Kogumistegevus 1920
200	ERM	A119:44	Vigala	kabimüts	1870	Kogutud 1920: Eesti Vigala; kihelkond Pärnu-Jaagupi, vald Kallaste, talu Otsa: koguja: Laur, Hans; üleandja: Roose, Ants
201	ERM	A509:3782	Vigala	kabimüts	1870	Üle antud Eesti Kunstimuseumi poolt 1941. aastal, registreeritud ERMis 1942. aastal.,
202	ERM	A566:246	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
203	ERM	A566:255	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
204	ERM	A566:278	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
205	ERM	A566:346	Vigala	kabimüts	1880	Legend puudub
206	ERM	A566:355/ab	Vigala	kabimüts	määramata	Kunstnik Ants laikmaa on kasutanud seda mütsi oma modelli jaoks
207	ERM	A566:356	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
208	ERM	A566:416	Vigala	kabimüts	1900	Mütsi peal käis veel rätik. Valmistaja: Mütsi, Liisu.
209	ERM	A566:421	Vigala	kabimüts	1899	Legend puudub
210	ERM	A566:447/ab	Vigala	kabimüts	1870	"Ese kuulus kinkija tädile, kes oli selle sanud oma emalt." Üleandja: Konupere, Salme.
211	ERM	A566:708	Vigala	kabimüts	1880	Legend puudub
212	ERM	A618:235	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
213	ERM	A618:244	Vigala	kabimüts	määramata	Legend puudub
214	ERM	A839:53/ab	Vigala	kabimüts	määramata	Kogu ERM-is 1994.a. koha peal vastu võetud esemeid.
215	ERM	A949:39	Vigala	kabimüts	1880	Talu vanaperemes: "Kandnud ema ja vanaema, ilmselt siis 19. sajandi lõpust." Säälä k, Tolliste t,

216	ERM	17371	Vigala	naiste müts (e pottmüts)	1875	Naistemüts. Tehemise koht Vigalas. Kinkija Ants Permann, säälsamas, Paisuotsa-Hansul. Asja vanus 40 aastat (muuseumisse 1915). Rohelisest ja lillakirjust damastsiidist, karra ja pitsidega ehitud müts, ülemalt laiem, enam kabjakujuline kui eelmised.
217	ERM	A847:2	Virumaa	käised	määramata	Kogu Kanada väliseestlastelt kogutud etnograafilisi esemeid. Esemed kogus ja saatis posti teel ERM-i Agnes Mänd (s. 1917.a.), 228 Galbway RD., Apt.201., Scarborough, Ontario M1E5G6, Canada. Esemed muuseumile kingitud.
218	ERM	A527:7	Viru-Nigula	tanu	määramata	Legend puudub
219	ERM	19521	Vormsi	tubakakott	määramata	Muuseumis vastuvõetud asjad 1918.a.
220	ERM	A293:275	Väike-Maarja	käised	1804-1806	Valgest kodulinasest, ema ühest tükist. Alumisel äärel, rinnalõike äärtel, krae otstel ja õlalappidel musta siidiga, hõbe- ja kuld kardse lõngaga tikitud lillekirjad litritega. Mahakeeratud krae, allääres kuld- ja hõbekardne pits. Varrukad lõhandikuga, värvliga mille ääres tagid.
221	ERM	409	Vändra	tanu	määramata	Datum: teadmata, kogutud 1910 Saadud: J. Jürgenstein Vana-Vändra Mõõdud: pikkus 47 cm, laius 24 cm, tagaõmblus allservast (tunnelist) 9 cm, 1cm laiune tunnel, kurrutatud osa 2,5 – 3 cm Tikand villane, vasklitrid on kinnitatud linase lõngaga. Ees ääres tagasikeeratud äär tikandilaiune, keeratud ja palistatud pärast tikkimist.
222	ERM	8439	Vändra	tanu	1812	Datum: ~1812 (kogutud 1912, vanus omandamisel 100 aastat). Saadud: Eva Pool, Käru vald, Kurema talu. Lellest toodud ema pärandus. Mõõdud: pikkus 50,5 cm, laius 23,5 cm, tagaõmblus allservast tunnelist 9,5 cm, tunnel 1 cm, tunnelist läbi siidiriide riba, kurrutatud osa 3 cm Ees ääres tagasikeeratud

						tikandilaiune kangaäär, palistatud. Siiditikand, vasklitrid on kinnitatud linase lõngaga.
223	ERM	8500	Vändra	tanu	1792	Daatum: ~1792, (kogutud 1912, vanus omandamisel 120 aastat) Saadud: Linda Jakobson Wana-Vändra vallast, Kurgja talust. Vanus omandamisel 120 a. Mõõdud: pikkus 47,5 cm, laius 24 cm, tagaõmblus allserva tunnelist 9,5 cm, tunnel 1 cm, kurrutatud osa (sopp) 3 cm

Lisa 2 Rekonstrueeritud pitside nimekiri

Jk. nr.	Muuseum	Number	kihelkond	Eseme nimetus	Viide pitsi originaalfotole ning mustri ja joonise lisale
1	ERM	A290:413	Anseküla	põll	Foto originaalpitsist lisa 3.1 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.1.
2	ERM	16362	Kadrina	pottmüts	Foto originaalpitsist lisa 3.2 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.2.
3	ERM	17346/1ab	Kullamaa	kabimüts	Foto originaalpitsist lisa 3.3 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.3.
4	ERM	A509:3709	Käina	tanu	Foto originaalpitsist lisa 3.4 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.4.
5	ERM	A716:105	Käina	raagtanu	Foto originaalpitsist lisa 3.5 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.5.
6	ERM	10777	Lääne-Nigula	kabimüts	Foto originaalpitsist lisa 3.6 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.6.
7	ERM	A291:178	Muhu	põll	Foto originaalpitsist lisa 3.7 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.7.
8	ERM	19319	Põltsamaa	tanu, litritega tanu	Foto originaalpitsist lisa 3.8 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.8.
9	ERM	A293:3	Rakvere	tanu	Foto originaalpitsist lisa 3.9 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.9.
10	ERM	A509:3778	Ridala	kabimüts	Foto originaalpitsist lisa 3.10 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.10.
11	ERM	15514	Vaivara	käisekiri, pruudi	Foto originaalpitsist lisa 3.11 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.11.
12	ERM	A621:205/ab	Varbla	kabimüts	Foto originaalpitsist lisa 3.12 , rekonstrueeritud pits koos mustri ja tehnilise joonisega lisa 4.12.

Lisa 3 ERMi fotod originaalpitsidest

Lisa 3.1 Anseküla põlle (ERM A 290:413) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.2 Kadrina pottmütsi (ERM 16362) originaalpitsi foto

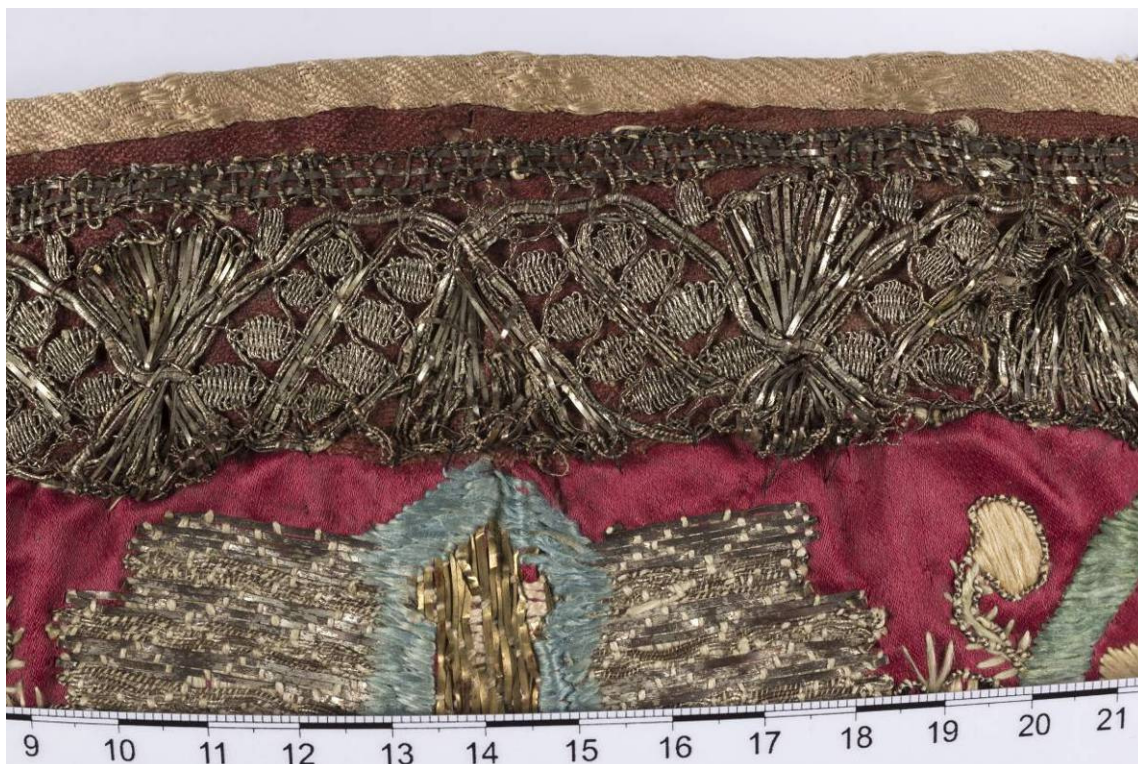

Foto: ERM

Lisa 3.3 Kullamaa kabimütsi (ERM 17346/1ab) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.4 Käina tanu (ERM A 590:3709) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.5 Käina raagtanu (ERM A 716:105) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.6 Lääne-Nigula kabimütsi (ERM 10777) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.7 Muhu põlle (ERM A 291:178) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.8 Põltsamaa tanu (ERM 19319) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.9 Rakvere tanu (ERM A 293:3) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.10 Ridala kabimütsi (ERM A 509:3778) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.11 Vaivara käiste (ERM 15514) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 3.12 Varbla kabimütsi (ERM A 621:205/ab) originaalpitsi foto

Foto: ERM

Lisa 4 Rekonstrueeritud pitsi joonis, muster ja foto

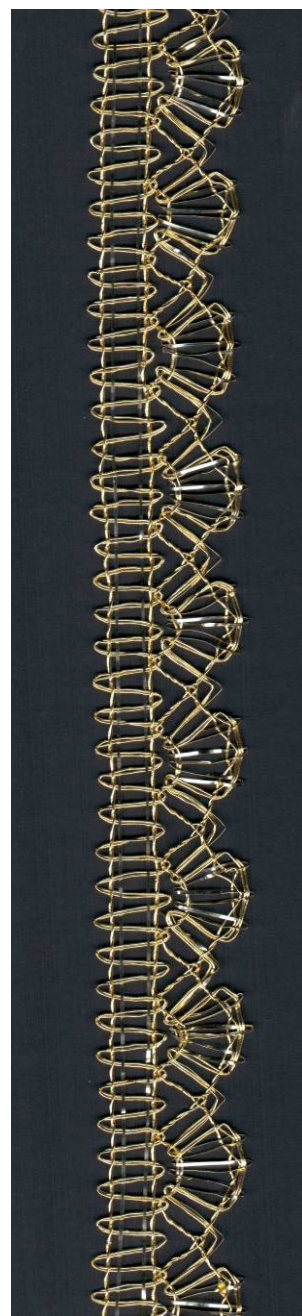
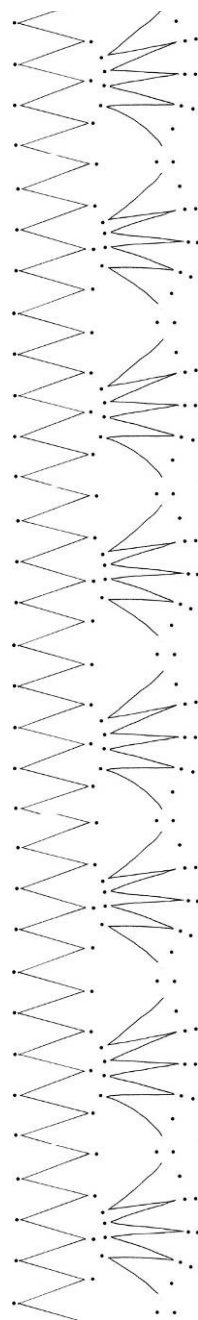
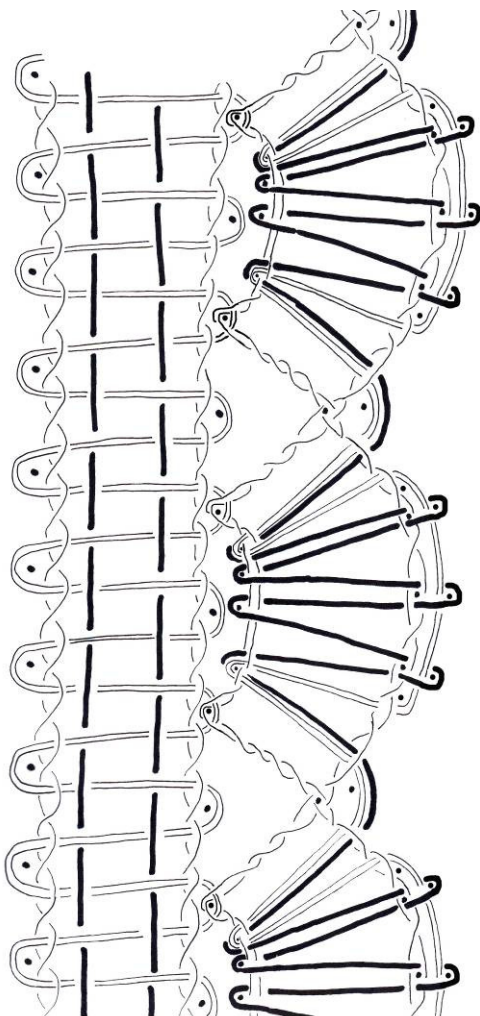
Lisa 4.1 Anseküla põlle (ERM A290:413) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 2,5 cm.

Pulkade arv ja materjal:

20 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

3 pulka metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

Lisa 4.2 Kadrina pottmütsi (ERM 16362) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 4 cm.

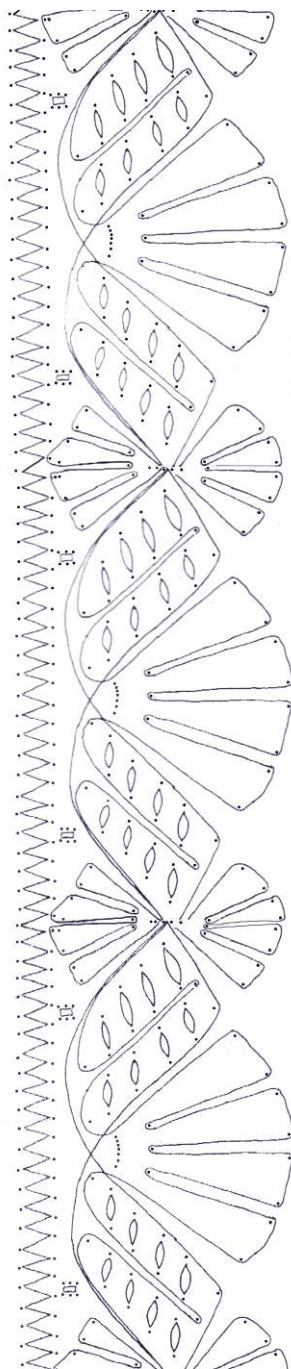
Pulkade arv ja materjal:

19 pulka mähitud niiti nr 40/3 (must peenike joon)

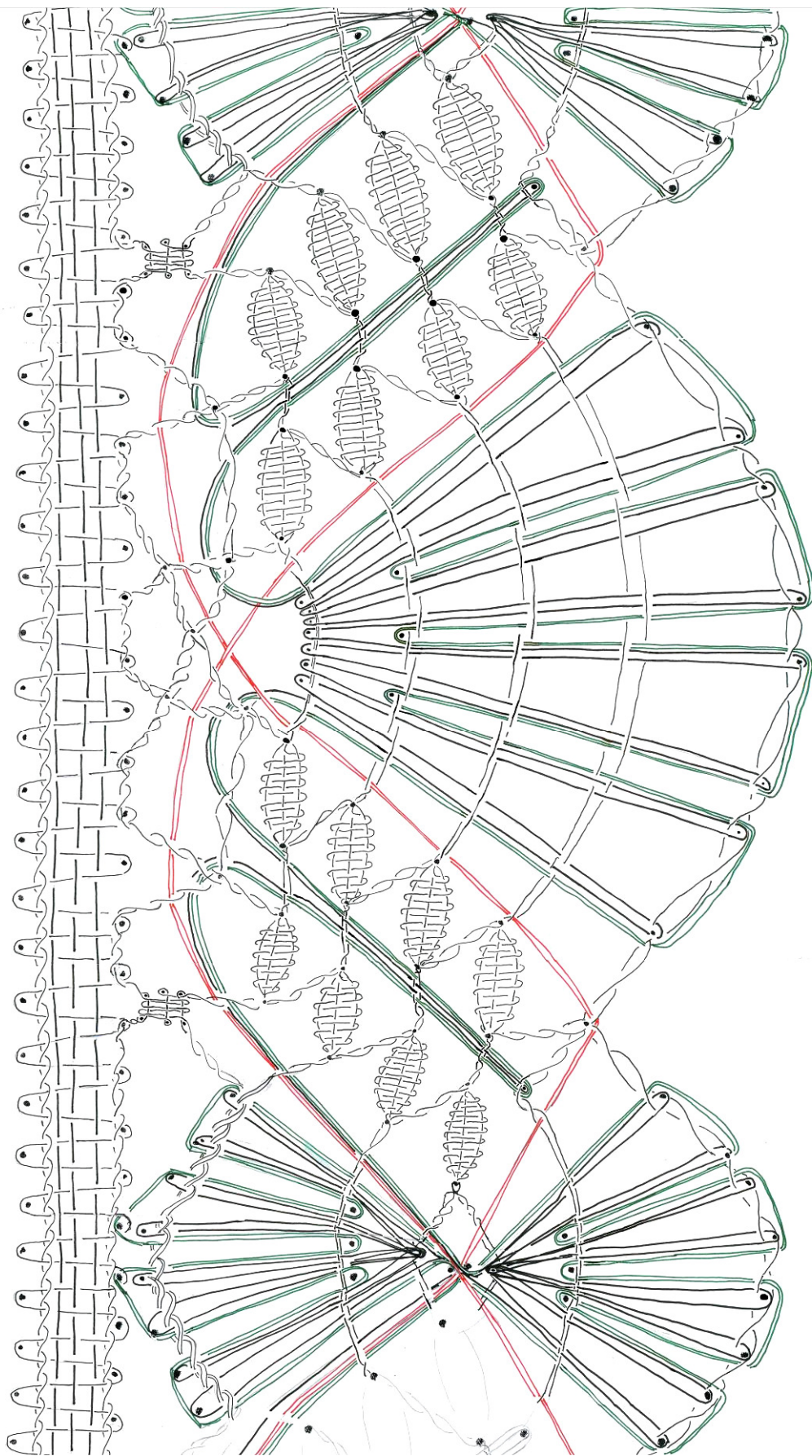
4 pulka metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

4 pulka *frise* nr 5 (punane joon)

2 pulka mähitud niiti nr 3 (roheline joon)

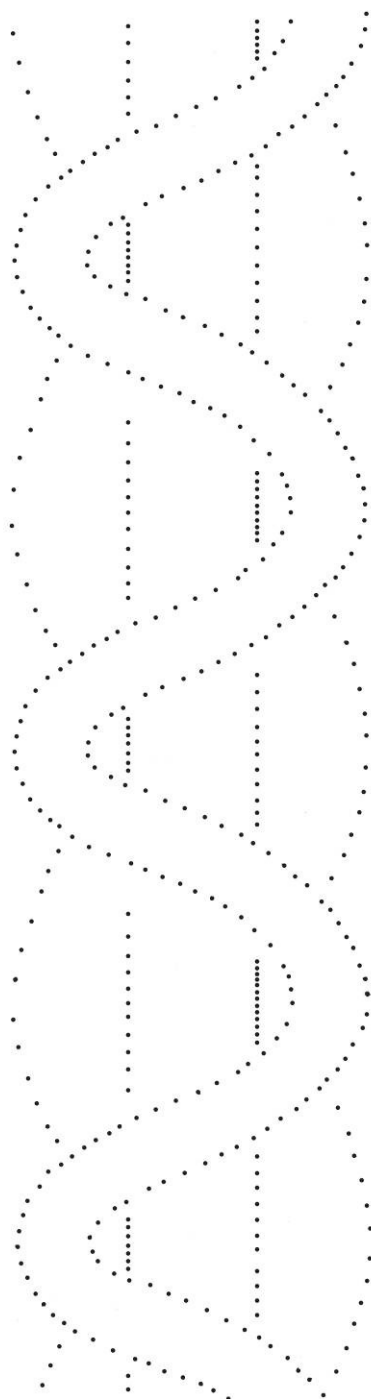
Lisa 4.3 Kullamaa kabimütsi (ERM 17346/ab) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 7 cm.

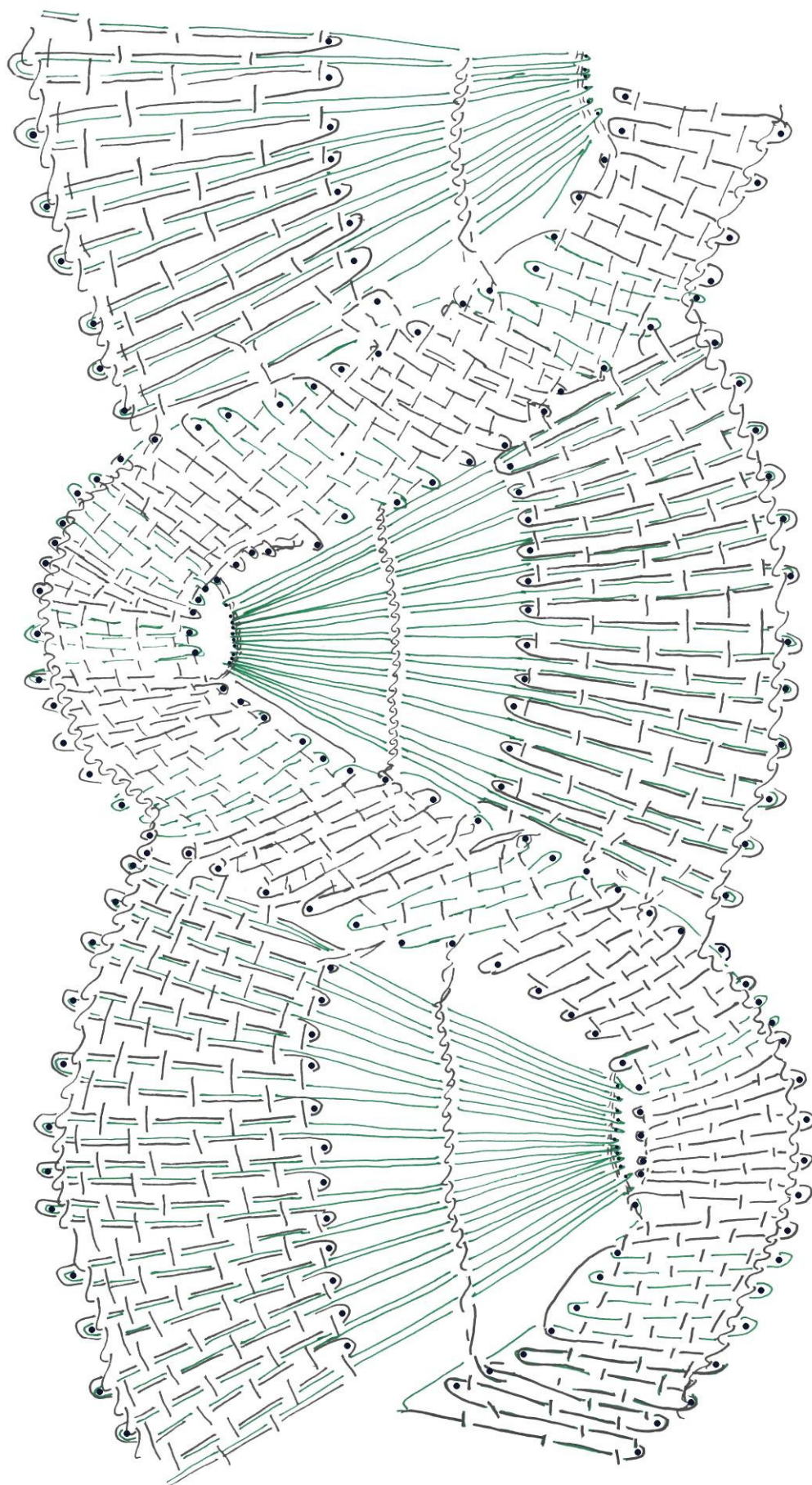
Pulkade arv ja materjal:

22 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

1 pulk metall-lehte nr 06 (roheline joon)

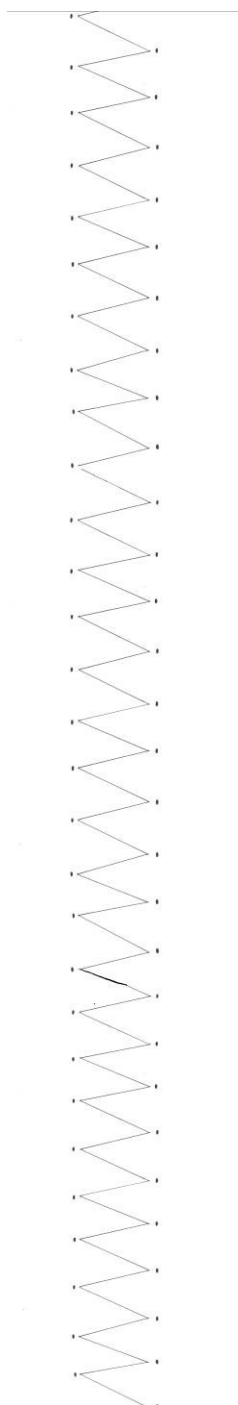
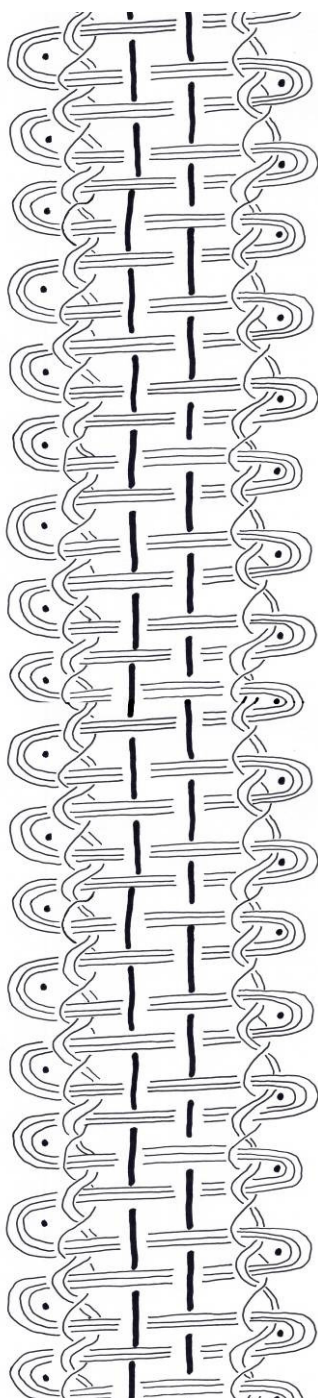
Lisa 4.4 Käina tanu (ERM A509:3709) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 1,2 cm.

Pulkade arv ja materjal:

8 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

3 pulka metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

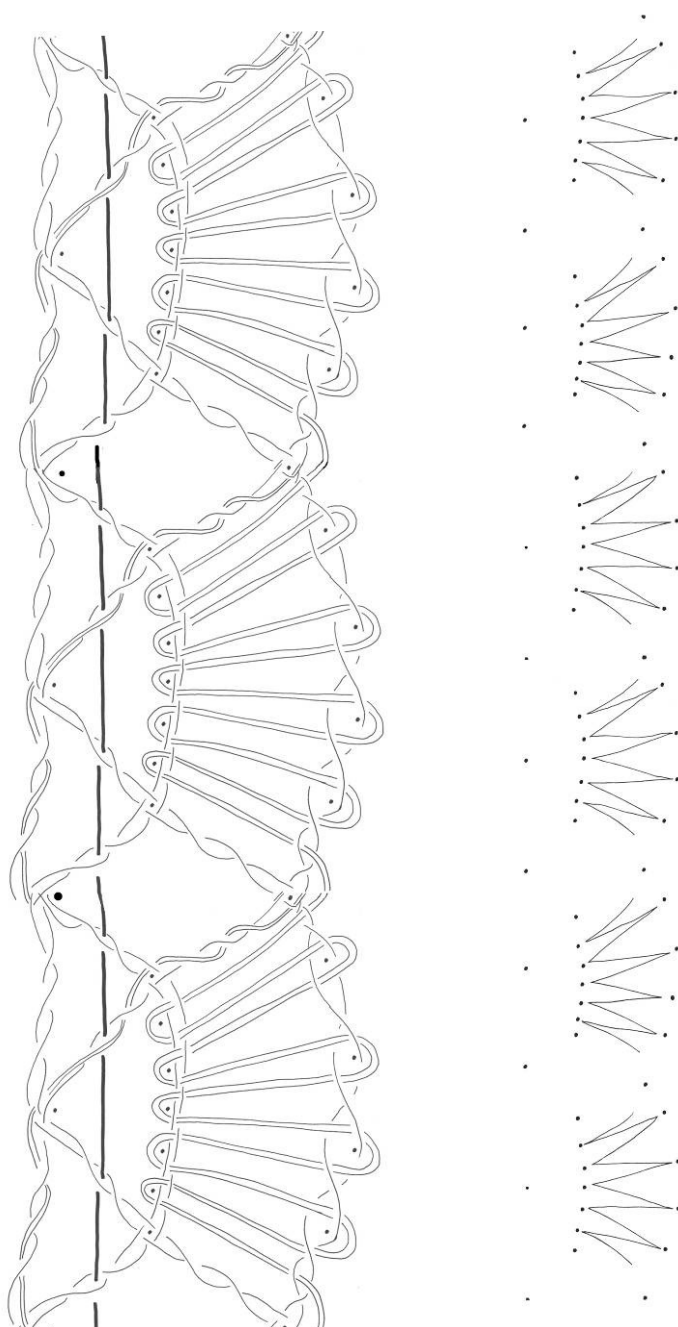
Lisa 4.5 Käina raagtanu (ERM A716:105) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 1,9 cm.

Pulkade arv ja materjal:

8 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

3 pulka metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

Lisa 4.6 Lääne-Nigula kabimütsi (ERM 10777) pitsi rekonstruktsioon

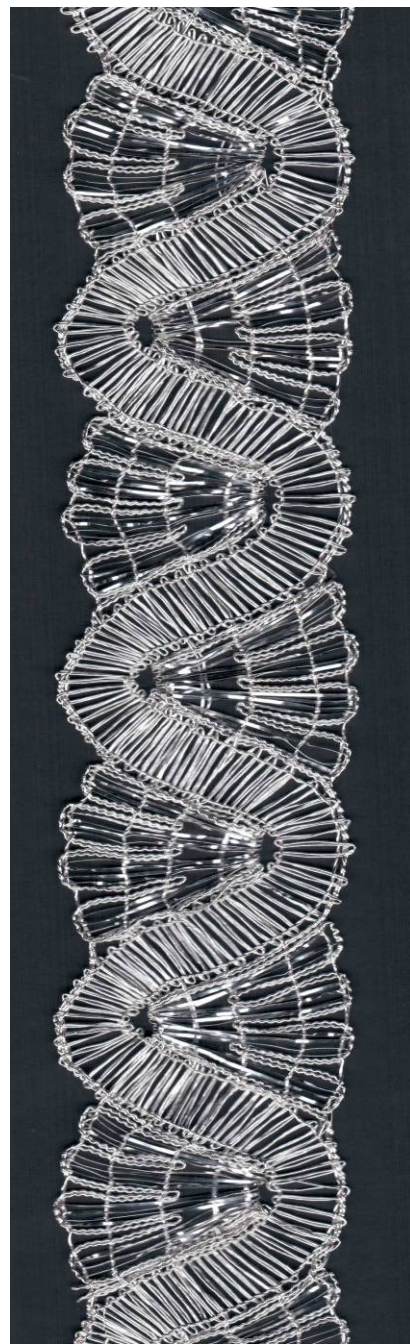
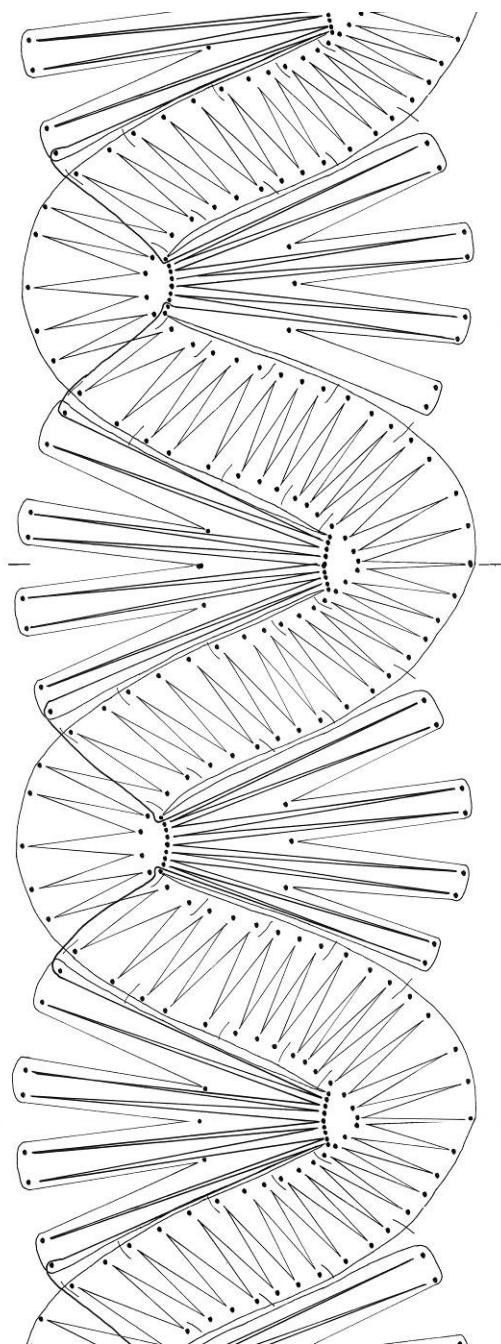
Pitsi laius 6 cm.

Pulkade arv ja materjal:

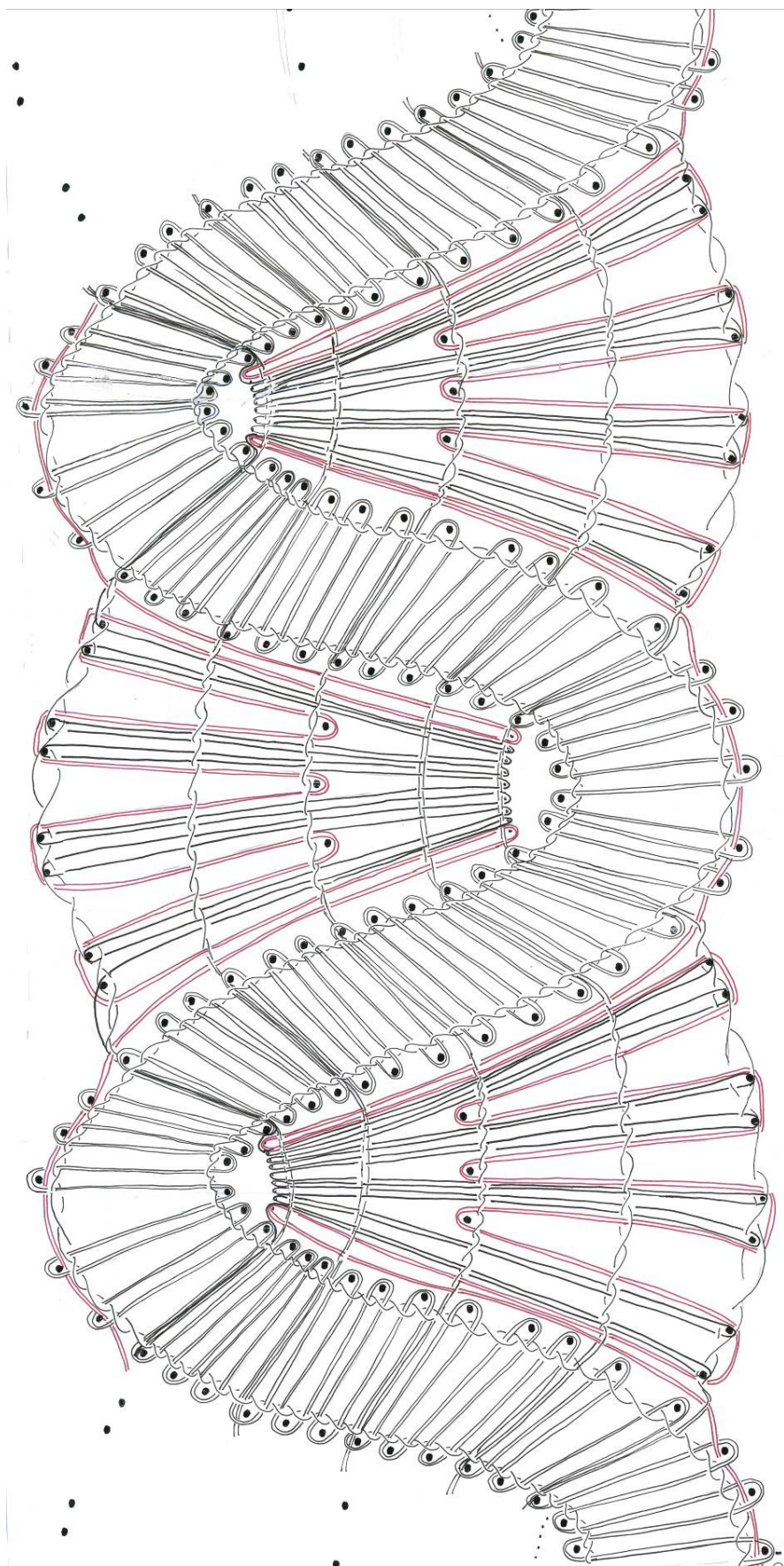
16 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

2 pukla metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

4 pulka *frise* nr 5 (punane joon)

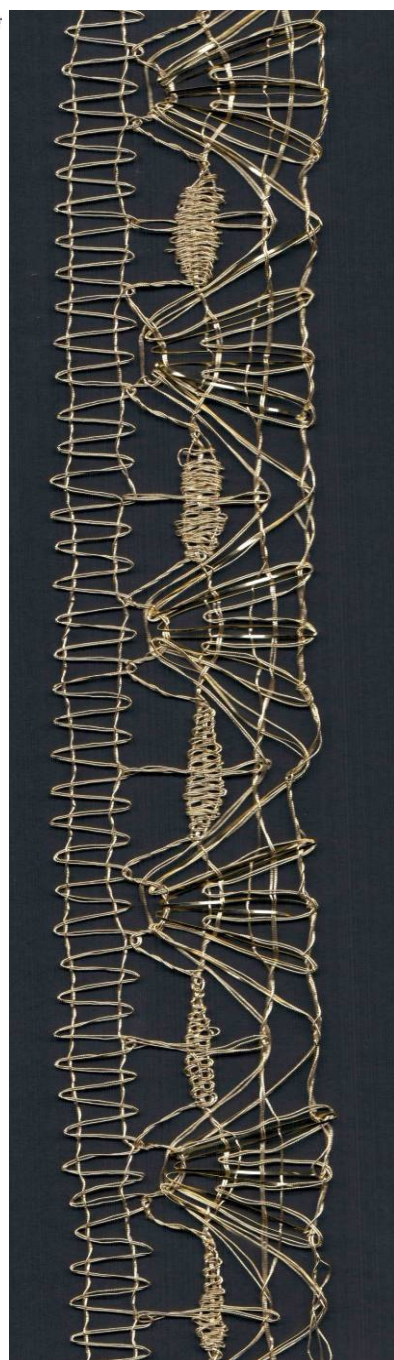
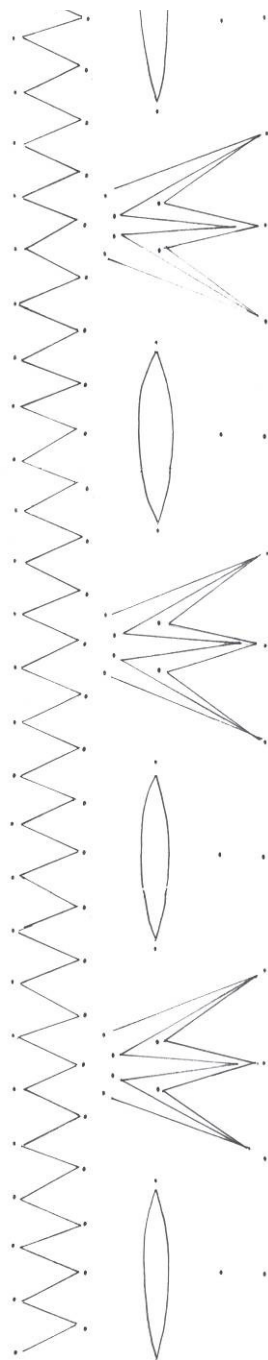
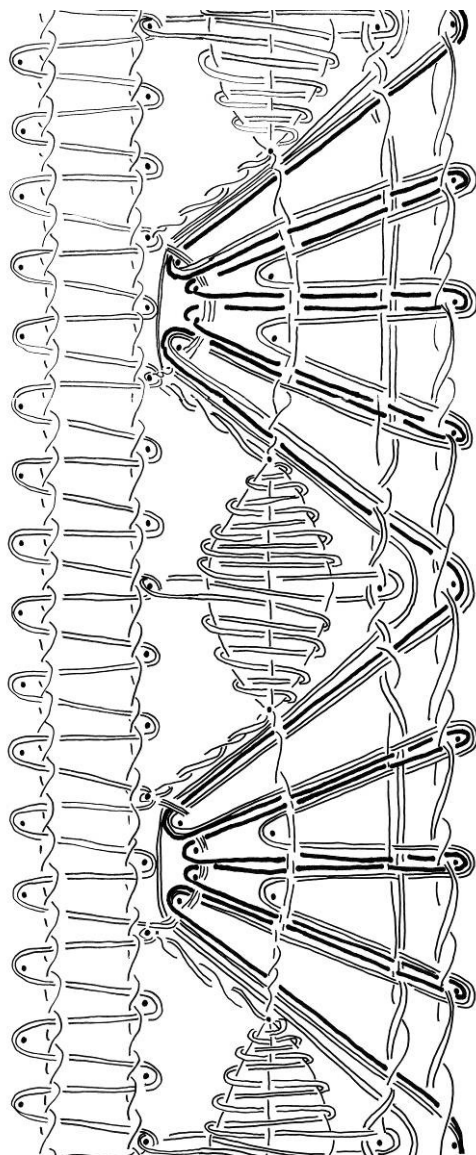
Lisa 4.7 Muhu põlle (ERM A291:178) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 4 cm.

Pulkade arv ja materjal:

21 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

1 pulk metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

Lisa 4.8 Põltsamaa tanu (ERM 19319) pitsi rekonstruktsioon

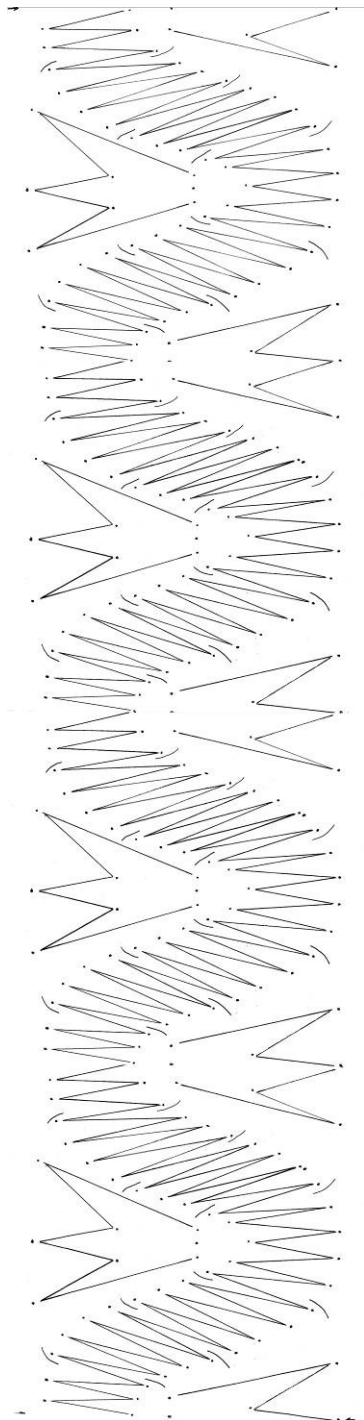
Pitsi laius 5 cm.

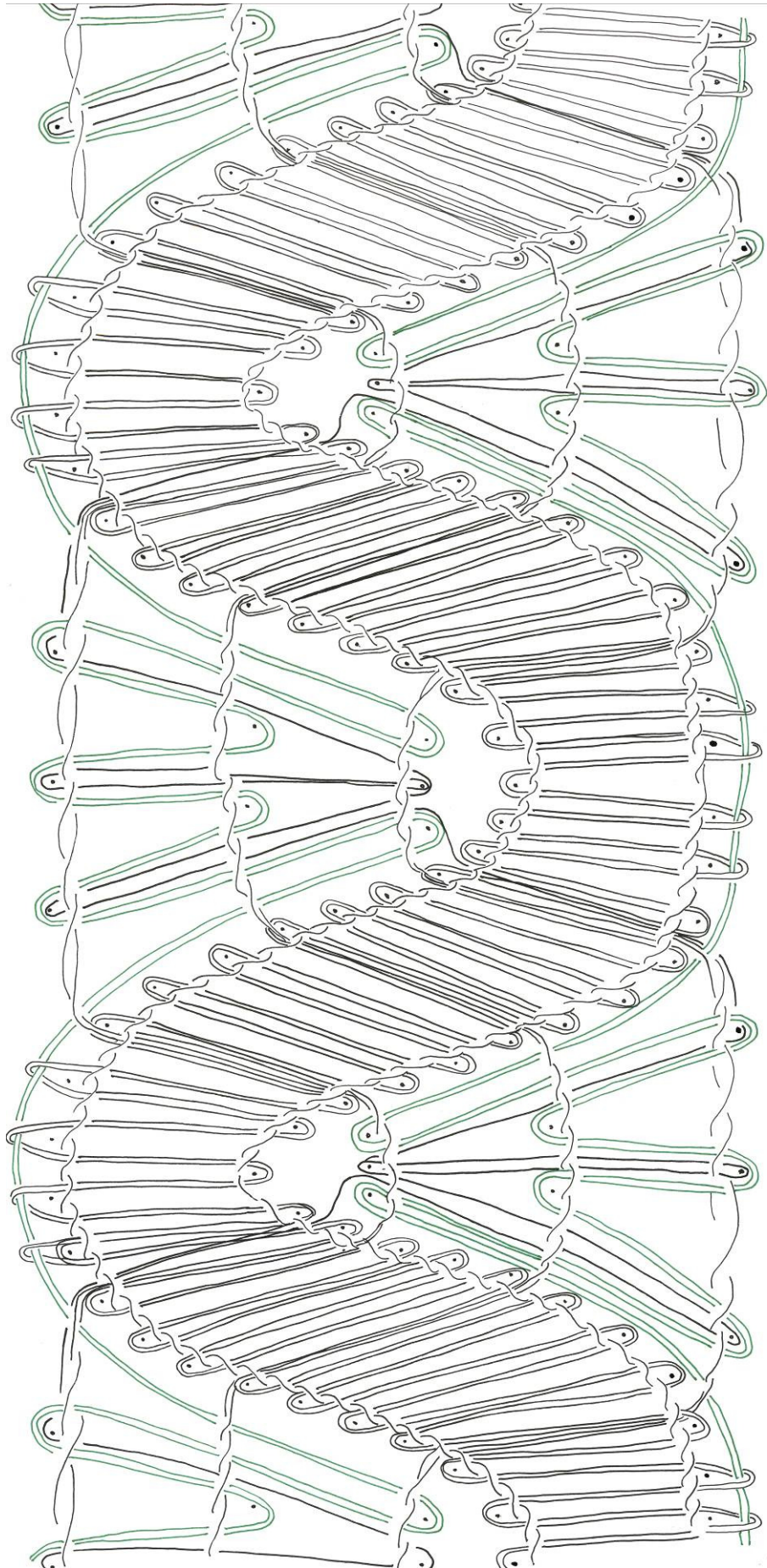
Pulkade arv ja materjal:

12 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

1 pulk metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

4 pulka *frise* nr 3 (roheline joon)

Lisa 4.9 Rakvere tanu (ERM A293:3) pitsi rekonstruktsioon

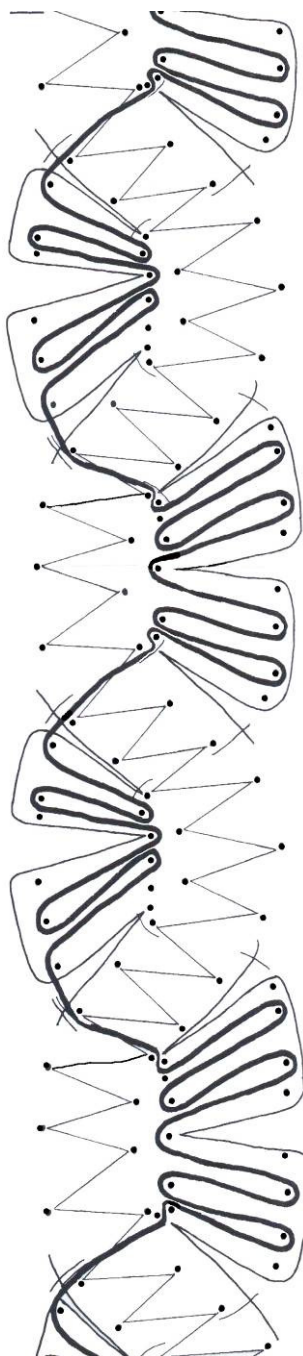
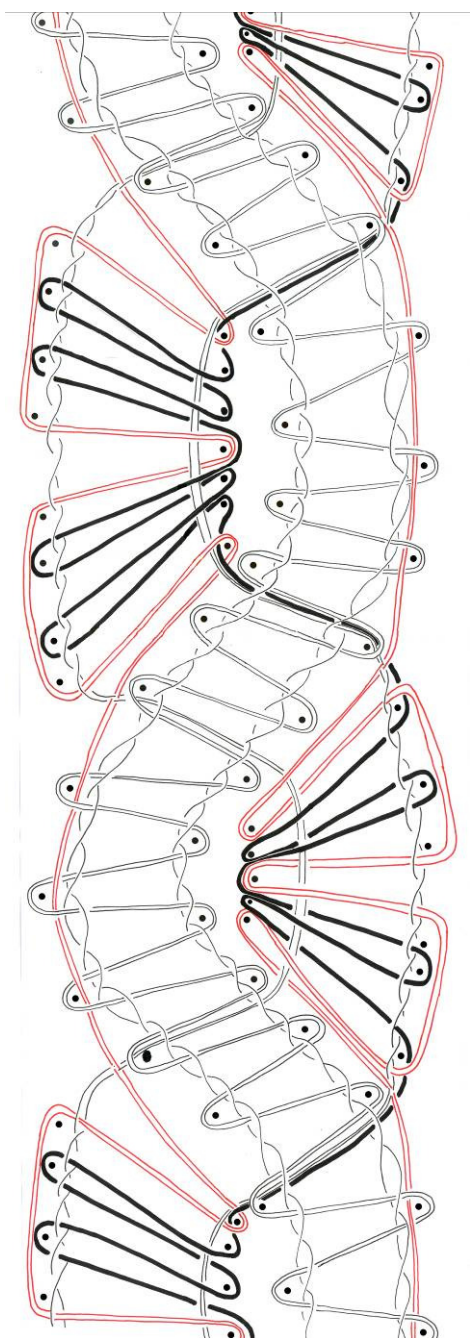
Pitsi laius 1,8 cm.

Pulkade arv ja materjal:

10 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

2 pulk metall-lehte nr 06 (must jäme joon)

6 pulka *frise* nr 5 (punane joon)

Lisa 4.10 Ridala kabimütsi (ERM A509:3778) pitsi rekonstruktsioon

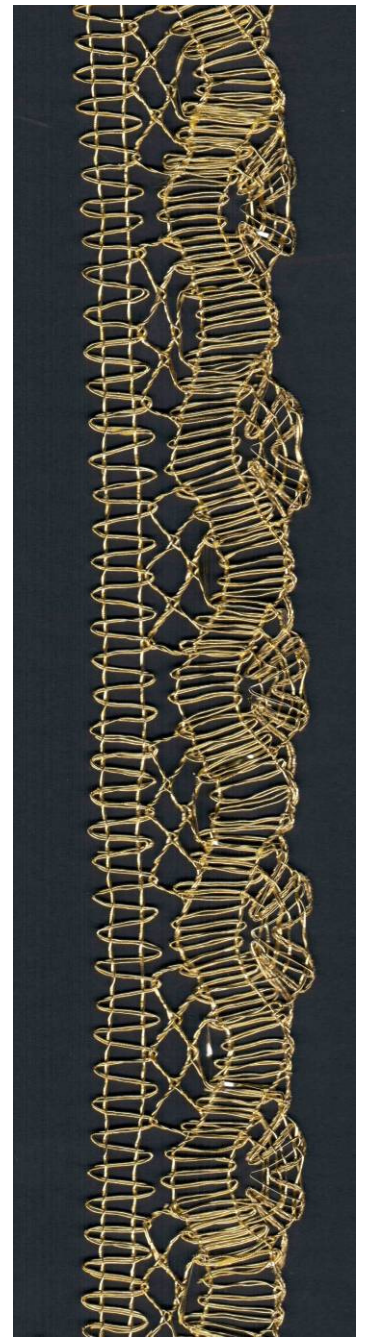
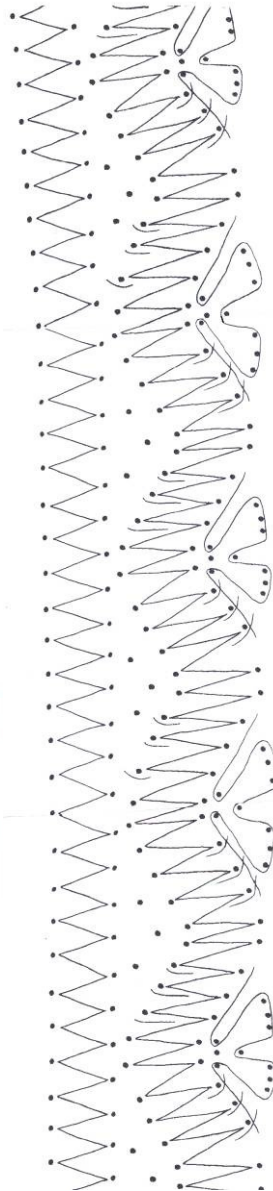
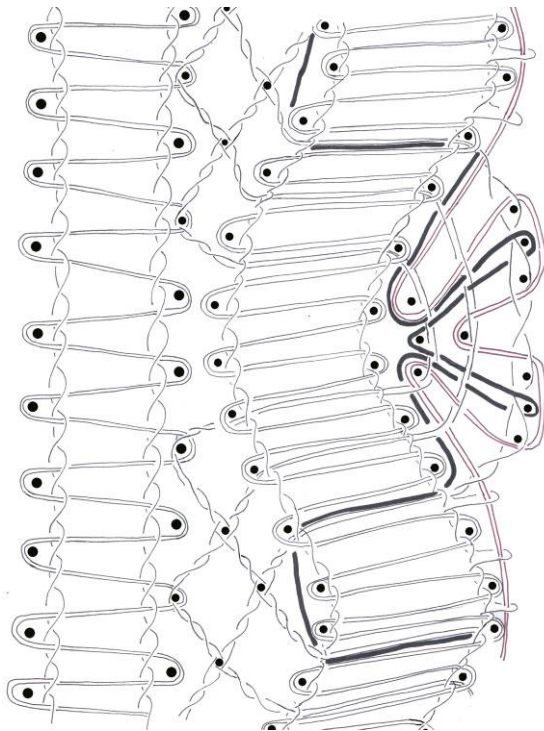
Pitsi laius 4 cm.

Pulkade arv ja materjal:

18 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

2 pulka *frise'* nr 5 (punane joon)

1 pulk metall-lehte nr 08 (must jäme joon)

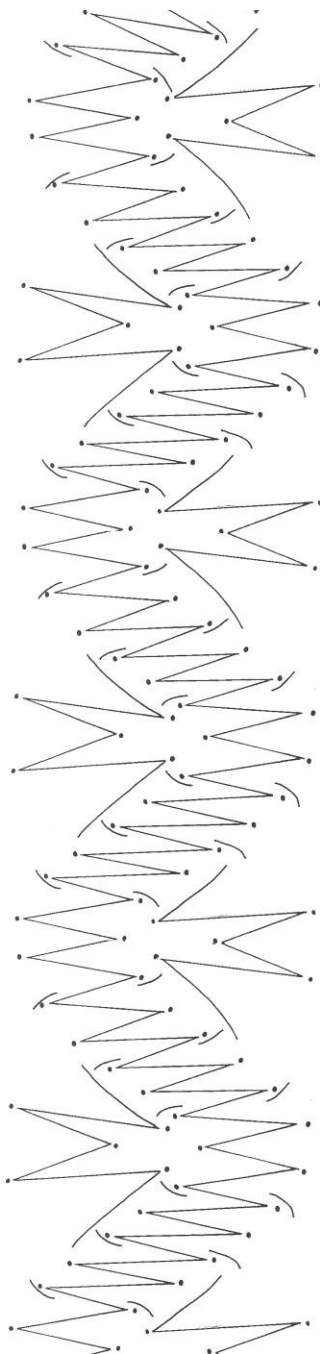
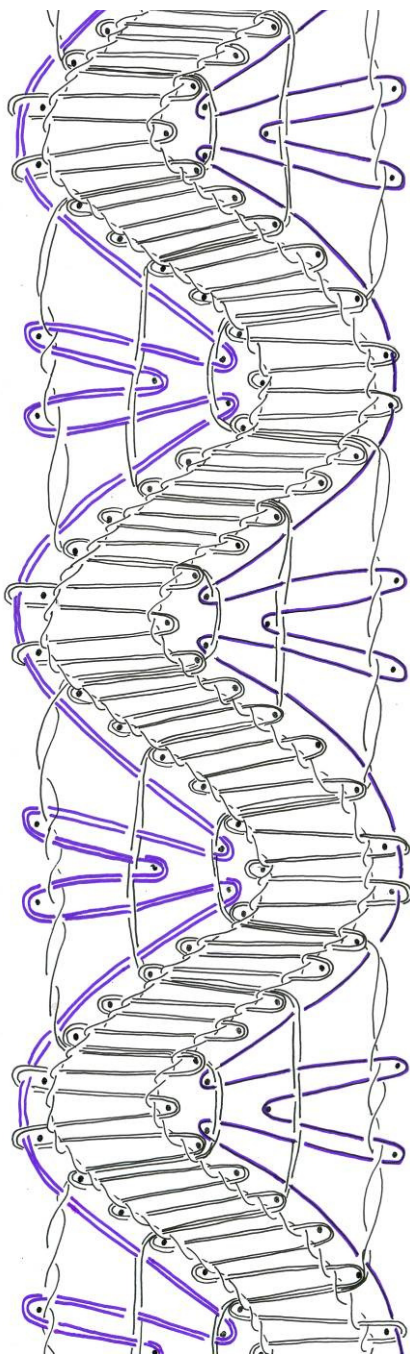
Lisa 4.11 Vaivara käiste (ERM A290:413) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 2,7 cm.

Pulkade arv ja materjal:

12 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

3 pulka *cordonett* nr 5 (lilla joon)

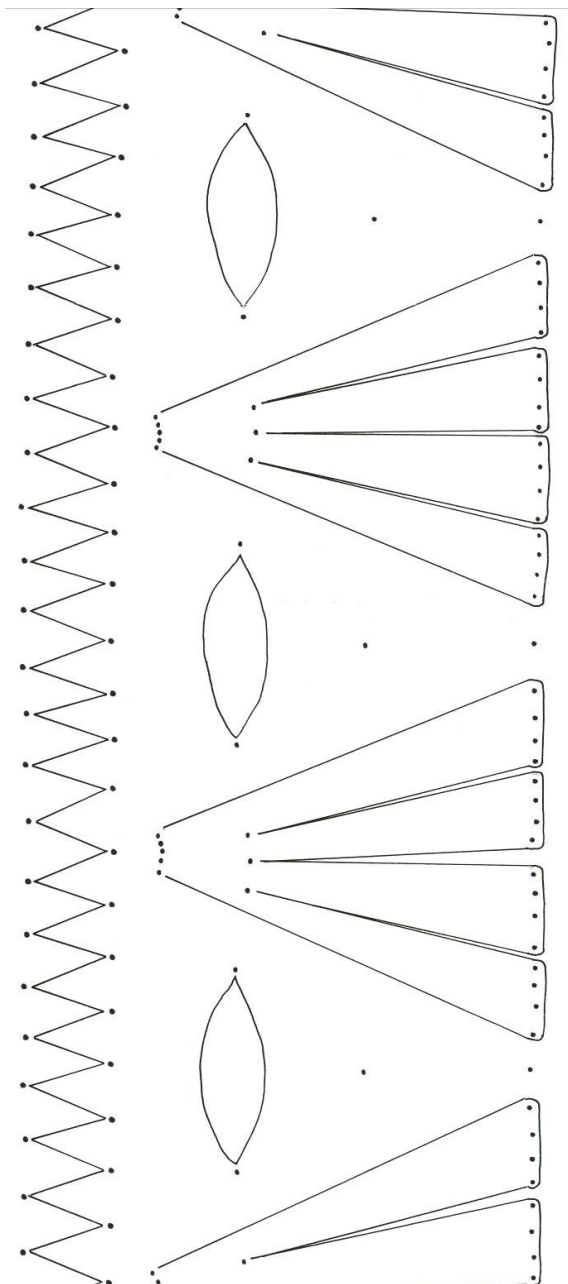
Lisa 4.12 Varbla kabimütsi (ERM A621:205/ab) pitsi rekonstruktsioon

Pitsi laius 5 cm.

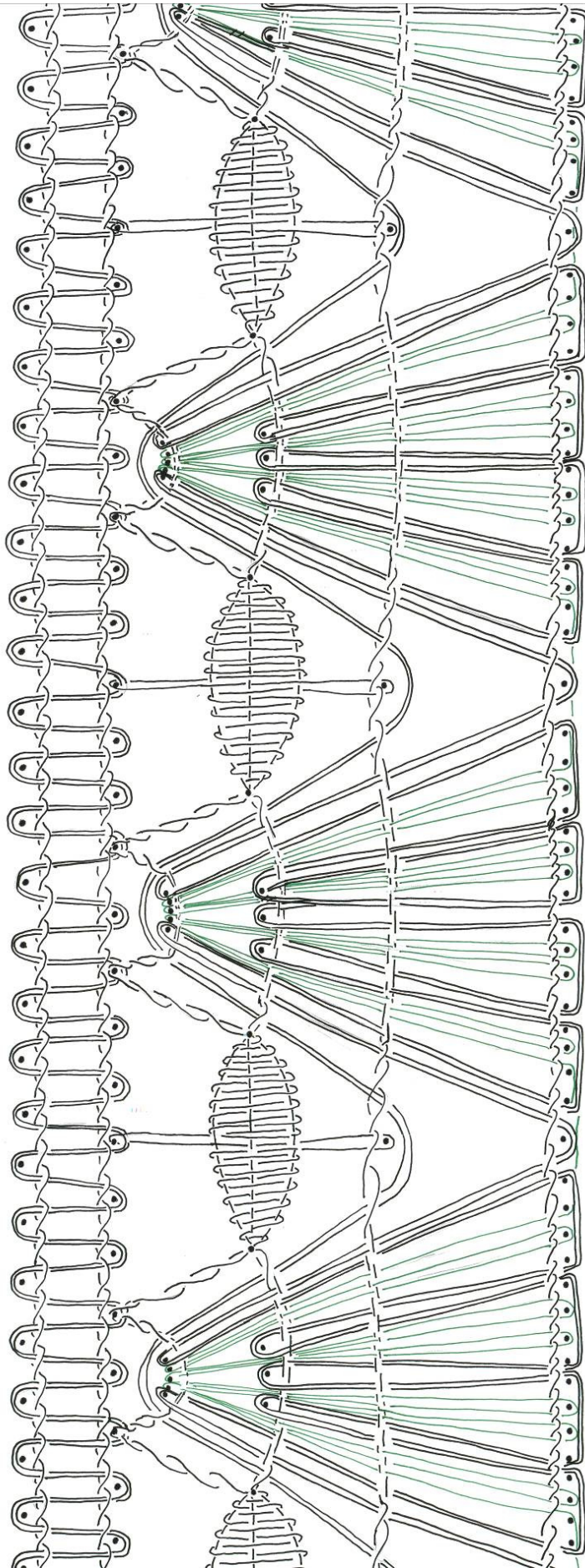
Pulkade arv ja materjal:

18 pulka mähitud niiti nr 3 (must peenike joon)

1 pulk metall-lehte nr 06 (roheline joon)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, __Angelika Nöps_____,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
METALLNIPLISPITSIDE LEVIK EESTI RAHVARÕIVASTEL 18.–19. SAJANDIL EESTI
RAHVA MUUSEUMI KOGUDE PÕHJAL, NENDE KASUTAMISE OTSTARVE JA
PITSIDE REKONSTRUEERIMINE,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on __Ave Matsin ja Eeva Talts_____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Viljandis, **14.05.2015**